Юрій Лопатинський, Мар'яна Гуменюк,
Дмитро Неміш

РОЗВИТОК МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

**Юрій Лопатинський, Мар'яна Гуменюк,
Дмитро Неміш**

РОЗВИТОК МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

Монографія

Чернівці
Чернівецький національний університет
2024

УДК 338.435:631.11
Л 77

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 5 від 25 березня 2024)

Рецензенти:

Шпикуляк О.Г. – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, вчений секретар Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»

Шеленко Д.І. – доктор економічних наук, професор, професорка кафедри підприємництва, торгівлі та прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Корженівська Н.Л. – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

Лопатинський Ю.М., Гуменюк М.М., Неміш Д.В.

Л 77 Розвиток малого аграрного підприємництва в умовах інституційних змін: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. 184 с.

У монографії розглянуто теоретичні положення та розроблено практичні рекомендацій щодо удосконалення економічного механізму забезпечення ефективного функціонування малого аграрного підприємництва в умовах інституційних трансформацій. Зазначено необхідність інноваційно-інвестиційного розвитку аграрного підприємництва, запропоновано напрями підвищення ефективності господарювання суб'єктів аграрного бізнесу, зокрема шляхом удосконалення організації сільськогосподарського виробництва, розвитку інтеграційних процесів, формування ефективної цінової, кредитної політики та політики державної підтримки аграрного сектора.

Для наукових працівників, керівників аграрних підприємств, викладачів і студентів закладів вищої освіти.

УДК 338.435:631.11

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024
© Лопатинський Ю.М., Гуменюк М.М., Неміш Д.В., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ..... 7

1.1. Наукові аспекти визначення сутності малого аграрного підприємництва 7
1.2. Роль малого аграрного підприємництва у розвитку сільських територій 24
1.3. Суб'єкти малого аграрного бізнесу – основа забезпечення зайнятості сільського населення 36
1.4. Чинники ефективного функціонування суб'єктів малого аграрного підприємництва 50

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ 61

2.1. Індикатори організаційно-інституційної структури малого аграрного підприємництва 61
2.2. Результативність функціонування малого аграрного бізнесу на регіональному рівні..... 71
2.3. Використання ресурсного потенціалу суб'єктів малого аграрного бізнесу..... 87
2.4. Вплив зміни інституційного середовища на розвиток малого аграрного підприємництва 100

РОЗДІЛ 3. ПЕРЕДУМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН..... 113

3.1. Роль і місце держави в підтримці функціонування малих аграрних підприємств..... 113
3.2. Зарубіжний досвід підтримки розвитку малого аграрного підприємництва..... 141

3.3. Організаційно-економічний механізм активізації малого аграрного підприємництва 158

ПІСЛЯМОВА..... 178

ДОДАТКИ 182

ПЕРЕДМОВА

Розвиток малого аграрного підприємництва, зміцнення його потенціалу та становлення ефективної інфраструктури агробізнесу набуває критично важливого значення у процесі зміни інституційного середовища країни. Діяльність малих аграрних підприємств – важливий елемент сільськогосподарського виробництва, оскільки сприяє розвитку сільських територій, збереженню земельних ресурсів, забезпечує продовольчу та екологічну безпеку, згладжує соціальну напруженість шляхом працевлаштування селян.

Протягом всіх етапів реформування економіки України мале аграрне підприємництво перебувало у центрі уваги науки і практики як фактор забезпечення сталого розвитку сільських територій та гарантування достатнього рівня економічної безпеки країни. Проте стан цієї сфери, не зважаючи на спроби держави підтримати малі форми підприємництва на селі і надати їм допомогу, залишається досить складним, так як рівень розвитку цього сектору допоки не здатний значною мірою впливати на економічний підйом сільського господарства країни. Затягнутий у часі процес створення нової системи ринкових взаємовідносин призвів до розвитку монополізації окремих сегментів продовольчого ринку, зростання ролі посередницьких структур, складнощів збуту продукції та виникнення серйозних проблем щодо міжгосподарських взаємовідносин. Спостерігається не співробітництво, а протистояння та конкуренція за ринки збуту готової продукції, ринки сировини, та ресурсів між малими та великими аграрними підприємствами.

Питання, пов’язані із розвитком малого аграрного підприємництва, належать до найбільш дискусійних у середовищі української аграрної науки. Їх теоретичному обґрунтуванню та практичному вирішенню присвячені праці І. Баланюка, В. Борейка, Ю. Губені, В. Збарського, А. Збарської, М. Кропивко, В. Липчука, Ю. Лупенка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, В. Півторака, М. Пітюлича, А. Прощаликіної, П. Саблука, Г. Черевка, О. Шпикуляка, М. Шульського, В. Юрчишина, Т. Яворської та ін. Основні акценти дослідників спрямовані на визначення сутності малих форм господарювання, критеріїв їх ідентифікації та класифікації, оцінку

підприємницького потенціалу сільських територій, аналіз ефективності діяльності малих аграрних підприємств, вивчення зарубіжного досвіду підтримки розвитку малого аграрного підприємництва тощо. Дискусія щодо ефективності малого аграрного підприємництва останнім часом набуває не тільки наукового, а й практичного значення, адже використання різноманітних методичних підходів призводить до непорівнянності оцінюваних параметрів. Це ускладнюється недостатньою інформаційною базою та призводить до формування не завжди обґрунтованих висновків і прийняття неефективних управлінських рішень на державному рівні. Водночас зміна економічних умови функціонування, військовий стан, інституційні зміни у сфері земельних відносин зумовлюють динамізм і суперечливий та нестійкий характер розвитку малого аграрного підприємництва, зниження його конкурентоспроможності, що зумовлюють необхідність обґрунтування оптимальної моделі розвитку та оптимізації державної підтримки на загальнодержавному та регіональному рівнях.

В умовах поглиблення інституційних змін та активізації ринку землі покращення розвитку малого аграрного підприємництва набуває вагомого значення. Актуальність дослідження проблем малого бізнесу в сільському господарстві зростає в умовах воєнного стану та необхідності повоєнного відновленні сільських територій. Разом із тим, проблема підвищення ефективності малих аграрних підприємств є різноплановою та повинна розв’язуватися на всіх рівнях управління аграрного сектора – від загальнодержавного до рівня окремого суб’єкта господарювання.

З огляду на специфіку малого аграрного підприємництва рівень його розвитку має яскраво виражену регіональну орієнтацію. Діяльність суб’єктів малого бізнесу визначається потребами й можливостями місцевого ринку, обсягами та структурою локального попиту.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Наукові аспекти визначення сутності малого аграрного підприємництва

Економічний потенціал сільських територій здебільшого реалізується через суб'єктів малого підприємництва. Фермерські господарства та інші форми малого аграрного підприємництва є повноправними учасниками аграрного ринку, займають вагому нішу у виробництві сільськогосподарської продукції та гарантуванні продовольчої безпеки. Вони здатні швидко реагувати на потреби споживачів, диверсифікувати види діяльності, шукати найбільш оптимальні шляхи використання власних ресурсів, раціональні методи виробництва, підтримки екологічного балансу територій тощо.

Незважаючи на активізацію процесу формування програм державного регулювання та підтримки малого аграрного підприємництва, питання функціонування даних структур залишається досить складним, а їх вплив на розвиток сільських територій – недооціненим. Відповідно дослідженню розвитку малого аграрного підприємництва необхідно приділити особливу увагу, як важливому елементу становлення продовольчої безпеки держави, забезпеченні робочими місцями сільських жителів та підвищення соціально-економічного рівня розвитку суспільства загалом.

Суб'єкти малого аграрного бізнесу відіграють вагому роль у структурі національної економіки, забезпечуючи певну частку у виробництві валової продукції, виконуючи соціальну функцію за рахунок самозайнятості сільських мешканців, сприяючи формуванню достатнього рівня ринкової конкуренції.

Становлення малого аграрного підприємництва сприяє формуванню високого ступеня диверсифікації діяльності, вирощуванню нішевих культур, забезпеченню сільського населення відповідним рівнем доходу та розвитку інфраструктури на селі. У той же час, різноманітна діяльність таких господарств в Україні має

здебільшого стихійний, нестабільний і часто не довгостроковий характер, що обумовлює необхідність обґрунтування перспектив їх розвитку та досягнення довгострокової ефективності на інноваційно-інвестиційній основі.

На думку Ю. Лупенка та інших, «розвиток потенціалу малого аграрного підприємництва та становлення ефективної інфраструктури агробізнесу набуває критично важливого значення у процесі інституційних змін. Забезпечуючи додаткову кількість робочих місць, раціональне використання ресурсних можливостей та вагому частку у виробництві сільськогосподарської продукції, мале аграрне підприємництво має стати основою формування спроможних територіальних громад».[1] Як показує зарубіжний досвід, діяльність суб'єктів малого аграрного бізнесу є одним із вирішальних чинників підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, скорочення безробіття, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, збереження історично сформованого способу життя та земельних ресурсів сільських територій. Водночас, у зв'язку з кризовими явищами, суб'єкти малого аграрного підприємництва в Україні зіштовхуються з нестачею фінансових, матеріальних і технічних ресурсів, виникненням проблеми адаптації їх функціонування до умов воєнного стану.

Так, В. Іванюта визначає, що «аграрне підприємництво є сукупність політичних, соціальних, економічних та екологічних відносин між суспільством і його членами, що виникають у процесі володіння, користування та розпорядження землею на рівні суспільства, регіону, місцевої громади з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання аграрної продукції».[2]

Головною особливістю аграрного підприємництва є використання основного виробничого фактору землі, з її родючістю, здатністю до відтворення. Разом із тим, С. Полковниченко, С. Козловська, І. Середюк виокремлюють й інші особливості

[1] Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Мамчур В.А., Корінець Р.Я. Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.

[2] Іванюта В. Ф. Роль аграрного підприємництва в розвитку сільських територій в контексті євроінтеграції. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2016. № 1. С. 61-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2016_1_9

підприємництва, зокрема малого, зумовлені галузевою специфікою сільського господарства: [3]

1. Основним засобом виробництва у сільському господарстві є земля. Через це підприємець повинен враховувати специфічні особливості землі, такі як, наприклад, неможливість її заміни іншим засобом виробництва; необхідність постійного збереження й підвищення родючості; розташування і якість наявних земельних ділянок; залежність від природних ризиків щодо кількості опадів, тривалості вегетаційного періоду, сонячної радіації, середньорічної температури. Результати підприємницької діяльності у сільському господарстві значною мірою визначаються якістю землі, тобто родючістю та розташуванням. Крім того, підприємець повинен не тільки отримати прибуток від використання землі, але й відновлювати та покращувати її якість.

2. Сільськогосподарське виробництво залежить від природно-кліматичних умов, у зв'язку з чим підприємець обмежений у виборі виробництва продукції та повинен створювати страхові фонди.

3. Переплетення економічних і біологічних процесів змушує підприємця вивчати як закони природи, так і економічні закони.

4. Сезонність сільськогосподарського виробництва обмежує строки використання засобів виробництва і людських ресурсів, уповільнює обіг виробничих засобів, зумовлює особливості формування доходів, пов'язані з нерегулярністю отримання виручки протягом виробничого циклу. Тому підприємець повинен володіти знаннями з організації сільськогосподарського виробництва, що дасть можливість раціонально використовувати наявні виробничі ресурси, виконувати всі роботи в оптимальний період і не допустити втрат врожаю.

5. У сільському господарстві робочий період не співпадає з періодом виробництва продукції, тому підприємець повинен значну частину своєї діяльності приділяти здійсненню агромаркетингу, який передбачає вміння прогнозувати діалектику попиту споживачів, знання ринкової кон'юнктури тощо. Важливо також виробити комплексний підхід до виробництва, переробки, транспортування і збереження якості продукції.

---

[3] Полковниченко С.О., Козловська С.М., Середюк І.О. Сучасні тенденції розвитку малого аграрного підприємництва в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2017. Вип. 17. С.175-179. URL: http://global-national.in.ua/issue-17-2017/26-vipusk-16-kviten-2017.

6. Підприємець має справу з продукцією першої життєвої необхідності, а тому він повинен вчасно, в необхідному обсязі та асортименті, враховуючи вік, стать, національні традиції, стан здоров'я населення, задовольняти потреби споживачів. Для розширення асортименту продукції та її реалізації важливо оволодіти спеціальними знаннями, мати ресурсну базу, сучасне технологічне устаткування, засоби малої механізації, міцні організаційно-економічні зв'язки з постачальниками ресурсів і продавцями продукції кінцевому споживачу.

7. Багатоваріантність форм власності на землю, засоби праці, вироблену продукцію викликає багатоаспектну конкуренцію. Це вимагає від підприємця підвищувати конкурентоспроможність продукції, яку він виробляє.

Ю. Кормишкін та О. Бовкун зазначають, що до аграрного підприємництва доцільно віднести всі види діяльності, які пов'язані з використанням землі та інших ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції, а також діяльність, пов'язану з його обслуговуванням, наприклад, різні види послуг агросервісу[4].

Для визначення суб'єктів малого аграрного підприємництва дослідники досить часто застосовується термін «малі форми господарювання». Однак економічна сутність даної категорії є досить неоднозначною та не має законодавчого визначення. Так, Н. Резнік ототожнювала поняття «малі форми господарювання» та «малі форми підприємництва на селі».[5] Такі автори як А. Прощаликіна та О. Дудник розглядали малі форми господарювання як суб'єкти підприємництва, які поєднують в одній особі власника та управлінця, який переймає на себе всі фінансові, психологічні та соціальні ризики з метою отримання прибутку чи задоволення особистих потреб[6]. Натомість І. Федун та М. Стецько стверджують, що за результатам їх дослідження при визначенні поняття «мале підприємництво» в аграрній сфері доцільно брати до

[4] Кормишкін Ю. А., Бовкун О. А. Бізне-інфраструктура аграрного підприємництва. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. №4 (52), 117–122. URL: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2018-52-117-122.

[5] Резнік Н.П. Розвиток малих форм господарювання: проблеми і перспективи в регіональному АПК. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2015. Вип. 11(3). С. 32-37.

[6] Прощаликіна А. М., Дудник О. С. Зарубіжний досвід державної підтримки суб'єктів малого аграрного підприємництва та можливості його застосування в Україні. *Агросвіт*. 2017. № 24. С. 9-14. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/24_2017/3.pdf.

уваги не тільки кількісні критерії (чисельність працівників, розміри прибутку та капіталу, обсяги валової продукції та ін.), а також якісну характеристику. Базовими якісними критеріями є правова незалежність, поєднання власника й керівника в одній особі, повна відповідальність за результати діяльності, невеликий ринок збуту та сімейне відання справою.[7]

М. Шульський обґрунтовував, що малими формами господарювання на селі є господарства населення, у тому числі особисті селянські господарства, а також класичні фермерські господарства, де наявна особиста участь членів цих господарств та їх родин у виробничому процесі.[8] На думку А. Збарської та Ю. Алєксєєва малим формам господарювання на селі є особисті селянські господарства, сімейні фермерські господарства, малі сільськогосподарські підприємства тощо.[9] Доцільно зазначити, що таке трактування є дещо обмеженим, так як у зазначений перелік не включено зареєстрованих фізичних осіб - підприємців, сільськогосподарські кооперативи, малі підприємств з переробки продукції чи надання послуг агротуризму.

О. Шпикуляк вважає, що «мале аграрне підприємство – це форма організації сільськогосподарської діяльності, яка відносно нова для України, адже виникла з початком переходу аграрної галузі на ринкову модель господарювання. Створення та результати діяльності малих аграрних підприємств мають неабияке значення у плані можливостей реалізації підприємницької ініціативи, передумов підвищення добробуту сільського населення, вирішення соціально-економічних проблем сільських територій… Мале аграрне підприємництво, вбудоване в інституційний механізм ринку у різних формах господарювання, але основною, переважаючою для України, є мале фермерське господарство». [10]

---

[7] Федун І., Стецько М. Державне регулювання розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-65.

[8] Шульський М. Г. Організаційно-економічні основи функціонування малих господарських формувань у сільському господарстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук.. Київ, 2006. 39 с.

[9] Збарська А.В., Алєксєєва Ю.Ю. Розвиток малих форм господарювання на селі в умовах формування територіальних громад. *Економіка і суспільство.* 2018. Вип.16. с. 335-342.

[10] Лупенко Ю.О., Шпикуляк О.Г. (ред.), Малік М.Й. та ін. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

Суб'єктам малого аграрного підприємництва властиві такі характеристики: приватний капітал, поєднання власника та управлінця в одній особі, орієнтація на використання ресурсів місцевих сільських територій, формування характеру особистих взаємовідносин між власником і працівниками, зосередження на особистій праці власника та членів його сім'ї, локальна сфера діяльності, незначна частка на ринку у своїй сфері виробництва; нестабільне фінансування діяльності за рахунок власних коштів або малих банківських кредитів[11], з чим погоджуємося.

На даний час важко оцінити кількісні показники розвитку малого аграрного підприємництва в Україні, що зумовлено відсутністю єдиних критеріїв віднесення сільськогосподарських підприємств до відповідної категорії за розміром.

У дослідженні Європейської комісії зазначається, що «підприємство – це будь-який суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність, незалежно від його юридичної форми. Підприємства кваліфікуються як мікро-, малі та середні підприємства», якщо вони відповідають критеріям, які подані у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Типові ознаки середніх, малих та мікро підприємств відповідно до дослідження Європейської комісії

Категорія підприємства	Мікро підприємство	Мале підприємство	Середнє підприємство
Кількість працівників	<10	<50	<250
Оборот	≤ 2 млн. Євро	≤ 10 млн. Євро	≤ 50 млн. Євро
Загальний баланс	≤ 2 млн. Євро	≤ 10 млн. Євро	

Джерело: складено авторами на основі: Study on the accounting regime of limited liability micro companies FINAL STUDY European Commission, European Union, May 2019, p. 91.

Відповідно до зазначеної кількості працівників, підприємство відносять до категорії мікро-, малих чи середніх, якщо воно відповідає одній із двох інших ознак: або межі обороту, або межі балансу.

Доцільно зазначити, що у науковій літературі країни, яка є найближчим сусідом для нас, Польщі, до недавнього часу також

[11] Бойко В.В., Крупа В.Р. Механізми та інструменти управління розвитком суб'єктів малого підприємництва АПК. *АгроСвіт*. 2019. № 20. С. 3-10.

важко було знайти правильне, а точніше, єдине визначення малого аграрного господарства. Оскільки це поняття асоціювалося з різними не зовсім об'єктивними ознаками, такими як, наприклад, невелика площа господарства, низький дохід, велика трудомісткість або застарілі технології, низький рівень виробництва.

У відповідь на запит № 15008 від 4 вересня 2017 року Міністр сільського господарства та розвитку сільських територій Польщі зазначив прийняті методи, згідно з якими визначається чи доцільно відносити господарство до категорії малих. Вони включають кілька вказівок, яких повинні дотримуватися відповідні організації, та прийняті з метою правильного обґрунтування Програми розвитку сільських територій на 2014-2020 роки. Відповідно до зазначеного, малими господарствами вважаються суб'єкти господарювання, які діють на території Польщі в рамках сільськогосподарської діяльності з метою отримання прибутку. Мале фермерське господарство повинно займати площу сільськогосподарських угідь не менше 1 га або 1 га нерухомого майна, яке використовується для виробництва певних видів сільськогосподарської продукції. Підприємствами малого фермерського господарства є також ті, економічний розмір яких не перевищує 10 тис. євро.[12]

Однак, згідно з польською системою збору та використання облікових даних сільськогосподарських господарств, малими фермами вважаються ті, економічна вартість яких нижча за 25 000 злотих. Часто малою вважається ферма, площа якої становить близько 2-5 га.

На основі критерію площі доцільно визначити дві групи малих фермерських господарства у Польщі:

– до 2 га, які вважаються занадто малими;

– до 5 га – дрібні господарства.

У структурі сільського господарства Польщі переважають саме дрібні ферми до 5 га. У цій групі можна виділити два види. Перший вид – підсобні господарства, основним джерелом доходу яких є доходи з несільськогосподарських джерел, другий тип суб'єктів господарювання – фермерські господарства, які характеризуються виключно або переважно роботою у власному господарстві. За

[12] Chmielewska, B. (2018). Welfare farms as a form of obtaining income by small farms in Poland. *Problems of Small Agricultural Farms*. no. 3, pp. 21-32. URL: http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2018.3.21.

результатами проведених науковцями досліджень, можна стверджувати, що в таких малих фермерських господарствах більшість земель, які використовуються, не є власністю фермерів, а залучені на умовах оренди.[13]

Значно більшими за площею є розміри малих фермерських господарств у Франції. Там, наприклад, налічується близько 456 000 ферм із середнім розміром 69 га.[14]

В Україні на даний час класифікацію аграрних формувань здійснюють в основному враховуючи кількість працівників та обсяг отриманого доходу. Відповідно до «Методики проведення вибіркового обстеження фермерських господарств, малих підприємств у сільському господарстві», малим вважається підприємство, розмір якого менше порогових значень таких статистичних критеріїв: площа сільськогосподарських угідь – 200 гектарів; чисельність ВРХ – 50 голів; чисельність овець або кіз – 50 голів; чисельність птиці – 500 голів; кількість працюючих у сільському господарстві – 20 осіб; обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства – 150 тис. грн. При цьому хоча б за одним із цих критеріїв відповідний показник повинен мати ненульове значення.[15] Господарським кодексом України передбачено, що малими вважаються юридичні та фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період не перевищує 50 осіб та річний дохід від діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн. євро.

О. Шебаніною доведено, що в умовах децентралізації органам місцевого самоврядування необхідно підтримувати роботу аграрних формувань з найманими працівниками в кількості від 10 до 249 осіб та передати таким підприємствам землю сільськогосподарського призначення в оренду за умови працевлаштування мешканців

[13] Czekaj, M.,Szafrańska, M., Żmija, K. at all (2020).The role of small farms. Diagnosis and prospects for the future on the example of the Rzeszów subregion: monograph. Difin S.A, Warsaw, Poland, 166 p.

[14] France’s CAP strategic plan. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2023-04/csp-at-a-glance-france_en.pdf

[15] Методика проведення вибіркового обстеження фермерських господарств, малих підприємств у сільському господарстві, затверджена Наказом Державної служби статистики України 31.12.2014, №42. Із змінами та доповненнями URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2019/87/87.

громади. Тобто результати дослідження авторки підтверджують оптимальність чисельності працівників до 250 осіб. [16]

Вважаємо, що використовувати один з критеріїв чи підходів недостатньо, щоб об'єктивно оцінити масштаби виробництва та його вплив на економіку. Авторський підхід до критеріїв віднесення сільськогосподарських підприємств до категорії малі відображений у табл. 1. 2.

Таблиця 1.2

Критеріальні ознаки малих аграрних підприємств в Україні

Критерій оцінки	Методика проведення вибіркового обстеження фермерських господарств, малих підприємств у сільському господарстві	Господарський кодекс України	Авторський підхід
Обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг	до 150 тис.грн	до 10 млн. євро	до 3 млн. грн
Середня кількість працівників	до 20 осіб	до 50 осіб	до 20 осіб
Площа сільськогосподарських угідь	до 200 га	–	до 200-300 га
Поголів'я худоби та птиці	ВРХ – до 50 голів; свиней – до 50 голів; овець або кіз – до 50 голів; птиці – до 500 голів;	–	ВРХ – до 50 голів; свиней – до 100 голів; овець або кіз – до 100 голів; птиці – до 500 голів;
Вартість активів	–	–	до 10 млн. грн.

Джерело: узагальнено та обґрунтовано авторами.

З одного боку, критерій чисельності працівників є порівнюваним у просторі й часі між суб'єктами аграрного бізнесу різних країн. З іншого боку, чисельність працівників може бути й досить відносним показником, оскільки за умови використання новітніх технологій виробництва та засобів автоматизації, підприємство на якому працює 20 осіб, може провадити досить масштабну сільськогосподарську діяльність.

Певні протиріччя характерні для обґрунтування такого критерію, як показник обсягу річного доходу. Проаналізувавши дані,

[16] Шебаніна О. Особливості діяльності аграрного підприємництва в умовах децентралізації. *Науковий вісник Полісся*. 2023. №2 (25), 46–58. URL: https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2(25)-46-58

які подає Державна служба статистики України, доцільно зазначити, що переважна частина сільськогосподарських підприємств отримує доходи в сумі меншій за 10 млн євро. Загалом аграрних підприємств, які отримують дохід, більший за зазначену суму, досить мало. Якщо керуватися даною ознакою при визначенні розміру підприємства, то основна маса сільськогосподарських підприємств за критерієм рівня доходу належить до малих підприємств. Саме тому, на нашу думку, у сільському господарстві необхідно застосовувати критерій доходу у меншому розмірі. Якщо припустити, що кожний працівник забезпечуватиме виробництво продукції на таку ж суму, як і розмір його доходу у формі мінімальної заробітної плати, то обсяг доходу підприємств за рік становитиме більше 3 млн. грн. ((7,1 тис. грн × 20 осіб × 12 міс) × 2), що можна вважати мінімальною межею.

Однозначно необхідним є врахування чітких та економічно обґрунтованих критеріїв, таких як кількість оброблюваної землі (200-300 га) та поголів'я. Проте доцільно переглянути критерій по поголів'ю свиней та кіз до кількості 100 голів, в іншому випадку підприємство яке утримує 5 свиноматок з приплодом 10 голів, вважатиметься великим. Також необхідно імплементувати зарубіжний досвід врахування вартості активів сільськогосподарського підприємства як одного із критеріїв визначення його розміру. Враховуючи наявний стан української економіки, рекомендуємо встановити даний показник у двократному розмірі рекомендованого обсягу річного доходу, тобто до 10 млн. грн.

З метою більшої об'єктивності оцінок діяльності, малі аграрні підприємства доцільно поділяти на три групи: малі підприємства площею 100-200 га, мікропідприємства площею 50-100 га та сімейні фермерські господарства площею до 50 га.

Обґрунтовуючи вирішення питання суперечностей юридичного статусу, вважаємо, що мале аграрне підприємництво доцільно трактувати з огляду на суть економічних категорій, які обумовлюють дане словосполучення. Згідно з енциклопедією бізнесмена, економіста, менеджера, підприємництво – це самостійна, від свого імені, під свою майнову відповідальність і на свій ризик діяльність фізичних і юридичних осіб, спрямована на систематичне одержання

доходу, прибутку.[17] Підсумовуючи зазначене, до категорії «мале аграрне підприємництво» необхідно відносити фермерські господарства, фізичних осіб - підприємців (ФОП) та інші організаційно-правові форми суб'єктів аграрного бізнесу, які є малими за розміром, зареєстровані та функціонують з метою отримання прибутку. Тобто особисті селянські господарства в категорію «мале аграрне підприємництво» не доцільно включати за даних умов господарювання. Якщо відбуватиметься трансформація особистих селянських господарств у сімейні ферми, то вони можуть бути включені у дану категорію. Однак українська статистика не дозволяє аналізувати результати діяльності малого аграрного підприємництва за такими критеріями.

Малі підприємства відзначаються специфічними ознаками в організаційно-економічному плані серед господарських формувань, які діють в сільському господарстві України.

Найпоширеніші організаційно-правові формати суб'єктів малого аграрного підприємництва такі:

1. Фермерські господарства. Це форма ведення підприємницької діяльності громадян з державною реєстрацією як юридична особа або фізична особа-підприємець, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою та реалізацією, маючи на меті отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до існуючого законодавства. Землі фермерського господарства можуть складатися із земельних ділянок, що: належать громадянам України – членам фермерського господарства на праві власності, користування; належать фермерському господарству на праві власності, користування; використовуються фермерським господарством на умовах оренди.

2. Господарські товариства (з обмеженою, додатковою або повною відповідальністю). Такі товариства займаються виробництвом сільськогосподарської продукції на земельних ділянках, які є внеском до зареєстрованого капіталу їх засновників. Право власності на землю цих підприємств також може набуватися шляхом придбання земельних ділянок за договорами купівлі-

[17] Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. Київ: Міжнародна економічна фундація, 2000. 704 с.

продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами.

3. Приватні підприємства. Діяльність таких підприємств зазвичай сформована на орендних відносинах. Тобто землевласник орендує земельну ділянку та майно у сільських жителів, які володіють паями з обов'язковим підписанням угоди, в якій чітко прописано розмір орендної плати за землю та майно, а також права й обов'язки сторін.

4. Сільськогосподарські виробничі кооперативи. Такі аграрні підприємства, були утворені на базі колишніх колгоспів і радгоспів, а система управління ними ґрунтується на праві власності селян на землю та майно та участі у спільній сільськогосподарській виробничій діяльності. Проте зазвичай такі аграрні підприємства є достатньо великими за площею і не підпадають під категорію мале аграрне підприємництво.

І. Яців та Ю. Соловей виокремлюють три групи функцій малих сільськогосподарських виробників: функції макрорівня, які проявляються на рівні сім'ї, членів господарства; функції мезорівня, які проявляються на рівні сільських територій, галузевому рівні; функції макрорівні, які проявляються на національному рівні. На мікрорівні визначальною є функція соціального захисту сімей власників. Функціонування даних підприємств є основним джерелом доходів для їхніх власників і сферою зайнятості сімей. «У рамках галузі – сільського господарства – діяльність малих агровиробників забезпечує розширення пропозиції сільськогосподарської продукції, насамперед її асортименту та способів доведення до споживача. Для забезпечення функціонування цих господарств потрібна певна інфраструктура – виробнича і соціальна, функціонування якої справляє помітний вплив на соціально-економічний розвиток сільських територій. Окремі елементи виробничої інфраструктури можуть бути створені в рамках діяльності заснованих малими агровиробниками інтегрованих структур».[18] Соціальною функцією, яку виконують дані господарства на мезорівні, є відтворення сільського населення та збереження сільської поселенської мережі. На національному рівні вагомою є функція збереження культури і традицій українського народу.

[18] Яців І.Б., Соловей Ю.І. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах : монографія. Львів: АТБ «НВК», 2019. 182 с.

Ю. Лупенко, М. Малік, О. Шпикуляк та інші обґрунтовують, що суть аграрного підприємництва розкривається через такі основні функції, як ресурсно-мобілізаційна, організаційно-виробнича і творчо-новаторська. Ресурсно-мобілізаційна функція проявляється в найбільш ефективному залученні ресурсного потенціалу (землі, капіталу, людських ресурсів). «Організаційно-виробнича його функція зводиться до оптимального поєднання стратегії зростання доходів. Творчо-новаторська функція підприємництва передбачає забезпечення реалізації нових ідей, здійснення науково-технічних розробок і проєктів, впровадження нових технологій, використання нових маркетингових прийомів для завоювання ринків».[19]

Підсумовуючи зазначене, вважаємо, що основними функціями аграрного підприємництва в умовах інституційних змін є: інноваційна, стимулююча, фінансова, соціальна (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Функції аграрного підприємництва в умовах інституційних змін

Джерело: розроблено авторами.

Інноваційна функція проявляється у новаторському підході підприємців до організації аграрного виробництва. Стимулювання розвитку сільських територій завдяки розвитку інфраструктури та підвищення рівня зайнятості є основою стимулюючої функції малого аграрного підприємництва. Фінансова функція обумовлюється тим,

[19] Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 208 с.

що мале аграрне підприємництво є вагомим джерелом наповнення місцевих бюджетів. Разом із тим, мале аграрне підприємництво є соціально відповідальним бізнесом, в чому і полягає суть соціальної функції.

Протягом останніх двох десятиліть в Україні успішно розвивалися два типи сільськогосподарських підприємств: аграрні холдинги та фермерські господарства. Однак, як зазначає В. Месель-Веселяк, «в організаційному плані недоліком холдингових формувань є те, що господарські підрозділи цих структур розосереджені на території України й розташовані на значній відстані один від одного (навіть по 200 - 300 км), … тож ставити питання про те, що треба брати курс лише на розвиток великих господарств ще занадто рано і не потрібно».[20] Цю ж думку поділяє В. Дієсперов, який зазначає, що «великий бізнес, що приходить у знесилене аграрне виробництво, здатний привести нові технології, здійснити суспільно ефективні інвестиції. Залучення його – неминучість. Однак при цьому важливо поставити умови, якими задовольнятимуться запити населення країни, держави і місцевого селянства».[21] Натомість на думку О. Радченка, «малі підприємства відіграють значну роль у виробництві сільськогосподарської продукції, продовольчій безпеці держави, їхня діяльність частково сприяє розв'язанню соціальних проблем села, налагодженню стійкого розвитку сільських територій, забезпеченню зайнятості та підтримці доходів сільського населення».[22]

Трансформаційні процеси, які сьогодні відбуваються у сільському господарстві, сприяють функціонуванню на селі різних за формою власності та розміром господарств. Однак говорити про досконалу структуру аграрного сектору та рівні умов діяльності для усіх його учасників все ще не варто. Динамічне реформування аграрного сектору та побудова нової системи ринкових взаємовідносин призвели до розвитку монополізації агрохолдингів та посередницьких структур на ринку аграрної продукції, проблем щодо збуту продукції малими аграрними підприємств та

[20] Месель-Веселяк В. Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення). *Економіка АПК.* 2012. № 1. С. 13–23.

[21] Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільському підприємстві: монографія. К.: ННЦ «ІАЕ», 2008. 340с

[22] Радченко О. Д. Інститут державної підтримки малих підприємств у сільському господарстві. *Економіка АПК.* 2011. № 11. С. 60–66.

ускладнення міжгосподарських взаємовідносин. Здебільшого розвиваються і процвітають середні та великі сільськогосподарські підприємств, а малі перебувають у скрутному становищі. Спостерігається не співробітництво, а протистояння та конкуренція за ринки збуту готової продукції, ресурсів між малими та великими аграрними підприємствами. І перевага в даному протистоянні не на користь малих аграрних підприємств. Не маючи достатнього обсягу фінансових ресурсів, постійних ринків збуту та належного матеріально-технічного забезпечення малі аграрні підприємства часто отримують системні та значні збитки.

Як зазначає Н. Резнік, за тіснотою взаємозв'язку з великими корпоративними структурами доцільно виділяти такі групи малих форм агробізнесу:

1. Малі підприємства, діяльність яких безпосередньо пов'язана з основним виробництвом великої інтегрованої структури. Подібна синергія достатньо ефективна у взаємодії з великими підприємствами в галузях масового та серійного виробництва сільськогосподарської продукції та сировини.

2. Малі підприємства, діяльність яких не пов'язана з основним виробництвом великої інтегрованої структури. Такі господарства зазвичай виконують забезпечуючі функції взаємодіючи з великими підприємствами при проведенні реструктуризації. Подібні малі підприємства створюються у різних галузях аграрного виробництва та можуть бути згрупованими за такими напрямами діяльності:

– малі підприємства, які організовують функціонування соціально-побутових об'єктів великих підприємств. Діяльність таких малих аграрних підприємств зазвичай має тимчасовий характер, здебільшого їм надають повноваження щодо вирішення поточних питань, продажу або передачі даних об'єктів;

– малі підприємства, які зайняті науковими дослідженнями, маркетингом, інжинірингом, консалтингом, здійснюють інноваційну діяльність, забезпечують рекламу, ті, без яких процес реструктуризації у перспективі не буде мати належної ефективності;

– малі підприємства, які надають послуги виробничого характеру щодо обслуговування виробничих процесів великих підприємств: транспортні, складські, постачальницько-збутові, інформаційно-обчислювальні, HR-послуги тощо. Малі підприємства

такого типу сприяють зосередженню управлінського персоналу великих підприємств на основній виробничій діяльності.[23]

Функціонування різних за розміром сільськогосподарських підприємств пояснюється низкою об'єктивних обставин. Вважаємо, що ці обставини можна зазначити як причини розвитку малого аграрного підприємництва. На думку К. Мазур, даними обставинами є такі:

– по-перше, особливість сільськогосподарського виробництва полягає в тому, що на практиці виробничі процеси часто поєднуються з біологічними. У зв'язку з даною обставиною у сільгоспвиробників виникає потреба поєднувати свою діяльність із сформованими екосистемами, зокрема з ландшафтними. Навіть малі за розміром земельні ділянки (поряд з великими земельними масивами) так чи інакше потребують залучення в господарський оборот на засадах екологічності та упорядкованості;

– по-друге, організаційно-технологічні особливості розвитку певних галузей сільськогосподарського виробництва (ягідництво та садівництво, овочівництво бджільництво) потребують функціонування малих господарств і здійснення значних затрат ручної праці. Великі аграрні підприємства обробляють, як правило, великі площі землекористування та не здійснюють таку діяльність, яка не механізована;

– по-третє, сільському виробництву, на відміну від інших галузей, характерне поєднання в одній особі організатора виробництва та власника виготовленої продукції. У зв'язку з цим зберігається традиційна власницька, підприємницька та господарська психологія селянина, відповідно до якої усі роботи повинні бути виконані якісно та вчасно;

– по-четверте, в сільськогосподарському виробництві існують природні обмеження щодо збільшення розміру підприємства. За умови формування невеликих земельних ділянок, зазвичай краще зберігаються лісові насадження, земельні межі та інші природні осередки, в зв'язку з тим, що сільгоспвиробник дбає про них, доглядає і примножує;

---

[23] Резнік Н.П. Розвиток малих форм господарювання: проблеми і перспективи в регіональному АПК. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2015. Вип. 11(3). С. 32-37.

– по-п’яте, малі за формою організації аграрні виробники об’єктивно підходять до вирішення проблеми якості сільськогосподарських робіт на відміну від найманих працівників великих сільськогосподарських підприємств, проконтролювати діяльність яких доволі важко (можливі втрати чи омани при виконанні робіт);

– по-шосте, поєднання землі, господарства та місця проживання на одній території слугує головною умовою заселення сільських територій, зниження міграції та «вимивання» сільських мешканців. Врахування даної обставини є важливим при забезпеченні досягнення соціально-економічної стабільності великих регіонів і країни загалом. Варто зазначити, що у всьому світі функції селозбереження та охорони природи фактично закладені в основу існування малих форм господарювання.[24]

Під час воєнного стану саме мале аграрне підприємництво відзначилося надзвичайною гнучкістю та здатністю пристосовуватися до зміни економічних умов, високою маневреністю стосовно зміни ринкової кон’юнктури, високою мобільністю та динамічністю з погляду можливості їх перепрофілювання, згортання та релокації виробництва. В той час як негативні наслідки діяльності агрохолдингових структур в екологічній та соціальній сферах під час війни доповнились ускладненим функціонування великотоварного сільськогосподарського виробництва та низькою мобільністю. Суб’єкти малого аграрного підприємництва зробили неоціненний внесок у забезпечення стійкості національної продовольчої системи, сприяючи збереженню національної економіки, її експортного потенціалу, відбудові інфраструктури, допомагаючи Збройним Силам України та волонтерам. Ключова роль малого аграрного підприємництва у збереженні та розвитку локальних ринків і ланцюгів постачань продовольства зумовлює необхідність зміни структури аграрного сектору та формування більш дружної до малих господарств агарної політики.

На даний час саме агрохолдинги виробляють сільськогосподарську продукцію, яка експортується на зовнішній

[24] Мазур К. В. Стан та тенденції розвитку малих форм господарювання в аграрному виробництві у розвинених країнах світу. *Ефективна економіка.* 2018. №10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_10_34

аграрний ринок. Продукція, яку вирощують малі господарства, в основному задовольняє внутрішні продовольчі потреби країни. Як наслідок, суб'єкти малого аграрного бізнесу отримують значно менші прибутки від своєї діяльності. Можливості виходу на зовнішні ринки та використання сучасних технологій створюють передумови для отримання нових знань і досвіду, які можуть бути ключовими факторами успіху малого аграрного підприємництва в довгострокові перспективі. Вагомими конкурентними перевагами суб'єктів малого аграрного бізнесу є здатність швидко реагувати на зміни потреб споживачів і диверсифіковувати й раціонально організовувати виробництво.

Для забезпечення подальшого розвитку малого аграрного підприємництва в умовах зміни інституційного середовища необхідно сформувати стабільну нормативно-правову базу, сприятливе конкурентне середовище, гнучку систему пільг у сфері кредитування та оподаткування, дієву державну політику підтримки даного підприємництва. Забезпечення ефективного функціонування малих аграрних підприємницьких структур України в умовах посилення європейської та глобальної конкуренції потребує відповідних інструментів на всіх рівнях управління.

1.2. Роль малого аграрного підприємництва у розвитку сільських територій

Децентралізація системи державного управління та інституційні зміни ринкового середовища сприяли суттєвому підвищенню ролі малого аграрного підприємництва у розвитку сільських територій та забезпеченню їх повоєнного відновлення. Економічне зростання та спроможність територіальних громад напряму залежать від розвитку малого аграрного підприємництва.

Так, М. Малік і Л. Забуранна розглядають аграрне підприємництво як важливий і незамінний аспект відродження сільських територій, зазначаючи, що «запровадження підприємництва на селі розв'язує ряд проблем, починаючи з створення нових робочих місць і закінчуючи соціальним прогресом,

а сфера малого підприємництва є тим буфером, який пом'якшує соціальну напругу в сільських поселеннях».[25]

Суб'єкти малого аграрного підприємництва є найбільш інституційно спроможними забезпечувати досягнення критеріїв сталого розвитку сільських територій. Вони є невід'ємним елементом територіальних утворень і збереження місцевої культури, отримують свої доходи та реалізують продукцію в основному на місцевих або регіональних ринках, створюючи робочі місця як у сільському господарстві, так і в інших секторах економіки[26]. Сімейне фермерство, у якому гармонійно поєднуються можливості сім'ї і ферми у розвитку економічних, екологічних, соціальних та культурних функцій, має найбільші можливості у забезпеченні сталого розвитку сільських територій. Саме сімейні ферми найбільше зацікавлені у збереженні біорізноманіття, сільського укладу життя та ресурсоощадливої сільськогосподарської діяльності, формуванні сталих продовольчих систем, забезпеченні зайнятості та зростанні доходів сільського населення[27]. Як стверджує О. Бородіна, власник малого аграрного бізнесу не припинить вести господарство навіть тоді, коли воно не дає йому нічого, крім пересічної заробітної платні.[28]

Сьогодні мале аграрне підприємництво можна вважати світовим трендом. Зазвичай такі господарства забезпечують спадкоємність знань і традицій від покоління до покоління, сприяють самозайнятості сільського населення, соціальній рівності та добробуту громади, відіграючи важливу роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави. Відповідно до зарубіжного досвід, така форма діяльності є одним із вирішальних чинників науково-технічного прогресу, підвищення ефективності виробництва, створення нових робочих місць, скорочення

[25] Малік М. Й., Забуранна Л. І. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 5-14

[26] Malik M., Shpykuliak O., Shelenko D., Duk A., Morozova A. Farms as a factor of the development of rural areas. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2023. Volume 8. No 2, pp. 199- 206. URL: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-2-29

[27] Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019, 212 с.

[28] Бородіна О. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. URL: https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288

безробіття, що в умовах необхідності повоєнного відновлення набуває важливого значення.

Мале аграрне підприємництво характеризуються високим ступенем диверсифікації діяльності, що дає змогу сільському населенню забезпечити себе відповідним рівнем доходу та пристосуватися до нестійких умов господарювання. Прикладом є крафтове виробництво агропродукції, яке стає потужним драйвером економічного розвитку окремих територій і джерелом формування доданої вартості та наповненості бюджету. Також крафтова діяльність є дієвим шляхом розвитку культури споживання екологічного, якісного й унікального продукту українських агровиробників, що в підсумку також сприяє розвитку сільських територій.

Розвиток малого аграрного підприємництва є важливою передумовою розвитку територіальних громад, що вимагає реального сприяння та їх підтримки з боку органів місцевого самоврядування. Разом із тим, як зазначають Т. Ільченко та І. Застрожнікова, «успішний розвиток фермерства та аграрного підприємництва залежить від успішності громад».[29] Направду, неможливо уявити розвиток аграрного підприємництва без розвитку сільських територій, добробуту селянина, як основного господаря земель.

Територіальне розташування та рівень забезпеченості природними ресурсами, наявність транспортної інфраструктури, наявність робочих місць і кваліфікованих кадрів, інвестиційна привабливість, якість управління територією визначають стійкість розвитку територіальних громад. Основною тенденцією цього процесу є поглиблення диспропорцій соціально-економічного стану сільських територій. У цих умовах основною метою формування ефективних сільських територіальних громад є мінімізація негативних факторів за допомогою використання аграрного потенціалу, активізації діяльності малих аграрних підприємств та формування нових підходів до управління ними на рівні громади.

Територіальні громади мають значний інституційний, адміністративний та економічний вплив на розвиток сільських територій, а відповідно й покращення середовища для активізації

[29] Ільченко Т., Застрожнікова І. Роль аграрного підприємництва у розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-21

малого аграрного підприємництва. «Якщо сільському господарству належатиме другорядна роль у порядку денному громади, то незважаючи на значний аграрний потенціал вона може бути менш успішною. Разом із тим, громади з меншим обсягом аграрного потенціалу можуть нівелювати існуючі проблемами розвитку шляхом активізації господарської діяльності малих аграрних підприємств».[30] Забезпечуючи умови для розвитку малого аграрного підприємництва територіальні громади отримують збільшення надходження грошових коштів до бюджету, розв'язання проблем у сфері зайнятості, які притаманні більшості сільських та селищних територіальних громад, поліпшення добробуту населення, а відповідно й зростання попиту в інших сферах виробництва, виконання робіт чи надання послуг. Водночас децентралізація забезпечує можливості для розвитку малих аграрних підприємств насамперед через наближення ринкового центру, формування нових споживачів, зменшення транспортних витрат у зв'язку з розбудовою транспортних мереж, можливості локальних закупівель.

Суб'єкти малого аграрного підприємництва зазвичай є основним джерелом інноваційних ідей у сфері виробництва та реалізують поєднання власника, керівника та працівника в одній особі, що забезпечує узгодження інтересів і максимальну мотивацію у досягненні поставлених цілей. Процес децентралізації дає змогу розвивати мале аграрне підприємництво, згуртовувати виробників та стимулювати їх до кооперації[31]. «Разом із тим, ступінь і механізми державної підтримки розвитку підприємництва на сільських територіях не повинні заміщати підприємницьку ініціативу, а сприяти самоорганізації, саморегулюванню, саморозвитку, самоконтролю та самоактивізації підприємництва».[32]

---

[30] Гуменюк М.М., Неміш Д.В. Роль малого аграрного підприємництва у розвитку сільських територій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки».* 2021. Випуск 43. С. 38-43. URL: https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2021-43-6

[31] Shelenko D., Balaniuk I., Shpykuliak O. etc. Simulation of change in performance indicators (net profit, land area, number of employees) of agricultural cooperatives of Ukraine. *Scientific Papers Series «Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development».* 2022. Vol. 22. No. 1. P. 569-578. URL: http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.22_1/volume_22_1_2022.pdf

[32] Лопатинський Ю. М., Кобеля З. І., Галицький А. Е. Структурно-функціональні засади розвитку підприємництва на сільських територіях. *Економіка АПК*. 2021. № 12. С. 65-73. URL: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202112065.

Роль малого аграрного підприємництва у функціонуванні аграрного сектору економіки та розвитку сільських територій найкраще проявляються шляхом реалізації низки заходів (рис. 1.2).

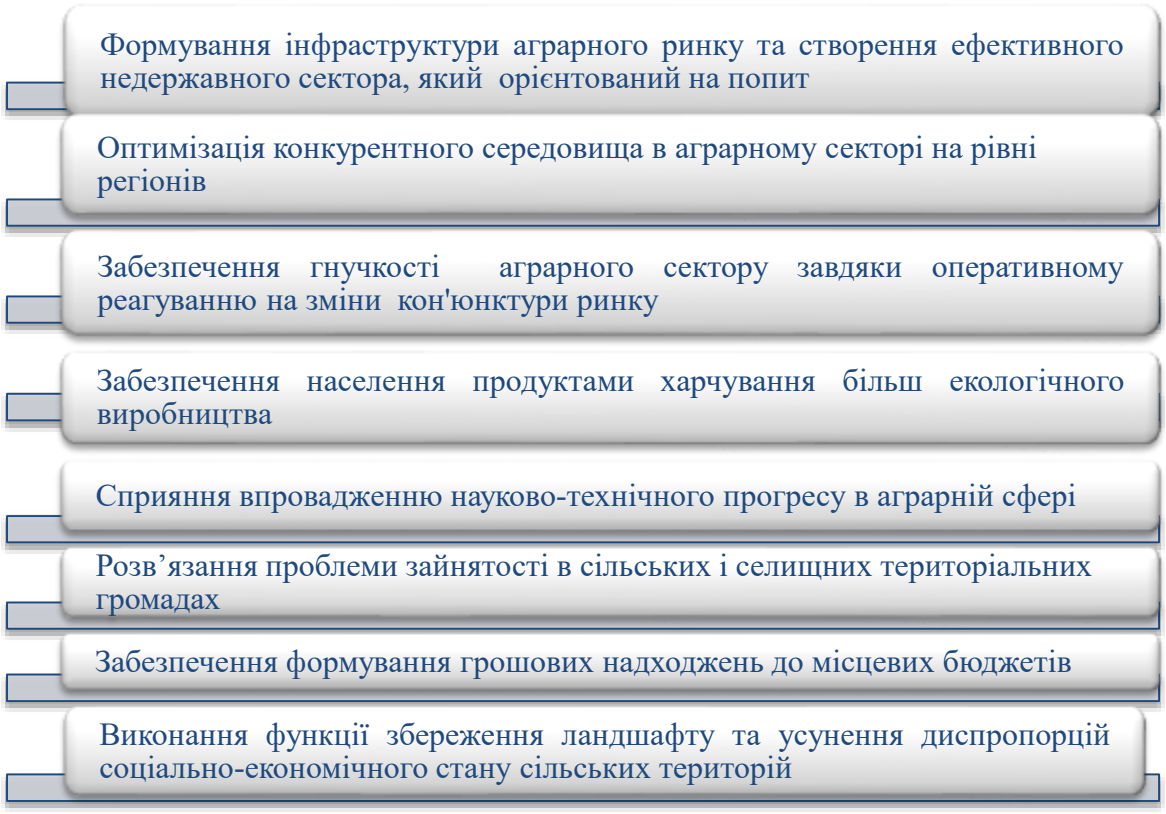

Рис. 1.2. Роль малого аграрного підприємництва у розвитку сільських територій.

Джерело: розроблено авторами.

1. Формування інфраструктури аграрного ринку та створення ефективного приватного сектора, який орієнтований на попит. Суб’єкти малого аграрного бізнесу забезпечують виробництво різнотипової продукції орієнтуючись на максимізацію прибутку шляхом задоволення потреб споживачів.

2. Оптимізації конкурентного середовища в аграрному секторі на регіональному та загальнодержавному рівнях. Мале аграрне підприємництво за своєю природою є антимонопольним, що проявляється в різних аспектах його функціонування. По-перше, у зв’язку зі значною кількістю суб’єктів господарювання та високим динамізмом новостворення та ліквідації, мале аграрне підприємництво значно менше піддається монополізації, ніж великі підприємства. По-друге, за умови вузької спеціалізації та

використання новітньої техніки дані господарства виступають як дієвий конкурент, що підриває монопольні позиції великих підприємств.

3. Забезпечення гнучкості аграрного сектору завдяки оперативному реагуванню на зміни кон'юнктури ринку. Суб'єкти малого аграрного бізнесу більш оперативно реагують на зміни економічних умов і потреби споживачів.

4. Забезпечення населення продуктами харчування більш екологічного виробництва. Як наслідок діяльності агрохолдингових структур загострюються екологічні та соціально-економічні проблеми сільських територій. Відсутність механізму відповідальності за використання сільськогосподарських земель є вагомою проблемою, оскільки великі підприємства зацікавлені у збільшенні виробництва продукції, інколи нехтують науково обґрунтованими рекомендаціями щодо її виробництва, не завжди дотримуються сівозмін, використовують хімічні засоби захисту рослин і пестициди. У такій ситуації мале аграрне підприємництво є головним суб'єктом як забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва, так і безпечного середовища для місцевих жителів.

5. Сприяння впровадженню досягнень науково-технічного прогресу в аграрній сфері. З метою економії ресурсів малі господарства намагаються використовувати інноваційні технології у процесі виробництва сільськогосподарської продукції.

6. Розв'язання проблеми зайнятості в сільських і селищних територіальних громадах, покращення добробуту сільських жителів. Дана функція проявляється в основному у створенні нових робочих місць. Зацікавленість у виробництві сільськогосподарської продукції дає змогу підвищити рівень зайнятості та підвищує рівень життя населення відповідної територіальної громади.

7. Виконання функції селозбереження та збереження ландшафту. Міграція населення у пошуках зайнятості ставить деякі села під загрозу існування незважаючи на їхній високий аграрний потенціал. Мале аграрне підприємництво здатне вирішити соціально-економічні проблеми відродження села.

8. Забезпечення формування грошових надходжень до місцевих бюджетів та усунення диспропорцій соціально-економічного стану сільських територій. Велика частина бюджетів територіальних

громад, зокрема сільських та селищних, критично залежна від податкових надходжень саме від аграрного підприємництва. Між успішністю фермерів і рівнем розвитку територіальних громад існує пряма залежність.

У сучасних умовах мале аграрне підприємництво має більші перспективи щодо розвитку та реалізації інтересів сільського населення порівняно з особистими селянськими господарствами. Водночас ефективна реалізація підприємницького потенціалу малих аграрних підприємств обмежується низкою проблем організаційно-економічного, інституційного та соціального характеру і потребує реального сприяння та підтримки з боку державних органів влади. Функціонуванні малого агарного підприємництва, яке є визначальним фактором розвитку територіальних громад, також вимагає прискіпливої уваги органів місцевого самоврядування. Щоб не втратити важливого виробника сільськогосподарської продукції та зберегти специфічний сільський устрій у територіальних громадах, необхідно сформувати умови для подальшого розвитку суб'єктів малого аграрного бізнесу.

Ефективна діяльність суб'єктів малого аграрного підприємництва дає їм можливість реінвестувати свої прибутки у підвищення якості та конкурентоспроможності продукції з метою пошуку нових ринків збуту, розвиток основних засобів і людського капіталу. Водночас динамічний розвиток малого аграрного підприємництва вимагає вдосконалення існуючих і пошук нових підходів до оцінки ефективності цієї важливої у сучасних умовах форми господарювання. Слід зазначити, що більшість дослідників оцінюють їхню діяльність через економічний аспект. Разом із тим, економічна ефективність малих аграрних підприємств – лише частина їхньої загальної ефективності. З огляду на цілі та функції, які вони виконують, ефективність цієї форми господарювання є сукупністю соціальної, економічної й екологічної ефективності.

На нашу думку, економічну ефективність виробництва продукції суб'єктами малого аграрного підприємництва доцільно розглядати з позиції: по-перше – сукупності факторів, які впливають на розвиток аграрного сектора; по-друге – одержання результату на основі найраціональнішого використання наявних матеріально-технічних ресурсів; по-третє – максимізації віддачі на вкладений капітал та мінімізації негативного впливу на навколишнє

середовище; по-четверте – забезпечення продовольчої безпеки на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Сутність економічної ефективності малих аграрних підприємств полягає в раціональному способі господарювання при комплексному збалансуванні та розміщенні наявних ресурсів (землі, основного й оборотного капіталу, людських ресурсів і підприємницьких здібностей) з метою отримання максимальної кількості високоякісної продукції за найменших втрат, забезпечення задоволення потреб населення у продуктах харчування, а промисловості – у сировині, а також досягненні продовольчої безпеки держави.

В економічній літературі науковці висловлюють неоднозначні думки щодо питання оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств. Одні автори згідні з необхідністю оцінки даної ефективності за сукупністю показників, інші пропонують використовувати загальний інтегральний показник. Дискусія з приводу даного питання є малопродуктивною, адже використання різноманітних методичних підходів призводить до непорівнянності показників. «Це ускладнюється недостатньою інформаційною базою та призводить до формування не завжди обґрунтованих висновків й прийняття неефективних управлінських рішень на державному рівні»[33]. Відповідно необхідність таких досліджень залишається актуальною та останнім часом набувають не тільки наукового, а й практичного значення, зокрема в частині питання ефективного функціонування малих аграрних підприємств як явища багатофакторного та суперечливого, з урахуванням основних умов функціонування даних господарств.

Здійснення сільськогосподарської діяльності вимагає раціонального поєднання таких факторів як земля, основні засоби і предмети праці, людський капітал та підприємницькі здібності.

Ураховуючи залучені до процесу виробництва ресурси, система показників ефективності малого аграрного підприємництва повинна охоплювати такі груп показників: показники ефективності використання землі; показники ефективності використання основних засобів; показники ефективності використання людських ресурсів;

[33] Гуменюк М.М., Неміш Д.В. Оцінка ефективності функціонування малого аграрного підприємництва в сучасних умовах. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка.* 2022. № 36. С. 53-59. URL: https://doi.org/10.37406/2706-9052-2022-17.

показники ефективності використання оборотних засобів; показники ефективності діяльності. До кожної з зазначених груп доцільно включати абсолютні та відносні, вартісні та натуральні показники, які об'єктивно характеризуватимуть всю кількість процесів аграрного виробництва.

На думку М. Газуди та Н. Волощук, доцільно використовувати інтегральний індекс оцінки стану розвитку сфери малого підприємництва. Проте «орієнтуючись на якомога більшу кількість показників, потрібно врахувати, що ці індикатори у субнаціональному вимірі обмежуються наявністю достатньої статистичної інформації».[34]

Ю. Лупенко, О. Шпикуляк, М. Малік та інші вважають, що методологія дослідження діяльності малих аграрних підприємств є особливою, так як «вони концептуально відрізняються від середніх і великих за розміром, способами організації виробництва та праці, мають істотні соціально-економічні відмінності». Згаданий авторський колектив пропонує оцінювати розвиток та ефективність малого аграрного підприємництва на основі індикативного аналізу. Для цього обґрунтовано доцільність використання 14 індикаторів і системи показників для розробки й аналізу даних індикаторів. «Пропоновані до науково-практичного використання індикатори в методичному плані свого формування є квінтесенцією загальноекономічних і часткових показників оцінки розвитку малих аграрних підприємств».[35]

Концепція наукового дослідження Т. Яворської ґрунтується на комплексній оцінці розвитку малого бізнесу в сільському господарстві, в основу якої закладено ідею оцінки значення прибутку. Авторка вважає, що орієнтиром успіху суб'єктів малого бізнесу в сільському господарстві є прибуток, на формування обсягу якого впливають, насамперед, виробничі витрати та розмір виручки від реалізації продукції. Відповідно, на розмір виручки впливають обсяг товарної продукції та ціна реалізації продукції. «Ціни продажу конкретного виду сільськогосподарської продукції формуються під впливом попиту та пропозиції й визначальною мірою залежать від

[34] Газуда М. В., Волощук Н. Ю. Регіональний розвиток сфери малого підприємництва. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. 254 с.

[35] Лупенко Ю.О., Шпикуляк О.Г. (ред.), Малік М.Й. та ін. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

якості продукції, шляхів і каналів її реалізації».[36] Ефективність підприємств малого аграрного бізнесу авторка пропонує оцінювати за допомогою таких показників, як: прибуток, обсяг виручки від реалізації продукції, обсяг виробництва продукції, ціна реалізації та собівартість виробництва продукції, розмір виробничих витрат і рівень якості продукції.

Динамічний розвиток малого аграрного підприємництва зумовлює пошук нових і вдосконалення існуючих підходів щодо оцінки ефективності цієї важливої для становлення аграрного сектору форми господарювання. У ході дослідження встановлено, що необхідно оцінювати діяльність даних господарств не тільки через призму економічного аспекту, адже економічна ефективність малих аграрних підприємств є лише частиною їхньої загальної ефективності. Відповідно до цілей та функцій, які вони виконують, ефективність даних господарств є сукупністю соціальної, економічної, технологічної й екологічної ефективності.

Для оцінки рівня екологічної ефективності В. Андрійчук пропонує використовувати такі показники як частка чистого прибутку підприємства, що спрямовується на екологічні заходи, частка екологічно чистої продукції в загальному виробництві та інші.[37] В. Месель-Веселяк вважає, що у процесі порівняння ефективності землекористування доцільно застосовувати коефіцієнт використання землі за валовою продукцією як відношення питомої ваги валової продукції до питомої ваги використовуваної землі.[38]

М. Малік та інші зазначають, що потрібно вести мову про широку гамму показників, які можна кодифікувати у проекції на розвиток загалом й ідентифікувати за сегментами – економічний, соціальний, організаційно-інституційний, щодо малих аграрних підприємств зокрема.[39]

Забезпечення ефективного функціонування суб'єктів малого аграрного бізнесу в умовах посилення європейської та глобальної конкуренції зумовлює використання єдиного інструментарію оцінки.

---

[36] Яворська Т.І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2012. 405 с.

[37] Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств. Київ: КНЕУ, 2002. 624 с.

[38] Месель-Веселяк В. Я. Ефективність господарювання новостворених сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 21-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2016_12_5

[39] Розвиток та регулювання підприємницької діяльності господарських формувань на селі: теоретико-методичний аспект / за ред. М.Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 192 с

Виробництво в аграрній галузі має певні особливості, які більшою мірою впливають на ефективність діяльності саме малих аграрних підприємств – це потрібно враховувати у процесі оцінки.

Підсумовуючи дослідження наукових підходів до оцінки ефективності малого аграрного підприємництва, зауважуємо, що для уникнення труднощів, пов'язаних з великою кількістю та відмінністю показників, які використовуються різними авторами, доцільно здійснювати аналіз на основі градації показників за видами ефективності, систематизуючи сукупність показників. Система показників, які необхідно використовувати для оцінки ефективності малого аграрного підприємства, подана у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Система показників оцінки ефективності малого аграрного підприємства

Технологічна ефективність	Економічна ефективність	Соціальна ефективність	Екологічна ефективність
Система показників, які використовуються для оцінки:			
рівень урожайності, виробництво валової продукції в динаміці, на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 середньорічного працівника, 1 грн виробничих витрат; частка удобреної площі; продуктивність худоби та птиці; якісні характеристики рослинницької та тваринницької продукції	розмір чистого доходу та прибутку в динаміці, на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 середньорічного працівника; рентабельність діяльності та виробництва видів продукції; віддача основного і оборотного капіталу	співвідношення обсягу валової продукції загалом та виробленої одним працівником до відповідних витрат на оплату праці; співвідношення середнього рівня оплати праці у країні до рівня оплати праці у сфері малого аграрного підприємництва; частка матеріального стимулювання та доплат за особливості умов праці у фонді оплати праці робітників; частка молодих людей у віці до 35 років до загальної чисельності	абсолютна сума прибутку (витрат) малого аграрного підприємства, які спрямовуються на природоохоронні заходи в динаміці та їх частка в загальному обсязі; рівень витрат на екологізацію виробничих процесів; частка екологічно чистої продукції в загальному обсязі виробництва; рівень викиду шкідливих речовин у навколишнє середовище

Джерело: власні узагальнення авторів.

Вирішення питання об'єктивної оцінки ефективності малого аграрного підприємництва нерозривно пов'язано з удосконаленням

якісних і кількісних ознак економічної ефективності даного виробництва, її підвищенням та визначення граничного рівня, вимірюванням рівня та темпів зростання ефективності виробництва у малих аграрних підприємствах, тобто з цілою системою критеріїв і показників. Проведення комплексного аналізу та формування на його основі правильних управлінських рішень дозволяє визначити пріоритетні шляхи розвитку малого аграрного підприємництва.

Основні складники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва подані на рис. 1.3.

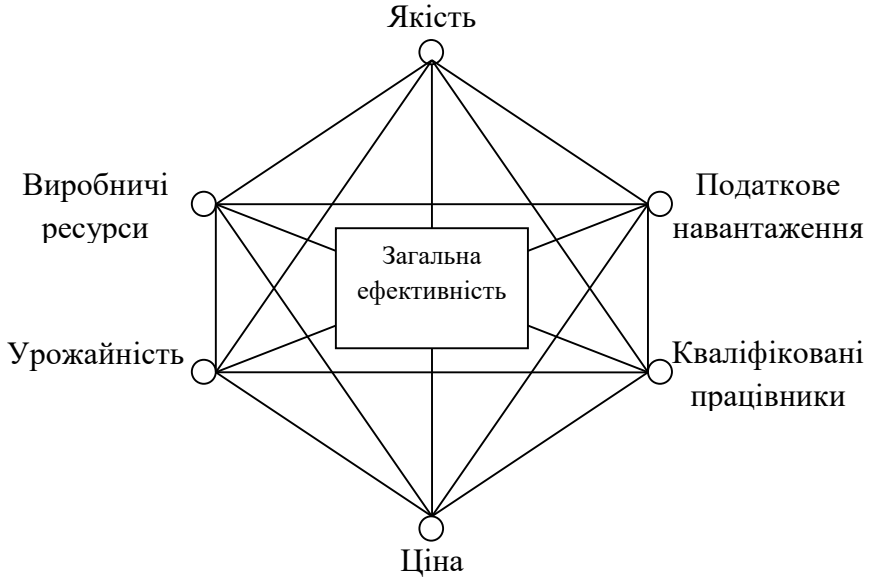

Рис. 1.3. Складники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва

Джерело: власні узагальнення авторів.

У межах сприяння багатофункціональному розвитку сільських територій сьогодні важливо знайти баланс інтересів між аграрним підприємництвом, державною владою, органами місцевого самоврядуванням та громадами щодо відповідальності за добробут залучених територій. Першочерговими проблемами, які потребують вирішення та консенсусу, є охорона довкілля в місцях господарювання малих аграрних підприємств, благоустрою навколишніх територій, розвитку соціальної інфраструктури в сільських поселеннях, де проживають співробітники даних підприємств, реалізація програм підтримки для працівників і членів сімей працівників агарних формувань.

Соціальні завдання з розвитку села можна успішно вирішувати через об’єднання зусиль і ресурсів на національному, регіональному

та локальному рівнях. Обґрунтовані рішення щодо забезпечення ефективності виробництва на рівні малих аграрних підприємств, формування регіональних стратегій їх розвитку, на які орієнтуватимуться сільгоспвиробники та органи місцевого самоврядування, реалізація дієвої державної політики щодо малого аграрного бізнесу є необхідними умовами досягнення успіху у підприємницькій діяльності та розвитку сільських територій. Відповідно повоєнний аграрний устрій має бути спрямований на створення в кожній сільській територіальний громаді конкурентоспроможних суб'єктів малого аграрного підприємництва із достатньою кількістю робочих місць. Саме мале аграрне підприємництво має стати основою формування спроможних територіальних громад та відновлення сільських територій.

1.3. Суб'єкти малого аграрного бізнесу – основа забезпечення зайнятості сільського населення

Аграрний сектор є пріоритетним та ключовим у відродженні економіки загалом і в піднесенні рівня життя людей зокрема. Розвиток сектора перш за все визначається забезпеченням ресурсами живої праці та ефективністю їх використання. Працездатне населення є надзвичайно важливою складовою розвитку малого аграрного підприємництва. Разом із тим, формування ринкових відносин на селі призвело до значного вивільнення працівників та загострення кон'юнктури ринку праці внаслідок виникнення проблем безробіття, яка набула масового характеру.

Людські ресурси малих аграрних підприємств є складовою частиною людського капіталу сільської місцевості, на території якої вони розташовані. У зв'язку з сезонністю виробництва частка людських ресурсів аграрного підприємництва може змінюватися. В деякі періоди до виконання робіт окремі господарства залучають потенційну частку працездатного населення (пенсіонерів, підлітків, незайнятих у даний час), відповідно зазначені категорії мешканців сільської місцевості також включають до людського потенціалу аграрного сектора економіки в тій частині, в якій вони беруть участь у сільськогосподарському виробництві.

Як зазначають О. Шпикуляк та інші, доцільно виокремити особливості підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки, які впливають на зайнятість і сталість, а саме: сезонність виробництва, вплив природних факторів, відтворення та використання людського капіталу, особливості структури виробництва, попиту на сільськогосподарську продукцію та пропозицію продуктів харчування тощо. Дані особливості кардинально впливають на способи організації виробництва та праці, визначають підприємницький ефект – засади його формування й перерозподілу у виробничо-господарській і соціально-економічній системі, що впливає на зайнятість населення, утворення відповідного механізму зайнятості населення для сталого розвитку сільських територій. «Організаційні, інституційні стимули зайнятості в аграрному підприємництві – утвердження його як інституційного механізму, який дозволяє індивідам реалізувати спроможності отримання прибутку. У цьому конкретному випадку аграрне підприємництво розглядаємо як сферу діяльності (зайнятості) підприємця і як сферу прикладання найманої праці (зайнятості). Результатом дії інституційного механізму стимулювання зайнятості в аграрному підприємництві вважаємо ефекти для: 1) працівника; 2) підприємця; 3) підприємства; 4) території – громади; 5) держави – суспільства»[40].

Різні траєкторії структурних перетворень і темпи демографічного зростання призводять до різних проблем зайнятості, які є центральними для можливого поліпшення умов праці в сільському господарстві. Існуючий наратив про розвиток сільського господарства залишається сформованим парадигмою модернізації, що базується на технічному прогресі та центральному місці продуктивного оптимуму. Його поступове впровадження в усьому світі призвело до значного зростання продуктивності, що глибоко вплинуло на аграрний сектор через диференціацію та концентрацію господарств, ферм, а потім масовий відхід сільськогосподарських працівників від сільськогосподарської діяльності. Цей процес змін сьогодні призводить до серйозних екологічних і соціальних викликів[41].

[40] Шпикуляк О., Алєксєєва О., Мазур К., Ксенофонтова К., Суховій А. Концептуалізація інституційної ролі підприємництва у формуванні механізму зайнятості населення для сталого розвитку сільських територій. *Аграрна економіка*. 2022. Т. 15. № 3-4. С. 75-84. URL: https://doi.org/10.31734/agrarecon2022.03-04.075.

[41] Losch B. (2022). Decent Employment and the Future of Agriculture. How Dominant Narratives Prevent Addressing Structural Issues. *Front. Sustain. Food Syst*. 6:862249. URL: https://doi.org/10.3389/fsufs.2022.86224.

Кризова демографічна ситуація в українських селах впродовж останніх років негативно позначилась на чисельності, віковому та статевому складі сільського населення. Варто засвідчити зміну механізму й умов розподілу людського капіталу за сферами та галузями аграрного виробництва. Під впливом реформування економічних відносин і відносин власності з'явилися нові, в основному негативні тенденції у використанні людських ресурсів: плинність кадрів, виїзд за кордон переважно молодих людей, тенденція старіння сільських мешканців, а також депопуляція населення через зниження народжуваності та порівняно високу смертність. Особливо негативною за останній період є динаміка природного руху сільського населення, адже саме кількість народжуваних зменшується, а померлих збільшується і, як наслідок, відбувається природне скорочення сільського населення.

У зв'язку з низкою факторів, як закономірних, так і випадкових, часто суб'єктивних, спостерігаються тенденція до скорочення кількості зайнятих працівників у сільському господарстві загалом. По-перше, закономірними причинами є структурна перебудова сільського господарства та зміна економічних відносин на селі. По-друге, одночасно є причини, небажані для аграрного підприємництва, які в основному зумовлені відсутністю підтримки виробників з боку держави, що проявляється у непаритетності цін на сільськогосподарську продукцію і товари промислового походження, важких умовах праці, обмеженості фінансових ресурсів і, як наслідок, відставанні та запущеності розвитку інфраструктури на селі, низькому рівні оплати праці та соціального захисту сільського населення. По-третє, в умовах міграції у зв'язку з воєнним станом аграрні підприємства відчувають нестачу людських ресурсів, тому гостро постає питання раціонального використання працівників. Інтенсивність праці не можна розглядати як компенсуючий фактор, оскільки вона має раціональні межі, встановлені відповідно до фізичних і психологічних можливостей людини. Тому виникає об'єктивна необхідність нарощувати виробництво аграрної продукції малими господарствами відповідно до потреб ринку на основі такого інтенсивного фактора як зростання продуктивності праці. Важливу роль відіграють структурні зміни. Наприклад, чим менше потрібно часу для виробництва продукції

тваринництва, тим більше робочого часу може бути використано для збільшення продукції у рослинницьких чи переробних галузях.

Вважаємо, що витрачати кошти на фінансову підтримку розвитку малого аграрного підприємництва більш ефективно, ніж здійснювати виплати по безробіттю. Ці заходи є перспективними з галузевого погляду для створення додаткових робочих місць, особливо підприємствами, які займаються вирощуванням трудомістких культур. Так, варто зазначити галузі садівництва, виноградарства, овочівництва, тобто плодоовочевого сектору, які в сучасних умовах є одними із спроможних до створення нових робочих місць та забезпечення зайнятості населення.

Г. Стеммлер та Є-М. Меемкен досліджували, як тепличне господарство впливає на зайнятість, розрізняючи різні типи працівників. Результати дослідження показали, що тепличні ферми наймають більше працівників, особливо більше працівників, зайнятих за постійними контрактами порівняно з нетепличними фермами. Це перегукується з ключовим фактором тепличної технології: вона зменшує вразливість сільськогосподарського виробництва до сезонності та інших зовнішніх факторів. Також встановлено, що тепличні ферми наймають більше жінок, ніж нетепличні ферми, що важливо для зменшення існуючої нерівності на ринку праці[42].

Важливо підкреслити, що стимулювання зайнятості сільського населення через підтримку розвитку суб'єктів малого аграрного бізнесу, зокрема формування сімейних ферм та їх об'єднання в кооперативи, має стати пріоритетом. Низка таких заходів дозволить поступово вирішити багато проблем воєнного часу й дати імпульс для післявоєнного відновлення сільських територій[43]. «Зайнятість через створення сімейної ферми інституційно актуалізується через формування основ для правового визнання професії фермера, бо така можливість зайнятості актуальна й перспективна в усіх аспектах, адже практично позиціонована як доступна для впровадження у різноаспектні сегменти ринків сільськогосподарської,

[42] Stemmler H., Meemken E. (2023). Greenhouse farming and employment : Evidence from Ecuador. *Food Policy*, 117 (March), 102443. URL: https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2023.102443.
[43] Lopatynskyi, Yu., Shpykuliak, O., Kyfyak V., Shelenko, D., & Diuk, A. (2023). Socio-economic role and institutional capacity of family farms in the implementation of the sustainable development goals. *Ekonomika APK*, 30(3), 18-28. URL: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202303018.

агроекономічної та суміжної діяльності, наприклад «зелений» туризм тощо».[44]

Фермер поєднує в одній особі підприємця, керівника, власника та працівника, забезпечує робочі місця шляхом залучення сезонних працівників і тих, що працюють за трудовою угодою. Але малі фермерські господарства в даний час малочисельні та дрібнотоварні, тому поки що не можуть вирішити проблеми зайнятості сільського населення в повному обсязі.

Для організаційно-економічного стимулювання зайнятості в сімейних фермерських господарствах важливо впроваджувати організаційні інновації, серед сукупності яких слід виокремити активізацію нішевих, а також ексклюзивних видів діяльності. Такі форми зайнятості є найбільш інституційно-доступними для українського селянина, оскільки для розвитку сімейного фермерства наявний достатній земельний ресурс за умови активної позиції селян. Нішеве фермерство слід інституційно стимулювати до розвитку на базі господарств населення, зокрема особистих селянських, які в перспективі мають стати сімейними фермерськими господарствами. Ефект впровадження такого заходу сприятиме зайнятості, пенсійному забезпеченню, подоланню безробіття на селі.[45]

З погляду залучення працівників до економічної діяльності, раціональною формою господарювання є сільськогосподарські виробничі кооперативи. Вони створюються на принципах обов'язкової трудової участі та добровільного членства в них, що дозволяє пом'якшувати проблему зайнятості населення. Водночас, у виробничих кооперативах принципи відкритого членства й обов'язкової трудової участі не узгоджується з принципом оптимальної чисельності працівників, що визначається виробничою необхідністю, тому існують певні проблеми відносин у системі «власники - керівники - працівники».

Кожне мале аграрне підприємство може ефективно виробляти свою продукцію за умови кількісного та якісного забезпечення людськими ресурсами. Для малого аграрного підприємництва

---

[44] Шпикуляк О. Г., Алєксєєва О. В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 95-107. URL: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104095.

[45] Розвиток фермерських господарств у сучасних умовах функціонування аграрного сектору економіки України: колективна монографія; за редакцією О. Шпикуляка та М. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 160 с.

нагальною стає вимога виробляти більше якісної, екологічно чистої сільськогосподарської продукції високої якості з найменшими витратами. У цих умовах потрібен не просто працівник, який буде виконувати свої функціональні обов'язки відповідно до заздалегідь підготовлених інструкцій, а професіонал, який у будь-яку працю буде вносити елементи творчості, що, в кінцевому підсумку, сприятиме отриманню прибутку.

Соціально-економічна роль зайнятості населення у діяльності суб'єктів малого аграрного підприємництва відображена на рис. 1.4.

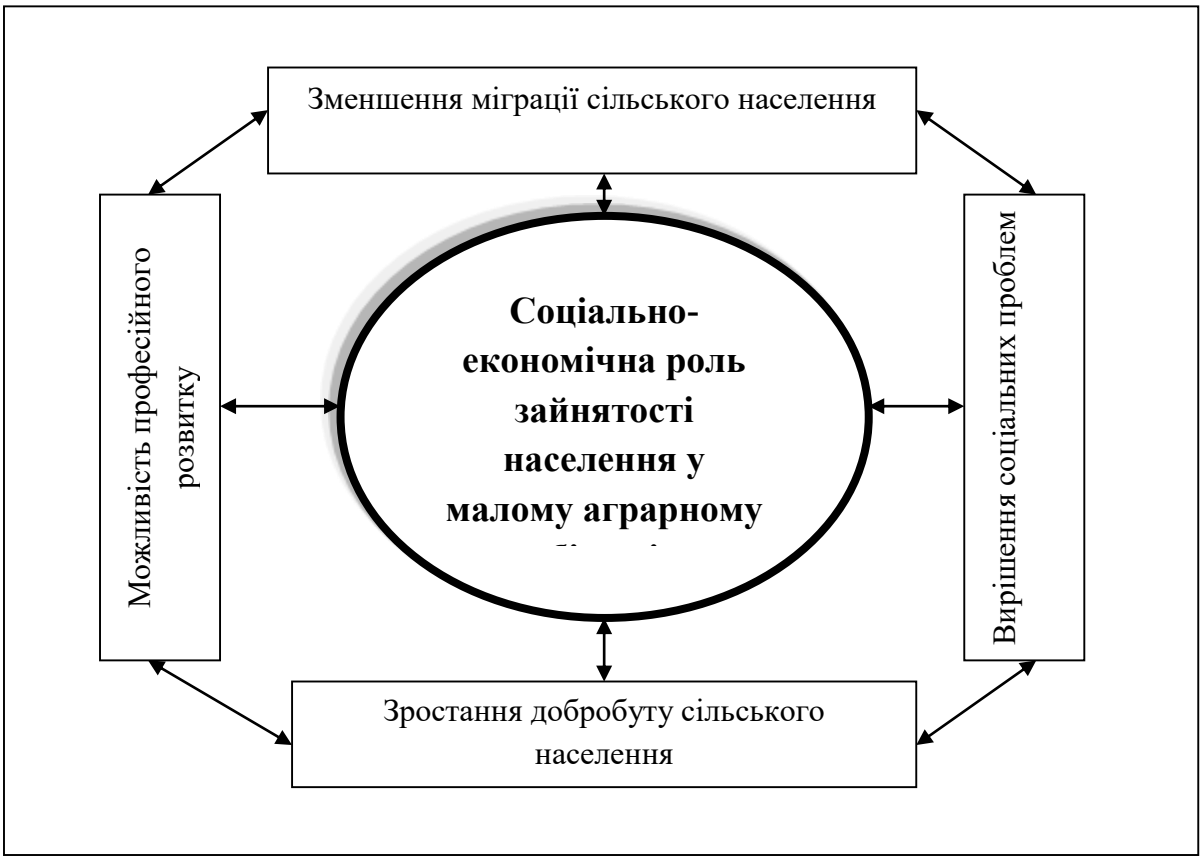

Рис. 1.4. Соціально-економічна роль зайнятості сільського населення у малому аграрному бізнесі

Джерело: розроблено авторами.

Ефективність використання людських ресурсів у сільському господарстві позначається на продуктивності праці, рівень якої за останні роки дещо підвищився[46]. Зокрема, зросла продуктивність виробництва видів тваринницької продукції. Разом із тим, варто відзначити високу трудомісткість праці в галузі тваринництва, що

[46] Дворник І. В. Продуктивність праці в сільському господарстві. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. № 2. С. 245-251.

обумовлено особливостями технологічного процесу. У зв'язку із цим, тваринництвом здебільшого займаються малі аграрні підприємства, основними ознаками організації праці в яких є недостатня матеріальна зацікавленість у результатах праці, низький рівень механізації та автоматизації виробництва, незадовільна технологічна та подекуди трудова дисципліна. Така діяльність не приваблива для працездатного сільського населення, особливо молоді. Виникають суперечності: з одного боку, неможливість працевлаштування, а з іншого – небажання виконувати низько кваліфіковану роботу. Усунення даних диспропорцій і є основою розвитку малого аграрного підприємництва та забезпечення зайнятості сільського населення.

За оцінками О. Тоцької, у довоєнний період регіони України за кількістю працівників сільського господарства розподілялися так:

– понад 20 тис. осіб: Вінницька, Київська, Полтавська, Черкаська та Чернігівська області (п'ять регіонів);

– понад 10 тис. осіб: Дніпропетровськ, Донецьк, Житомир, Запоріжжя, Кіровоград, Миколаївська, Одеська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська та Хмельницька області (12 регіонів);

– менше 10 тис. осіб: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Львівська, Рівненська та Чернівецька область, а також місто Київ (вісім областей).[47]

Дані дослідження підтвердили, що в той час як за кількісним показником (рівень середньооблікової чисельності штатних працівників) лідерами були Полтавська, Київська, та Черкаська області, а аутсайдерами – Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська області, лідерами за фінансовим показником (рівень середньомісячної заробітної) були Івано-Франківська, Тернопільська та Львівська області, а аутсайдерами – Рівненська, Чернівецька та Одеська області.

Війна внесла свої деструктивні корективи у систему кадрового забезпечення, що позначається на організації виробництва, проблемним є питання забезпеченості підприємств кадрами у зв'язку з мобілізацією чоловіків до лав Збройних Сил України, виїздом за

[47] Totska O. (2022). Labor resources in the agriculture of Ukraine and their financial security: regional aspect. *National Interest*, 2(9), 25–33. URL: https://sc01.tci-thaijo.org/index.php/NIT/article/view/240309.

кордон, внутрішньою міграцію.[48] Затребуваними є трактористи, водії автотранспорту, кваліфіковані робітники у тваринництві, але дані види робіт непривабливі та часто низькооплачувані. Та й досвіду роботи з спеціалізованими видами транспорту часто також не вистачає у потенційних працівників.

Оцінка людського потенціалу розвитку малого аграрного підприємництва подана у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Оцінка людського потенціалу розвитку малого аграрного підприємництва

Показник	2015	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення 2022 року до	
							2015 року	2021 року
Чисельність сільського населення, тис. осіб	13325,3	13084,6	12965,7	12832,2	12698,0	12542,9	-155,1	-782,4
в т.ч. у віці 16-59 років	7911,9	7707,6	7605,9	7495,4	7386,7	7281,8	-104,9	-630,1
Частка сільського населення, %	31,2	31,0	30,9	30,7	30,7	30,6	-0,1	-0,6
в т.ч. у віці 16-59 років	29,7	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	0	0,3
Середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві, грн.	3140	7166	8738	9734	11733	12243	510	9103
У відсотках до середньомісячної, % номінальної заробітної плати штатних працівників в цілому по економіці	74,8	80,8	83,2	84,0	83,7	82,5	-1,2	7,7
Частка найманих працівників у сільському господарстві,%	8,5	8,0	7,4	7,0	7,1	…	…	…

Джерело: Статистичний збірник «Сільське господарство України». 2022. Державна служба статистики України. Київ, 2023. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf

Чисельність сільського населення характеризується стійкою тенденцією до скорочення. Так, протягом 2015-2022 років цей показник зменшився на 782,4 тис. осіб (або 5,9%) з 13325,3 до 12542,9 тис. осіб, а частка сільського населення в загальній чисельності

[48] Шпикуляк О.Г., Пугачов М.І., Грищенко О.Ю., Ксенофонтова К.Ю. Економічні тенденції розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах: аспекти воєнного часу. *Modern Economics*. 2023. № 41(2023). С. 170-178. URL: https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-24.

зменшилася на 0,6 відсоткових пункти. Складна демографічна ситуація створює серйозну загрозу відтворення людських ресурсів, призводить до негативних тенденцій у використанні людського капіталу та зниження рівня ефективності праці. Зменшується частка сільських мешканців у складі всього населення, швидкими темпами знижується чисельність працездатних.

У зв'язку з депопуляційними процесами й інтенсивною міграцію сільської молоді та за відсутності якісних робочих місць і розвиненої соціальної інфраструктури, спостерігається велика частка непрацездатного населення на сільському ринку праці. Згідно із статистичними даними, частка працездатного населення в сільській місцевості становить лише 30%. Здавалося б невеликою є дана частка, але основна суть проблеми полягає в тому, що інші види діяльності крім сільськогосподарської у селах мало розвинуті. Часто єдиним місцем офіційного працевлаштування є аграрне підприємництво.

Звичайно, сільське населення може бути і само зайнятим у сільськогосподарському виробництві, це так звані особисті селянські господарства, але така діяльність здебільшого економічно невигідна ні населенню, ні державі. Праця в особистих селянських господарствах в сучасних умовах дещо вирішує проблему зайнятості, але це є, по суті, приховане безробіття та самоексплуатація, яка поки що рятує людські ресурси села від повної деградації.

Розмір заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств зріс з 74,8% рівня заробітку працівників загалом по економіці у 2015 році до 82,5% у 2022 році. Таке зростання є позитивним, підтверджує зацікавленість аграрною діяльність, але разом із тим часто спричинене зниженням рівня заробітної плати в інших секторах економіки. Крім того, із загальної кількості найманих працівників в усіх галузях економіки частка найманих працівників у сільському господарстві становила 7,1%, а загалом у сільському господарстві працює близько 17% всього зайнятого населення. Для країн-членів ЄС сільське господарство залишається вагомим роботодавцем для економіки, забезпечуючи робочі місця для певної частки населення цих країн.

«З огляду на вказане, можна дійти висновку про суттєву диференціацію доходів працездатного сільського населення, втрату

цінності сільської праці, зростання бідності й поглиблення соціального та майнового розшарування, а відтак, зростання відтоку економічно активного населення за межі сільських поселень. Унаслідок інфляції, постійного підвищення цін і тарифів на соціальні послуги купівельна спроможність сільських жителів знижується, зменшується споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і надання послуг, безперервно дорожчає вартість життя селян, погіршується їхній життєвий рівень»[49].

Проблема заробітної плати є однією із найскладніших проблем формування та використання людського потенціалу сільського населення. За останні роки відбулось підвищення номінального рівня заробітної плати штатних працівників у сільському господарстві, але її рівень не може забезпечити найманому працівникові умови для нормальної життєдіяльності та повноцінного відтворення людського капіталу, особливо у сільській місцевості. Низька реальна заробітна плата свідчить про знецінення людських ресурсів, зниження їхньої якості, перетворення заробітної плати на неефективну соціальну виплату. Такий рівень оплати праці обумовлює низькі потреби населення та його купівельну спроможність, що негативно відбивається на ринку, оскільки зменшується попит на товари і послуги, створюється дефіцит власних інвестиційних коштів. Втрачаючи мотиваційні стимули до власної праці в галузі, у пошуках будь-якої роботи вони змушені працевлаштовуватися в інших сферах економіки, часто емігрувати не лише за межі свого місця проживання, а й за межі країни, інколи залишаючи село назавжди. Працюючи у фермерських господарствах закордоном українські селяни виконують таку саму роботу, але отримують вищу заробітну плату.

Водночас слід зазначити, що проблему заробітної плати в аграрному підприємництві ускладнює сезонність виробництва та виникнення заборгованості з її оплати. «Зниження сезонності у залученні людських ресурсів – це реальний резерв підвищення ефективності не тільки їх використання, але і виробництва в цілому, тобто це сприятиме збільшенню обсягів виробництва продукції, отримання прибутку і високому рівню зайнятості населення в

[49] Розвиток економіки сільського господарства України у 2016-2020 роках / за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 452 с.

господарській діяльності підприємства».[50] Основними шляхами нівелювання сезонності сільськогосподарського виробництва розглядаються: механізація та автоматизація найбільш трудомістких виробничих процесів і використання високопродуктивної техніки в напружені періоди; поєднання культур і сортів з різними строками ведення робіт, а також галузей, що сприяють вирівнюванню затрат праці; розвиток підсобних виробництв і промислів; агропромислової інтеграції; виявлення прихованих умінь працівників та їх використання в господарській діяльності організації.

Вагома роль належить малому аграрному підприємництву у вирішенні проблеми зайнятості молоді, адже неможливість працевлаштування має низку негативних наслідків як безпосередньо для молодої людини, так і для суспільства загалом. Молодіжне підприємництво виконує дві основних функції, а саме економічну та соціальну. «Економічна функція характеризується самим фактом прояву молодіжного підприємництва в умовах відсутності фінансових, майнових та інформаційних ресурсів, але з використанням нових креативних ідей і впевненого бажання досягти поставленої мети. Реалізація соціальної функції молодого підприємництва можлива завдяки забезпеченню зайнятості, створенню умов для реалізації можливостей і вирішення проблем ринку праці. Згуртованість молодих людей навколо спільної ідеї створює нову верству осіб, які ініціативно й швидко можуть зреагувати на виклики на шляху реалізації мети».[51]

Існує ряд перешкод для успішного розвитку в Україні молодіжного аграрного підприємництва:

− законодавча неврегульованість і правова незахищеність молодого підприємця;

− відсутність дієвих фінансових стимулів для молодих підприємців (субсидій, пільг чи гарантій);

− відсутність необхідних економічних і юридичних знань, низька фінансова грамотність потенційних молодих аграрних підприємців;

---

[50] Пронько Л. М. Економічні засади формування зайнятості населення в сільськогосподарському виробництві. *Економіка та держава*. 2022. № 5. С. 73–78. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.5.73

[51] Морозюк Н.В., Шапошнік В.М., Круглик С.Г. Розвиток аграрного підприємництва як форми реалізації лідерського потенціалу молоді. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 42. С. 30-34.

− неефективна комунікація та низька зацікавленість органів місцевого самоврядування у розвитку молодіжного аграрного підприємництва;

− відсутність вільних сільськогосподарських угідь у громадах для надання у користування молодим підприємцям для здійснення аграрної діяльності;

− низька проінформованість щодо грантової підтримки аграрного виробництва та можливостей власного розвитку.

На стимулювання праці важливий вплив має вдосконалення механізму соціально-трудових відносин і, зокрема договірного регулювання оплати праці, здатного задовольнити потреби роботодавців у якісній роботі та отриманні прибутку, а найманому працівникові – забезпечити нормальні умови життєдіяльності, сприяти соціальному захисту працюючих. Важливим інструментом в даному випадку є колективний договір. Але більшість суб'єктів аграрного підприємництва такі договори взагалі не укладають, внаслідок чого наймані працівники залишаються незахищеними перед можливим свавіллям роботодавців. Здебільшого колективні договори укладаються в господарських товариствах, але вони мають низьку ефективність як інструмента регулювання заробітної плати через відсутність чітких зобов'язань і законодавчої невизначеності прав та відповідальності партнерів.

До початку війни в Україні рівень розвитку соціальної та виробничої бази сільськогосподарських товаровиробників дозволяв зберегти зайнятість працівників, поступово підвищувати заробітну плату, частково за власні кошти готувати необхідних спеціалістів і кваліфікованих робітників, утримувати не тільки власну, а й сільську соціальну інфраструктуру. Ситуація змінилося з початком військової агресії.[52] Варто зазначити, що регіони України відрізняються за природними, соціально-економічними, демографічними та іншими ознаками. Особливо актуальними є проблеми забезпечення зайнятості у регіонах, де сільськогосподарське виробництво переважає над промисловим (Івано-Франківська, Чернівецька, Волинська, Рівненська, Житомирська, Запорізька, Ужгородська та деякі інші області України).

[52] Shelenko D., Kijek A., Shpykuliak O. (2023) Determination of organizational and economic determinants of the current state and development trends of agricultural producers in Poland and Ukraine. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, vol. 10, no. 4, pp. 17–30. URL: https://doi.org/10.15330/jpnu.10.4.17-30.

Для поліпшення ситуації на ринку праці в сільській місцевості необхідно проводити активну політику зайнятості та соціальної захищеності громадян шляхом пропагування розвитку малого аграрного підприємництва. Рівень працевлаштування сільських безробітних значно нижчий ніж міських жителів. Для пом'якшення проблеми зайнятості селян важливу роль повинні відігравати центри зайнятості, але вони ще недостатньо працюють, особливо з сільським безробіттям, не володіють інформацією про потенційні вакансії в аграрному підприємництві тощо. Необхідно з боку служб зайнятості надавати безробітним більшу можливість наперед отримувати матеріальну допомогу по безробіттю для організації власної справи та забезпечення максимального сприяння розвитку малого аграрного підприємництва.

Вагому роль у вирішенні проблем зайнятості відіграє соціальне фермерство, яке набуло поширення у країнах Європи. Соціальне фермерство здебільшого представлене господарствами, які зосереджені поблизу великих міст. Наприклад, в приміській території Риму знаходиться близько 2000 соціальних ферм різного спрямування. Робота таких господарств націлена на допомогу людям, які мають ментальні відхилення у стані здоров'я, переважно це люди з інвалідністю, біженці, військові та інші групи населення, що потребують особливої допомоги. Вони залучаються як до ручної так і до механічної роботи на цих фермах, догляду за рослинами та збору врожаю. Такі господарства цікаві для комунікації та психологічної підтримки, адже під час роботи люди спілкуються, розповідаючи свої життєві історії, шукають однодумців та мають підтримку в їхній особі. Соціальні фермерські господарства також допомагають людям із малозабезпечених верств населення, даючи їм можливість додаткового заробітку або ж придбання продуктів харчування за спеціальною ціною. Адже, купивши продукцію із логотипом «Social Farming», частина коштів надходить на розвиток соціального фермерства, таким чином формуючи урядовий кошторис для подальшої підтримки осіб, які готові розпочати роботу в цьому напрямку.

Як зазначає С. Кравченко, завдяки розвитку малого бізнесу в сільській місцевості є можливість створення нових робочих місць і збільшення кількості зайнятих робітників. До 2030 року цілком можливо створити в сільській місцевості: під песимістичний

сценарій – 31,8 тис. нових робочих місць, за рахунок чого можна знизити рівень безробіття на 0,14 відсотка; за реалістичним сценарієм – 148,5 тис. нових робочих місць і зниження безробіття на 0,68 відсотка; за оптимістичним сценарієм – 259,1 тис. нових робочих місць і зниження рівня безробіття на 1,18 відсотка[53].

Значну допомогу в поліпшенні ситуації на ринку праці повинні надавати органи місцевого самоврядування, які мають бути зацікавлені в розвитку малого аграрного бізнесу, створенні та відновленні сфери соціально-побутових послуг. Слід забезпечити максимальне сприяння розвитку малого аграрного підприємництва для поліпшення ситуації на ринку праці. У цьому важлива роль відводиться трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства як різновиду малого аграрного бізнесу.

У сучасних умовах розвиток малого аграрного підприємництва може відіграти важливу роль у зменшенні безробіття та стати джерелом часткового відтворення людського потенціалу. Однак низький рівень механізації виробничих процесів і велика частка ручної праці в цих господарствах створюють вкрай несприятливі умови для ефективного використання людських ресурсів і суперечать вимогам науково-технічного прогресу. Разом із тим, на фоні автоматизації аграрного виробництва та впровадження інноваційних технологій, проблема зайнятості є дуже делікатною, оскільки такі заходи сприяють зменшенню кількості робочих місці. Відповідно менеджери малих аграрних підприємств, з одного боку, прагнуть уникнути соціальних конфліктів, які можуть виникнути внаслідок звільнення зайвих працівників. З іншого боку, їхньою метою є раціональна організація виробничого процесу та досягнення ефективності виробництва.

[53] Kravchenko S.A. Development of small agrarian entrepreneurship. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Наукове забезпечення становлення та розвитку фермерського руху в Україні» з нагоди 85-ї річниці від дня народження відомого українського вченого доктора економічних наук, професора, академіка НААН Месель-Веселяка Віктора Яковича (5 вересня 2023 року). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023. 244 с.

1.4. Чинники ефективного функціонування суб'єктів малого аграрного підприємництва

На розвиток малого аграрного підприємництва впливає велика кількість різноманітних факторів. Існує різна термінологія для визначення сутності факторів, зокрема характерне використання таких понять як «чинники», «умови» і «напрями». Економічні категорії «фактори», «чинники», а також «умови» є близькими за змістом, відповідно провести між ними межу складно. Напрям означає лінію руху, шлях розвитку, прагнення до чогось. Щодо ефективності сільськогосподарського виробництва, напрямами можуть слугувати процеси, для яких властиві особливості економічних явищ (ресурсозбереження, екологізація, інтенсифікація та інші), або сукупні фактори ефективності, які об'єднані за відповідними ознаками.

Забезпечення ефективного функціонування підприємництва зумовлюється соціально-економічними явищами та процесами, факторами впливу, які в тій чи іншій мірі сприяють або ж стримують процес розширення підприємницького середовища в різних видах економічної діяльності. Сукупність факторів, які впливають на рівень ефективності сільськогосподарських підприємств, можна поділити на дві групи: фактори внутрішнього середовища та фактори зовнішнього середовища.[54]

Так, К. Пріб зазначає, що середовище – це сукупність умов, в яких працює аграрне підприємництво, та чинників, що впливають на утворення або зміну даних умов. «При цьому зовнішнє середовище доцільно диференціювати на віддалене макрооточення й наближене мезооточення. Макрооточення зазвичай не здійснює прямого впливу на діяльність сільськогосподарського підприємства, проте воно формує загальні умови господарювання у країні, галузі, регіоні й у такий спосіб непрямо відбивається на умовах і результатах роботи господарюючого суб'єкта. Мезооточення, на відміну від макрооточення, безпосередньо впливає на функціонування сільськогосподарського підприємства та поєднує у собі сукупність найважливіших елементів і чинників, що визначають стратегічні

[54] Гуменюк М.М. Економічний механізм забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: Випол, 2016. 196 с.

перспективи розвитку господарюючого суб'єкта».[55] Натомість В. Якубів та Н. Романюк вважають, що зовнішнє середовище охоплює ті фактори та чинники, які здійснюють вплив на діяльність компанії, визначають її довгострокові та короткострокові цілі, потреби ресурсного постачання, ті особливості ринку, які певним способом обмежують діяльність сільськогосподарського підприємства.[56]

Л. Сас та Ю. Каліцун зазначають, що основними факторами зовнішнього середовища, які впливають на формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, є демографічні, освітні, глобалізаційні, інформаційні, інституційні, соціально-культурні, а також рівень науково-технічного прогресу та рівень розвитку економіки країни.[57] О. Шпикуляк та інші, вважають, що ефективність аграрного підприємництва, суб'єктів господарювання, зокрема економічна, інституційна, соціальна залежить від цілого ряду чинників, особливостей, які в умовах воєнного часу визначають, формують, забезпечують сильні та слабкі сторони[58], з чим погоджуємося.

Необхідно зазначити, що розвиток суб'єктів малого аграрного підприємництва характеризується низкою деструктивних передумов. Серед них варто відзначити такі як: недостатня матеріально-технічна база, недосконала інфраструктура аграрного ринку, низька культура ринкових відносин, суперечності у сфері земельних відносин, низький рівень фахових компетенцій управлінців і працівників, пасивність підприємців щодо кооперування й самоорганізації, недостатня інформаційна та фінансово-кредитна підтримка з боку держави.

Діяльність малого підприємництва в українському аграрному секторі залишається нестійкою та може бути охарактеризована:

---

[55] Пріб К.А. Аналіз середовища при формуванні стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Вип. 11(1). С. 3-8.

[56] Якубів В.М., Романюк Н.Д. Оцінка впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на посередницьку діяльність сільськогосподарських підприємств. *Ефективна економіка.* 2018. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6216.

[57] Сас Л. С., Каліцун Ю. Є. Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємству контексті діагностики зовнішнього середовища їхнього функціонування. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону.* 2023. Т.1. № 19. С. 212–218. URL: https://doi.org/10.15330/apred.1.19.212-218

[58] Шпикуляк О., Ксенофонтова К., Грищенко О. Макроекономічна динаміка розвитку аграрного сектору економіки України: аспекти ролі підприємництва. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. №8 (08), 248-255. URL: https://doi.org/10.32782/dees.8-41

нестабільністю фінансово-економічного стану малих форм агробізнесу; низьким рівнем інвестиційної активності малих форм агробізнесу внаслідок дефіциту власних оборотних засобів; наявністю суттєвих обмежень у одержанні комерційних кредитів і позик; низьким рівнем захищеності малого підприємництва в аграрному секторі від корупції; нестабільністю міжгосподарських зв'язків, низьким рівнем узгодженості товарної, цінової та збутової політики малих форм агробізнесу в аграрному секторі.

Підсумовуючи зазначене, вважаємо, що сукупність чинників, які впливають на ефективність малого аграрного підприємництва доцільно поділити на дві групи: чинники зовнішнього середовища та чинники внутрішнього середовища.

До чинників зовнішнього середовища належать ті, на які суб'єкти малого аграрного підприємництва не можуть впливати чи їхній вплив є незначним. Наприклад, це діяльність фінансово-кредитних і ринкових інституцій, органів державної влади, яка спрямована на створення умов для сільськогосподарської діяльності через використання економічних важелів. Група даних чинників містить загальноекономічні (включаючи державну підтримку та регулювання), фінансово-кредитні, ринкові, соціально-демографічні, науково-технічні.

До чинників внутрішнього середовища належать ті, які безпосередньо залежать від форм і методів організації роботи малого аграрного підприємництва. Вони обумовлюють здатність підприємства впливати на ефективність виробництва продукції як наслідок раціональнішого використання людських, матеріальних і фінансових ресурсів. Група даних чинників охоплює людські, організаційно-виробничі, техніко-технологічні, маркетингові, цінові.

Зовнішні та внутрішні чинники взаємопов'язані між собою, але впливають на ефективність діяльності малого аграрного підприємництва по-різному: одні – позитивно, інші – негативно. За умов інституційних змін і завуальованості підприємницького середовища надзвичайно актуальним стає питання комплексного дослідження всіх чинників, які впливають на становлення та розвиток малого аграрного підприємництва.

Систему зовнішніх і внутрішніх чинників, які, на нашу думку, обумовлюють ефективне функціонування малого аграрного підприємництва, представлено на рис. 1.5.

У процесі діагностики зовнішнього середовища доцільно виокремлювати чинники макрорівня та чинники мезорівня. З сукупності чинників макрорівня необхідно виділити три групи: загальноекономічні, державну підтримку та регулювання, науково-технічні.

Група загальноекономічних чинників містить природні умови, політичну ситуацію, законодавчу базу, практику виконання господарських договорів, посилення експортної орієнтації сільського господарства та євроінтеграційних процесів, лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності, рівень економічного розвитку та інвестиційної привабливості галузі, рівень конкуренції в аграрному секторі.

Негативним проявом зовнішнього середовища, у якому функціонують суб'єкти малого аграрного підприємництва, є конкуренція між ними та великими підприємствами. За допомогою ефекту масштабу виробництва, великі агровиробники досягають меншої собівартості продукції завдяки економії на умовно-постійних витратах і отримують переваги над невеликими господарствами. Зважаючи на цю обставину, малим агровиробникам необхідно орієнтуватися на ті сегменти ринку, до яких великі підприємства не проявляють достатньої зацікавленості. Йдеться про застосування на практиці стратегії фокусування, яка передбачає вузьку спеціалізацію на виробництві окремого товару, задоволення попиту споживачів на цільовому сегменті ринку.

Вплив державної підтримки та регулювання проявляється шляхом правового забезпечення діяльності малого аграрного підприємництва, сприятливої державної аграрної політики, рівня державної підтримки малих товаровиробників.

Виважена державна політика повинна спрямовуватися на формування конкурентного підприємницького середовища в аграрному секторі, на створення сприятливих умов для функціонування на рівноправній економічній основі малих форм аграрного підприємництва, гармонізацію інтересів власників, найманих працівників та сільських громад.

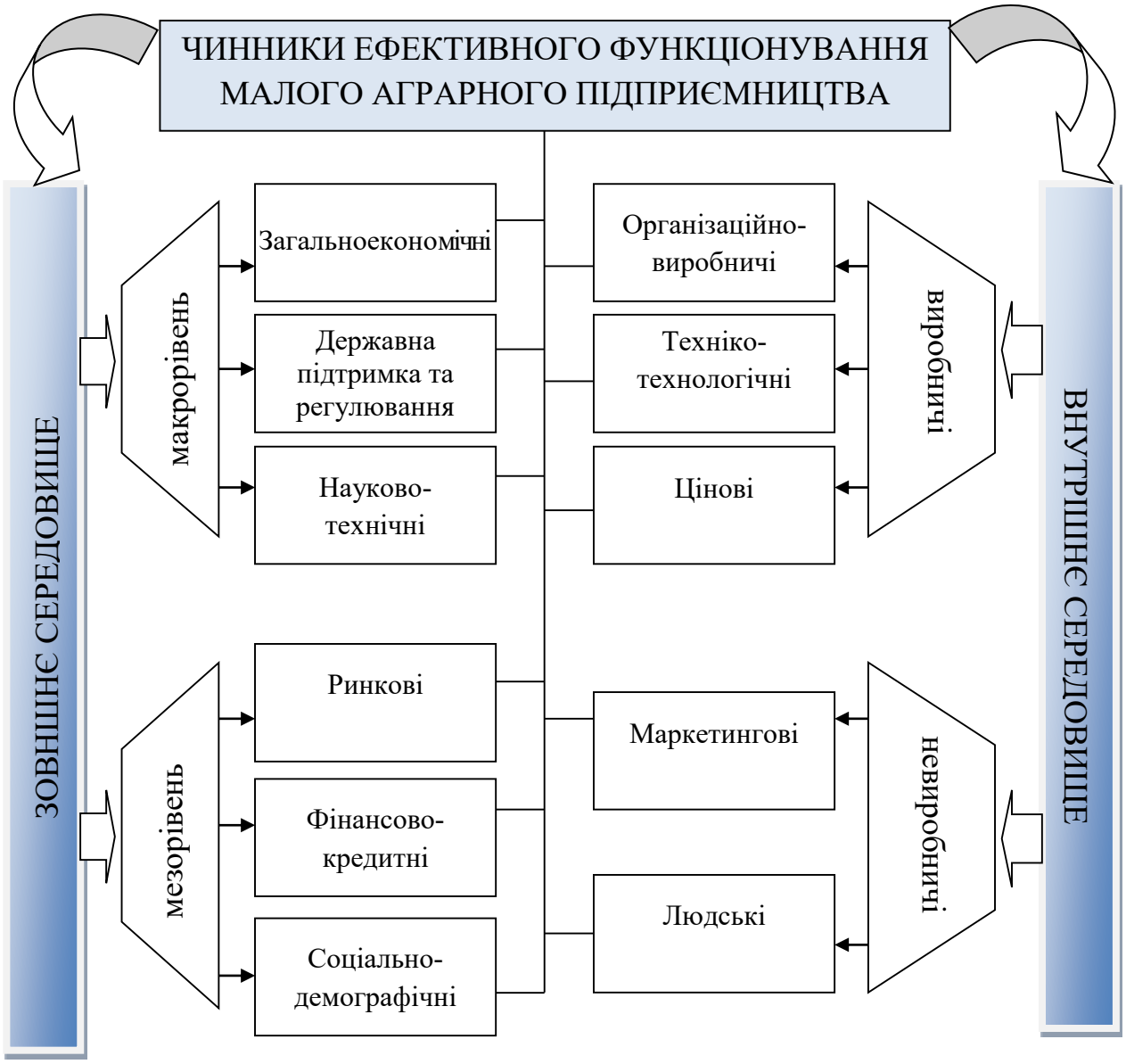

Рис. 1.5. Чинники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва

Джерело: розроблено авторами.

Досягнення прогнозованого чистого прибутку аграрних підприємств є «невід'ємною частиною ринкового механізму управління і взаємопов'язане з державною політикою, спрямованою на організаційно-правове забезпечення підприємницької діяльності, активізацію попиту на екологічно чисту сільськогосподарську продукцію, забезпечення професійної підготовки персоналу,

створення рівних конкурентних умов, сприяння розширеному відтворенню».[59] «Нині можна виділити такі форми взаємодії держави й аграрного підприємництва: приватно-державне партнерство, спільні підприємства, соціальне партнерство, державне регулювання та підтримка аграрного підприємництва, вільні (спеціальні) економічні зони, лобіювання, інтеграція, кооперація, кластери».[60] Проте в сучасних умовах державна аграрна політика щодо малих аграрних підприємств нагадує сукупність неузгоджених між собою заходів, спрямованих на вирішення короткострокових проблем за рахунок бюджету, а рівень державної підтримки даних підприємств недостатній та не завжди ефективний.

До групи науково-технічних чинників належать: практика використання інноваційних технологій у виробництві сільськогосподарської продукції, рівень науково-технічного розвитку у країні, рівень колаборації між виробництвом і наукою в аграрній сфері, інтенсивність співпраці малих аграрних підприємств з науковими установами. В умовах сьогодення ефективне здійснення сільськогосподарського виробництва ґрунтується на впровадженні новітніх технологій, використання яких зумовлює проведення наукових досліджень щодо виявлення альтернативних можливостей підвищення ефективності виробництва продукції суб'єктами малого аграрного підприємництва на основі формування інноваційних моделей розвитку.

У сукупності чинників мезорівня необхідно виокремити ринкові, фінансово-кредитні, соціально-демографічні.

Ринкові чинники охоплюють інфраструктуру каналів реалізації, рівень розвитку мережі сільських ринків, рівень регулювання мінімальних і максимальних закупівельних цін на аграрну продукцію, рівень монополії посередницьких структур, диспаритет цін на аграрну та промислову продукцію, купівельну спроможність і структуру споживання населення, наявність на ринку імпортних продуктів харчування низької якості та за низькими цінами.

---

[59] Balaniuk, I., Shelenko, D., Shpykuliak, O., Sas, L., Cherneviy, Y., & Diuk, A. (2023). Determinants of performance indicators of agricultural enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 45(1), 25–36. URL : https://doi.org/10.15544/mts.2023.04

[60] Виборна В. Д. Удосконалення інструментів державної підтримки розвитку фермерських господарств, як складової соціального капіталу сільських територій. *Економіка та управління АПК.* 2022. № 1. С. 109–119.

Механізм розвитку інфраструктури аграрного ринку закладений у системі законодавчих актів, якими запроваджені підходи до прискорення її формування, створення умов для надійного ресурсного забезпечення реалізації сільськогосподарської продукції, сприяння розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки. В Україні існує система інститутів з функціями регулювання аграрного ринку; незважаючи на це, доступ малих аграрних підприємств до інфраструктури аграрного ринку обмежений. Зазвичай на біржах реалізовують великі партії товару, сформувати які малі аграрні підприємства одноосібно не можуть. Важливою проблемою для малих виробників є складність, а зазвичай і неможливість, здійснення експорту сільськогосподарської продукції.

У забезпеченні просування продукції до споживачів посередницькі структури відіграють важливу роль. Разом із тим, маркетинговий ланцюг, через який суб'єкти малого аграрного підприємництва продають свою продукцію та купують матеріально-технічні ресурси, часто перенасичений посередниками. Як наслідок, малі аграрні підприємства отримуючи мінімальну ціну за свою продукцію та платять максимальну ціну за засоби виробництва.

Група фінансово-кредитних чинників представлена рівнем податкового навантаження та пільгових умови для підприємств малого аграрного бізнесу, доступністю кредитування малого аграрного підприємництва, механізмами здешевлення кредитів, можливістю іпотечного кредитування (земля як застава), рівнем розвитку сільськогосподарської кооперації.

Механізму банківського кредитування сільськогосподарських підприємств притаманні проблемні питаннями, до яких слід віднести: високі відсоткові ставки, неефективну кредитну політику, порівняну обмеженість спектра банківських кредитних послуг, наявність незначної кількості кредитних програм для малого бізнесу, ігнорування специфіки галузі, низький рівень капіталізації, втрату ліквідності банківської системи, операційні ризики банків при співпраці з підприємствами аграрної сфери. Малі підприємницькі структури в аграрному секторі «досить гостро відчувають труднощі з доступом до кредитних ресурсів, оскільки банки, враховуючи ризикованість і специфіку галузі, ставлять завищені до них вимоги, які не в змозі виконати більшість підприємств, що обмежує їх

фінансові можливості та дестимулює до здійснення підприємницької діяльності».[61] Незважаючи на заходи щодо покращення кредитного забезпечення в аграрному секторі, в умовах зміни інституційного середовища все ще залишаються проблемними питання низької активності залучення кредитних ресурсів суб'єктами малого аграрного бізнесу, частка яких значна в загальній кількості підприємств галузі. Це посилює необхідність надання кредитної підтримки саме таким підприємствам, які показали в умовах воєнного стану гнучкість і спроможність забезпечення продовольчих потреб споживачів на внутрішньому ринку, швидко змінюючи логістичні ланцюги.

Соціально-демографічні чинники охоплюють рівень міграції сільського населення у міста та закордон, темпи старіння сільського населення, наявність незайнятого населення працездатного віку, «прив'язаність до землі».

Як зазначають Н.Сіренко, Т. Лункіна, А. Бурковська та інші, незалежно від форми власності, розміру, фінансового ресурсів аграрні підприємства проявляють соціальну відповідальність на всіх рівнях. Базовий рівень – це сплата податків, відсутність дискримінації. Середній – соціальні програми (пакети), підвищення кваліфікації працівників. Високий – взаємодія з громадськістю, відповідальне ставлення до споживачів, формування нефінансової звітності.[62]

Існуючий рівень підприємницької діяльності у сільській місцевості не забезпечує у повній мірі зайнятість населення. При цьому частина жителів працездатного віку потенційно могла б зайнятися розвитком малого аграрного підприємництва, що збільшить кількість робочих місць, зупинить відтік молоді та наповнить бюджети селищних і сільських рад. Для збереження соціальної структури сільських територій необхідно вдосконалити механізми підтримки конкурентоспроможності та життєздатності малих агарних підприємств.

---

[61] Вдовенко Л.О., Мараховська Т.М., Черненко О.С. Фінансове забезпечення діяльності малого і середнього бізнесу в аграрній сфері економіки. *Економічний аналіз: зб. наук. праць.* Тернопільський національний економічний університет. 2015. Т. 21. № 1. С. 225-230.

[62] Sirenko, N., Lunkina, T., Burkovska, A., Mikulyak, K. (2022). Prospects for the Development of Small Agricultural Business Entities in the Market Environment. Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania), 31(3), pp. 162-175. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.10124068

У ході діагностики внутрішнього середовища доцільно виділяти виробничі та невиробничі чинники. Виробничі визначають наявність та використання засобів і предметів праці у процесі виробництва продукції, людських і фінансових ресурсів. До сукупності виробничих чинників необхідно віднести три групи: організаційно-виробничі, техніко-технологічні, цінові.

Група організаційно-виробничих чинників містить рівень організації виробництва та бізнес-процесів, сезонність, собівартість та якість продукції, рівень продуктивності праці й інші особливості виробництва продукції малими суб'єктами господарювання.

Серед чинників даної групи найвагоміший вплив на обсяг реалізації та ефективність функціонування малих аграрних підприємств має сезонність виробництва. Господарства аграрної галузі перед початком сезону змушені накопичувати запаси товарно-матеріальних цінностей, що вимагає наявності складських приміщень, яких у малих підприємств недостатньо. Нестача вільних грошових коштів спонукає представників малого аграрного бізнесу залучати кредитні ресурси, а обмеженість коштів на їх погашення у несезонний період породжує додаткові витрати на сплату процентів.

До групи техніко-технологічних чинників належать: рівень матеріально-технологічного забезпечення, рівень цін та якість матеріально-технічних ресурсів, використання новітніх технології виробництва та періодичність його оновлення, інтенсифікації технологічних процесів, застосування економічно обґрунтованих норм добрив.

Зазвичай у малих аграрних підприємствах рівень урожайності сільськогосподарських культур є нижчим, що пов'язано з недостатнім технічним забезпечення, яке зумовлює неякісне виконання робіт щодо вирощування та порушення строків проведення. Вагомою причиною в даному випадку є нестача фінансових ресурсів, через яку малі аграрні підприємства застосовують спрощені технології вирощування й у недостатньому обсязі удобрюють посівні площі.

Політика ціноутворення, а також рівень цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство формують групу цінових чинників. Низький рівень цін і неефективний механізм формування цінової політики – одна з основних причин збитковості малих аграрних підприємств. «При існуючому рівні цін, які можуть

собі «дозволити» малі аграрні підприємства, за деякими видами продукції доходи не відшкодовують витрати, зростання собівартості йде випереджаючими темпами порівняно з ціною, що зменшує прибутковість аграрного виробництва. У результаті дані підприємства не можуть проводити розширене відтворення за рахунок власних коштів, вдосконалити процес виробництва, налагодити систему мотивації праці та накопичення капіталу»[63].

У сукупності невиробничих чинників необхідно виділити маркетингові та людські.

Основними маркетинговими чинниками є збутова політика, існуючий попит на певні види агропродукції, наявність торгових площ на місцевому ринку, невідповідність виробленої продукції міжнародним і українським стандартам якості та безпечності, високий рівень логістичних витрат.

Суб'єктам малого аграрного підприємництва потрібно детально відслідковувати зміни кон'юнктури, які відбуваються у їх цільовому сегменті чи регіоні реалізації продукції. Однак, незважаючи на те, що аграрний ринок розвивається та змінюється досить динамічно, жодних часових чи фінансових витрат на його досліджень малі аграрні підприємства не здійснюють. Як наслідок, дані господарства часто отримують втрати, орієнтуючись на виробництво продукції, яка була рентабельною у попередньому періоді. Логістичні витрати, які пов'язані з транспортування продукції до споживача та оплатою торговельних місць на ринках, займають велику частку у собівартості реалізованої продукції, що значно знижує рентабельність реалізації.

Людські чинники характеризують професійно-кваліфікаційний рівень працівників, їх зацікавленість у кінцевих результатах, умови праці, соціально-психологічний клімат у колективі, рівень життя працівників зайнятих у сільському господарстві. Людські ресурси є вагомою передумовою успішної підприємницької діяльності в аграрній галузі. Можливості впровадження інноваційних технологій і освоєння нової техніки вимагають високопрофесійних умінь у працівників малих аграрних підприємств. Проте суб'єкти малого аграрного бізнесу не завжди спроможні забезпечити належні умови

[63] Гуменюк М.М., Неміш Д.В., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І. Основні чинники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 9. С.80-88. URL: https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202109-11.

професійного розвитку працівників, що пов’язано з невисокою престижністю даної галузі порівняно з іншими видами підприємницької діяльності, низьким рівнем оплати та складними умовами праці, сезонністю аграрного виробництва. Відповідно наявність людських ресурсів – вагомий чинник, який забезпечує сталий розвиток малого аграрного підприємництва.

Зазначені чинники проявляються не тільки на рівні малих аграрних підприємств конкретної області України, а й на загальнодержавному рівні. Основними чинниками, які мають значний негативний вплив на розвиток малого аграрного підприємництва, є низький рівень матеріально-технічного забезпечення, проблеми у сфері реалізації продукції, обмежений доступ до кредитних ресурсів, недостатній рівень державної підтримки та незадовільна соціально-демографічної ситуації на селі.

З метою забезпечення перспектив розвитку малого аграрного підприємництва доцільно сформувати сприятливе конкурентне середовище, ефективну економічну та фінансову системи, стабільну нормативно-правову базу, гнучку систему пільг у сфері кредитування й оподаткування, підтримку аграрного бізнесу державними структурами на регіональному рівні.

РОЗДІЛ 2
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

2.1. Індикатори організаційно-інституційної структури малого аграрного підприємництва

Сільське господарство сьогодні є домінантним сектором національної економіки, який на формує експортний потенціал країни, гарантуючи продовольчу безпеку країни та демонструючи достатній рівень ефективності розвитку у складних умовах воєнного стану. При цьому, значну питому вагу у виробництві сільськогосподарської продукції займають саме малі підприємства.

Формування ефективної структури аграрного сектору неможливе без розвитку малого аграрного бізнесу. Мале аграрне підприємництво є обов'язковим складником динамічного розвитку сільських територій, характеризується надзвичайною гнучкістю та здатністю пристосовуватися до зміни економічних умов, сприяє забезпеченню населення відповідним рівнем доходів та ін. Однак існуючий організаційно-економічний механізм їх розвитку сьогодні виявляється більш проблемним, ніж у великих господарствах.

Основу розвитку організаційно-правових форм малого аграрного підприємництва становлять тенденції, які формують вектор руху економічних процесів і відповідають прогнозу економічних показників на перспективу, оскільки відображають очікування в аграрному секторі.

Аналіз складу і структури організаційних форм господарювання суб'єктів малого аграрного підприємництва проведемо на прикладі Івано-Франківської області. Тут найбільш поширеною формою організації малого аграрного бізнесу сьогодні є фермерські господарства, частка яких становить 81,4% (рис. 2.1). Частка господарських товариств становить 7,8%, а приватних підприємств – 6,7%. Кооперативи займають 3,1%, інші форми – 1%. Згідно з даними по Україні, питома вага даних організаційних форм у загальному підсумку є дещо іншою. Так частка фермерських господарств у кількості суб'єктів малого аграрного підприємництва становить 92,0%, що на 10,6 відсоткових пункти більше ніж в

області. Частка господарських товариств по Україні становить 3,7%, що на 4,1 відсоткових пункти менше ніж в області, приватних підприємств – 3,1%, що на 3,6 відсоткових пункти менше. Кооперативи займають 0,5%, що на 2,6 відсоткових пункти менше, інші форми – 0,7%, що на 0,3 відсоткових пункти менше. Більша частка фермерських господарств по Україні при відповідній меншій кількості інших організаційно-правових форм може бути пояснена тим, що у процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств члени сімей частіше об'єднувалися для здійснення діяльності, так як не змогли самостійно забезпечити ефективне сільськогосподарське виробництво.

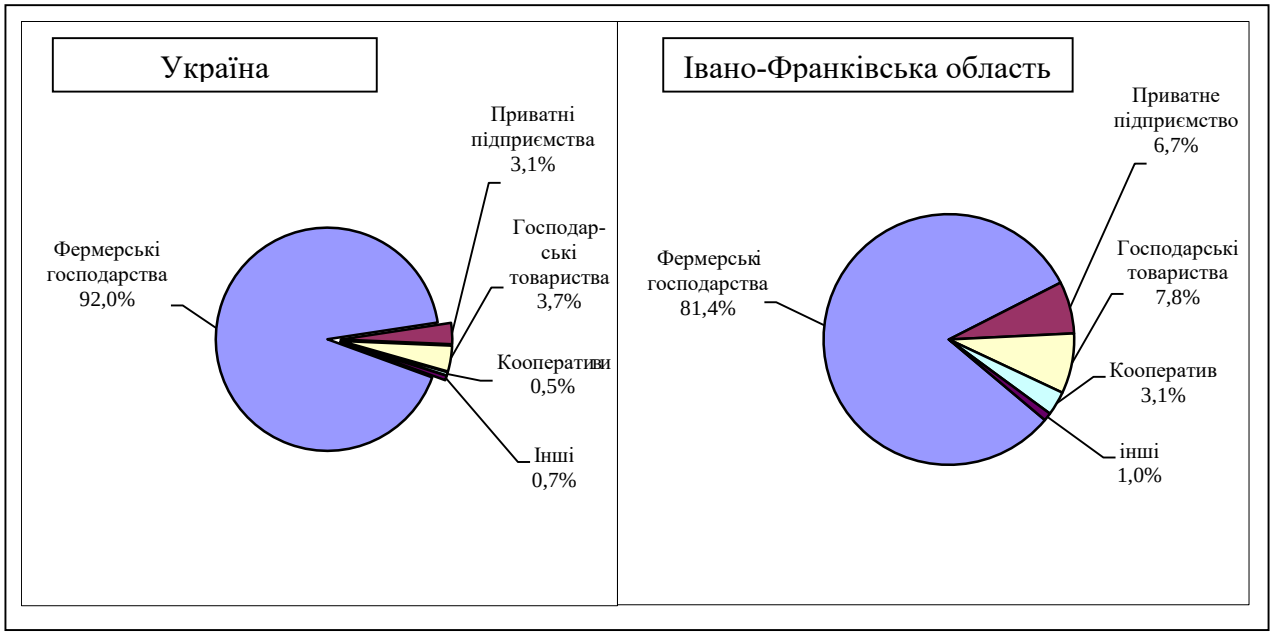

Рис. 2.1. Частка суб'єктів малого аграрного підприємництва у загальній їх кількості в Івано-Франківській області та Україні

Джерело: сформовано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Відповідно до інформації департаменту агропромислового розвитку Івано-Франківської обласної державної адміністрації, у 2023 році в області утворено 24 нових фермерських господарства. Із загальної кількості новостворених фермерських господарств понад 75 відсотків – здійснюють господарську діяльність у галузі

рослинництва, зокрема пов'язану з вирощування зернових і технічних культур, овочівництва, садівництва та ягідництва[64].

Важливе значення для ефективного аналізу розвитку суб'єктів малого аграрного підприємництва різних організаційно-правових форм має дослідження розподілу загального землекористування в розрізі окремих агроформувань, що дозволить охарактеризувати рівень поширення підприємств різних організаційно-правових форм у конкретних умовах господарювання. Розподіл земельної площі суб'єктів малого аграрного підприємництва подано на рис. 2.2.

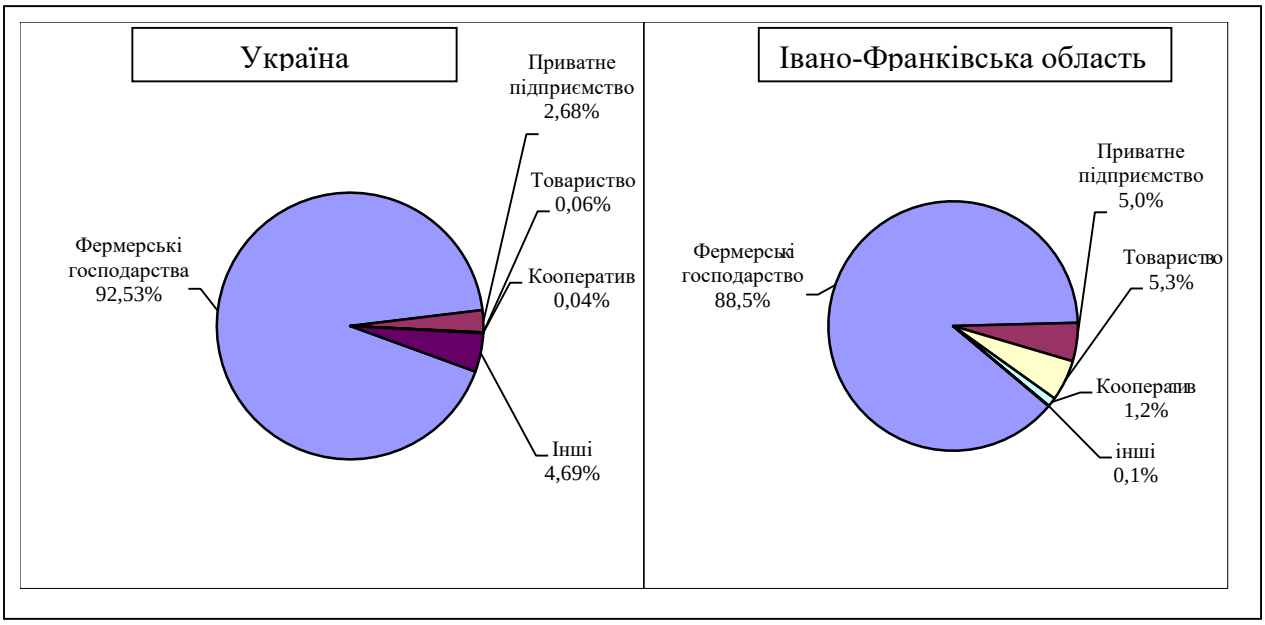

Рис. 2.2. Частка суб'єктів малого аграрного підприємництва у загальній їх площі в Івано-Франківській області та Україні

Джерело: сформовано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Малі фермерські господарства Івано-Франківської області обробляють 88,5% площі сільськогосподарських угідь, які займають суб'єкти малого аграрного підприємництва. У той час, як господарські товариства обробляючи 5,3% площі угідь, займають 7,8% у загальній кількості; приватні підприємства обробляючи 2,7% площі угідь, займають 5,0% у загальній кількості; кооперативи обробляючи 1,2% площі угідь, займають 3,1% у загальній кількості;

[64] Департамент агропромислового розвитку Івано-Франківської ОДА. URL: https://www.if.gov.ua/news/torik-na-ivano-frankivshchyni-utvoreno-24-novykh-fermerskykh-hospodarstva

інші форми малих підприємств обробляючи 0,1% площі угідь, займають 1,0% у загальній кількості.

Для порівняння, в Україні у загальній кількості суб'єктів малого аграрного підприємництва частка фермерських господарств становить 92,0%, а обробляють дані господарства 92,5% площі сільськогосподарських угідь. Водночас господарські товариства обробляючи 0,06% площі, займають 3,7% у загальній кількості, кооперативи обробляючи 0,04% площі – 0,5% у загальній кількості, приватні підприємства обробляючи 2,7% площі – 3,1% у загальній кількості, а інші форми малих підприємств обробляючи 4,7% площі – 0,7% у загальній кількості суб'єктів. Тобто, частка площі фермерських господарств Івано-Франківської області у загальній площі суб'єктів малого аграрного підприємництва на 4 відсоткових пункти менша ніж в Україні. Це засвідчує вищу концентрацію земельних ресурсів у даній організаційні формі господарювання на обласному рівні.

Зазначена частка фермерських господарств у кількості суб'єктів малого аграрного підприємництва та розмірів землекористування загалом показує позитивні зрушення у розвитку фермерства на обласному рівні. Малі фермерські господарства області зуміли зайняти належне місце серед основних малих товаровиробників та забезпечити високу ефективність і конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції.

Зазначені параметри розвитку малих організаційних форм господарювання на селі дають підстави стверджувати, що на даному етапі реформування аграрних відносин малі фермерські господарства є привелюючими. Фермерські господарства – найбільш поширена форма господарювання у більшості країн світу з високорозвиненою економікою, яка довела право на своє існування і демонструє високу ефективність. Саме мале фермерство дає можливість найбільш повно реалізувати відносини власності на землю та засоби виробництва. Реалізація споконвічної мрії сільських жителів про те, що земля та засоби виробництва повинні належати тому хто на них працює, дійсно дає значний ефект у малому бізнесі. Якщо суб'єктом підприємницької діяльності є одна людина чи родина, поєднується в одній особі власник і робітник, то створюється

той рівень ділової зацікавленості, який забезпечує конкурентоспроможність і розвиток малого бізнесу.

Життєздатність фермерського укладу базується на тому, що тут відповідно до специфіки аграрної сфери в особі фермера поєднуються власник, суб'єкт господарювання та працівник, хоча земля, а інколи навіть і майно можуть бути орендованими. Найголовнішим у забезпеченні дієвості мотиваційного механізму є не тільки те, що фермер стає власником землі та майна (хоча це теж актуально), а те, що фермер зацікавлений у результатах праці, які продукує працюючий суб'єкт.

Однак попередній досвід реформування в аграрному секторі економіки України показав, що фермерські господарства не стали тим стрижнем в організаційній структурі сільськогосподарського виробництва нашої держави, на який робили би ставку. Разом із тим, подальший сталий розвиток малого фермерства дасть можливість вирішити проблеми, пов'язані з продовольчою безпекою країни та посилити позиції на європейському ринку. Зростання ролі малого аграрного підприємництва у період кризи, пов'язаної з воєнним станом, обґрунтоване. Скорочення виробництва в секторі великих господарств обвальними темпами, перетікання виробничих ресурсів цього сектора в сектор дрібних господарств у кризовий період було обумовлено не стільки падінням рівня продуктивності, скільки низькою маневреністю в усіх аспектах.

З кожним роком все більшого поширення набувають малі приватні підприємства. Досить часто такі підприємства є прибутковими, виробляють унікальну продукцію та використовують особисті контакти чи міжнародні гранти для виходу на зовнішні ринки. Тому з ними погоджуються працювати комерційні банки, а інвестори готові вкласти власний капітал з більшою зацікавленістю, ніж в інші форми господарювання.

Зручною формою організації невеликого сільськогосподарського виробництва, і насамперед для групи людей, які довіряють одне одному та готові нести однакову відповідальність за діяльність свого підприємства, є господарські товариства. В основному такі підприємства створювались на основі колективних сільськогосподарських підприємств як результат самоорганізації здібних і досвідчених спеціалістів, які стали засновниками товариств і беруть участь в управлінні. Діяльність всіх засновників такого

товариства спрямована на отримання максимального прибутку, що є перевагою такої форми господарювання. Як товариства з обмеженою відповідальністю, так і приватні підприємства працюють, використовуючи земельні та майнові паї колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств: земельні паї – на умовах оренди, а майнові – на договірній основі.

Багато вчених у своїх працях наголошують, що рівень результативності господарювання здебільшого залежить не від організаційно-правової форми малого аграрного підприємництва, а від рівня забезпеченості кожного конкретного підприємства засобами виробництва – основними виробничими засобами та земельними ресурсами.

На нашу думку, майбутнє за тими господарствами, у яких, з одного боку, будуть взаємопов'язані інтереси власників і працівників (через належну оплату праці), а з іншого – високорозвиненими будуть організаційно-економічні відносини. До того ж, як переконливо засвідчує світовий досвід, процес поглиблення спеціалізації та посилення концентрації сільськогосподарського виробництва є прогресуючим.

Суб'єкти малого аграрного бізнесу незалежно від організаційно-правових форм господарювання стали чималим ресурсом розвитку сільського господарства в Україні, спрямовують свою діяльність на насичення ринку продуктами споживання та зниження рівня безробіття в сільській місцевості. Малі аграрні підприємства є суб'єктами ринкового типу і за умов наявності належних «правил гри» здатні забезпечувати виробництво конкурентоспроможної продукції та високу дохідність. Зміцнюючи свої позиції, вони поступово забезпечують збільшення частки виробленої валової продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства України протягом останніх років. Однак сучасне інституційне середовище малого підприємництва не забезпечує сприятливі умови для його функціонування. Відсутність належних стимулюючих факторів здійснення господарської діяльності в сільськогосподарській галузі заважає процесам розвитку й ефективного функціонування малих агроформувань. Відповідно у процесі дослідження визначено основні мотиви до здійснення підприємницької діяльності, основні чинники, що стримують розвиток малого аграрного підприємництва, та основні проблеми

забезпечення ефективного функціонування малого аграрного підприємництва.

Досліджувана Івано-Франківська область характеризується зональними особливостями розташування в трьох природно-географічних зонах, а саме Карпатській (Верховинська, Ворохтянська, Надвірнянська, Спаська, Рожнятівська та інші територіальні громади), Прикарпатській (Івано-Франківська, Богородчанська, Долинська, Тисменицька, Калуська, Коломийська, П'ядицька та інші територіальні громади) та Лісостеповій (Рогатинська, Тлумацька, Галицька, Городенківська, Заболотівська, Снятинська та інші територіальні громади), яким характерна своєрідність демографічного та ресурсного потенціалу.

У межах укладених договорів про співпрацю нами у 2023 році було здійснено опитування суб'єктів малого аграрного підприємництва Верховинської, Пядицької, Городенківської, Заболотівської територіальних громад, які є представниками трьох різних природно-географічних зон. Розглянуто 47 суб'єктів аграрного підприємництва, які належать до розряду малих за формальними критеріями, а термін їх функціонування становив більше 1 року. Всі підприємства планували продовжувати свою діяльність у наступному році. Більшість респондентів вказали кілька мотивів до здійснення даної діяльності. З переліку запропонованих варіантів відповіді дозволено було обрати не більше трьох. Для підтвердження репрезентативності вибірки, було охоплено різні вікові категорії підприємців, що дозволило найбільше повно визначити портрет представника малого аграрного бізнесу регіону. Доцільно відзначити той факт, що найбільш підготовленими до впровадження інновацій і диверсифікації діяльності вважають себе представники малого аграрного підприємництва у віці до 35 років, що підтверджує їх гнучкість і здатність перебудовуватися відповідно до нових умов й вимог.

У результаті опитування представників малих підприємств щодо мотивації до здійснення підприємницької діяльності в аграрній сфері встановлено, що для більшості опитаних (95,7%) підприємницька діяльність являє собою насамперед джерело доходів. В умовах обмежених можливостей щодо зайнятості мале аграрне підприємництво стає основним джерелом забезпечення добробуту підприємців та їх сімей. Крім того, задоволення потреб

працівників малих аграрних підприємств часто базується на цінностях можливості отримання високого заробітку в результаті виробництва унікального та затребуваного продукту (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рейтинг основних мотивів до провадження малого аграрного підприємництва

№ п/п	Зміст мотиву	Питома вага, %
1.	Забезпечення достатнього й стабільного доходу	95,7
2.	Спосіб прояву ініціативності та активності	78,7
3.	Мотив свободи і незалежності	51,1
4.	Спосіб досягнення цілей більш високого рівня	34,0
5.	Забезпечення дозвілля (підприємництво як хобі, захоплення)	19,1
6.	Спосіб спілкування та соціальних контактів	14,9
7.	Інше	6,4

Джерело: узагальнено за результатами опитування.

На другому місці (78,7%) – позиціонування підприємництва як способу прояву ініціативності й активності, тобто самореалізації. Підприємці в аграрній сфері досить часто працюють одержуючи збиток і не припиняють своєї діяльності, одержуючи лише можливість активності та задоволення. Це визначається значною частиною працівників, зайнятих у галузі малого аграрного підприємництва, які з різних причин не завжди мають можливість влаштуватися на таку роботу, де б вони могли повною мірою реалізувати свій потенціал. Тому, в цьому випадку, саме створення малих аграрних підприємств допомагає цій частині працівників його реалізувати.

Важливим мотивом також є відчуття свободи та незалежності (51,1%), формування соціального статусу, який може проявлятись у додаткових правах, обов’язках, привілеях і свободах, зонах впливу в сільській місцевості. Серед мотивів до провадження господарської діяльності респонденти також зазначили «спосіб досягнення цілей більш високого рівня» – 34,0%, забезпечення дозвілля (підприємництво як хобі, захоплення) – 19,1%, спосіб спілкування та соціальних контактів – 14,9% та інші.

У таблиці 2.2 представлений рейтинг основних чинників, які стримують розвиток малого аграрного підприємництва, складений за результатами проведеного опитування. У ході опитування респондентами були виділені такі основні чинники: високий

податковий тягар – 83,0%, низька доступність кредитів й інших форм зовнішнього фінансування – 61,7%, недостатній рівень державної підтримки та регулювання – 55,3% низькі ціни та проблеми логістики – 51,1%, висока конкуренція на внутрішньому та зовнішньому ринку – 29,7%, інші – 19,1.

Таблиця 2.2

Рейтинг основних чинників, що стримують розвиток малого аграрного підприємництва

№ п/п	Чинники	Питома вага, %
1.	Високий рівень податкового навантаження	83,0
2.	Обмежена доступність до кредитів та інших форм зовнішнього фінансування	61,7
3.	Недостатній рівень державної підтримки та регулювання	55,3
4.	Низькі ціни та проблеми логістики	51,1
5.	Високий рівень конкуренції	29.7
6.	Інші	19,1

Джерело: узагальнено за результатами опитування.

Відповідаючи на запитання про те, які першочергові заходи сьогодні потрібні для стимулювання розвитку малого підприємництва в аграрній сфері, більшість опитаних відзначило оптимізацію податкового клімату, вдосконалення механізмів фінансової підтримки, зміцнення законодавчої бази в даній сфері та інші.

Анкетне опитування суб'єктів малого аграрного підприємництва Івано-Франківської області показало, що серед основних проблеми їх функціонування доцільно виділити нестачу фінансових ресурсів (для 52,3 % опитаних), слабку матеріально-технічну базу, що зумовлено високою вартістю сільськогосподарської техніки та матеріальних ресурсів (для 32,1 % опитаних), високу трудомісткість виробництва продукції, зокрема тваринницької (для 15,6 % опитаних) (рис. 2.3).

Динамічність розвитку малого аграрного підприємництва в основному визначається потребами та можливостями місцевого ринку, обсягами та структурою існуючого попиту. Основним чинником ефективності виробництва у малих аграрних господарствах будь-якої організаційно-правової форми залишається раціональне використання її виробничого потенціалу на основі оптимального розміру останнього.

Рис. 2.3. Першочергові проблеми ефективного функціонування малого аграрного підприємництва

Джерело: узагальнено за результатами опитування.

Як відомо, теорія і практика розвитку великотоварного виробництва переконливо свідчить про його більші можливості щодо ефективного ведення виробництва. Проте розмір підприємства не завжди є об'єктивним критерієм його вищої ефективності. Ефективно можуть функціонувати як великі, так і малі сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм господарювання. Будь-яке сільськогосподарське підприємство буде ефективно розвиватися лише тоді, коли воно створене на міцному економічному фундаменті та його діяльність забезпечується використанням різноманітних важелів організаційно-економічного механізму. Визначення оптимального розміру сільськогосподарського підприємства часто є більше питанням оптимізації умов для ефективної організації виробничо-технологічних процесів у галузі рослинництва чи тваринництва.

Суб'єкти малого аграрного підприємництва здатні у деяких аспектах діяльності конкурувати із великими аграрними підприємствами, підвищуючи рівень доходів сільського населення та забезпечуючи збереження земельних ресурсів. Так, негативні наслідки діяльності агрохолдингових структур, зокрема в екологічній та соціальній сферах, під час війни доповнились ускладненим функціонування великотоварного сільськогосподарського виробництва та низькою мобільністю. В умовах воєнного стану малі господарства зробили неоціненний внесок у

забезпечення стійкості національної продовольчої системи, сприяючи збереженню національної економіки, її експортного потенціалу, відбудові інфраструктури, допомагаючи Збройним Силам України та волонтерам. Ключова роль малого аграрного підприємництва у збереженні та розвитку локальних ринків і ланцюгів постачань продовольства під час воєнного стану зумовила необхідність зміни агарної політики у перспективі та перетворення її на більш дружню до даного типу господарств.

Малі аграрні підприємства відзначаються надзвичайною гнучкістю та здатністю пристосовуватися до зміни економічних умов, високою маневреністю стосовно зміни ринкової кон'юнктури та високою мобільністю й динамічністю з погляду можливості розвитку та диверсифікації виробництва. Одночасно доцільно врахувати, що сільськогосподарське виробництво має специфічні особливості, які більше на ефективність господарювання саме малих аграрних підприємств.

2.2. Результативність функціонування малого аграрного підприємництва на регіональному рівні

З огляду на те, що найпоширенішою організаційно-правовою формою серед суб'єктів малого аграрного бізнесу є малі фермерські господарства, у ході здійснення подальших досліджень акцентовано увагу на даній формі господарювання. Відповідно рівень розвитку малого аграрного підприємництва оцінено на основі даних Державної служби статистики України за формою «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві, 2-ферм (річна)».

Згідно з наведеними у табл. 2.3 даними, обсяг чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції малих фермерських господарств Івано-Франківської області та України загалом має тенденцію до зростання.

Упродовж аналізованого періоду обсяг чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції зріс на 140,6% та 71,8% відповідно. Сума чистого доходу (виручки) малих фермерських господарств області від реалізації продукції рослинництва порівняно з 2016 роком зросла у 2,5 рази або на 266,3

млн. грн., а від реалізації продукції тваринництва у 1,8 рази або на 12,2 млн. грн. Питома вага в загальноукраїнському обсязі даних доходів зросла з 0,6% до 0,9% та з 1,4% до 3,8% відповідно.

Таблиця 2.3

Чистий дохід (виручка) від реалізації малих фермерських господарств у 2016-2022 роках, *млн. грн.*

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення 2022 року до	
								2016 року	2021 року
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції									
Україна	29649	34823	38350	46298	50877	85562	50950	21301	-34612
Івано-Франківська область	198,1	252,6	253,6	536,4	421,7	581,0	476,6	278,5	-104,4
Питома вага господарств області, %	0,7	0,7	0,7	1,2	0,8	0,7	0,9	0,2	0,2
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції рослинництва									
Україна	28591	33402	37505	45527	50056	84642	50225	21634	-34417
Івано-Франківська область	183,1	230,4	209,7	459,7	383,6	521,9	449,4	266,3	-72,5
Питома вага господарств області, %	0,6	0,7	0,6	1,0	0,8	0,6	0,9	0,3	0,3
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції тваринництва									
Україна	1058	1421	845	771	820	919	725	-333	-194
Івано-Франківська область	15,0	22,2	43,9	76,8	38,1	59,1	27,2	12,2	-31,9
Питома вага господарств області,%	1,4	1,6	5,2	10,0	4,6	6,4	3,8	2,4	-2,6

Джерело: узагальнення авторами на основі даних статистичних спостережень.

Варто зазначити, що зростання зазначених показників до 2022 року було більш динамічним. Проте, у зв'язку з воєнним станом, мали місце негативні тенденції в області, зокрема порівняно з 2021 роком чистий дохід (виручка) від сільськогосподарської продукції зменшився на 104,4 млн. грн. або 17,9%, від реалізації продукції рослинництва – на 72,5 млн. грн. або 13,9%, а від реалізації продукції тваринництва – на 31,9 млн. грн. або 54%. Водночас питома вага в загальноукраїнському обсязі доходу від реалізації сільськогосподарської продукції рослинництва зросла 0,3% відповідно. А питома вага в загальноукраїнському обсязі доходу від реалізації продукції тваринництва навпаки зменшилася на 2,6%.

Низький рівень дохідності від реалізації продукції тваринництва зумовлений високою трудомісткістю та собівартістю її виробництва, що призводить до незначної частки продукції тваринництва у виробництві валової продукції, яку забезпечують малі фермерські господарства. Відповідно збільшення обсягів виробництва малими фермерськими господарствами високоякісної продукції тваринництва до рівня забезпечення потреб населення, підвищення ефективності функціонування галузі та формування відповідного експортного потенціалу з метою забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку є перспективою розвитку даних господарств на сучасному етапі.

Узагальнюючим показником результативності малого аграрного підприємництва можна вважати його прибутковість. Так, варто відмітити збільшення суми прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області впродовж 2016-2022 років (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Прибуток від реалізації продукції малих фермерських господарств у 2016-2022 роках, *млн. грн.*

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення 2022 року до	
								2016 року	2021 року
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції									
Україна	8826	9582	9302	10170	13737	31066	13891	5065	-17175
Івано-Франківська область	33,7	51,2	47,4	142,2	116,4	163,8	113,3	79,6	-50,5
Питома вага господарств області, %	0,4	0,5	0,5	1,4	0,8	0,5	0,8	0,4	0,3
Прибуток, збиток (-) від реалізації продукції рослинництва									
Україна	8736	9518	9195	10098	13608	30943	13808	5072	-17135
Івано-Франківська область	33,3	52,4	41,1	143,2	110,6	155,8	107,8	74,49	-48,0
Питома вага господарств області, %	0,4	0,6	0,4	1,4	0,8	0,5	0,8	0,4	0,3
Прибуток, збиток (-) від реалізації продукції тваринництва									
Україна	90	65	106	73	129	123	83	-7	-40
Івано-Франківська область	0,4	-1,2	6,3	-1,0	5,8	8,0	5,5	5,1	-2,5
Питома вага господарств області, %	0,4	X	5,9	X	4,5	6,5	6,6	6,2	0,1

Джерело: узагальнення авторами на основі даних статистичних спостережень.

У 2022 році порівняно з 2016 роком сума прибутку по області збільшилася у 3,4 рази або на 79,6 млн. грн., а в загальноукраїнському обсязі – зросла з 0,4% до 0,8%. Зокрема, прибуток від реалізації продукції рослинництва малих фермерських господарств збільшився у 3,2 рази або на 74,49 млн. грн., а прибуток від реалізації продукції тваринництва – у 13,8 раз або на 5,1 млн. грн. Питома вага в загальноукраїнському обсязі даних видів прибутку зросла з 0,4% до 0,8% та з 0,4% до 6,6% відповідно. Незважаючи на незначну суму прибутку, отриманого від реалізації продукції тваринництва у області, його частка в загальноукраїнському обсязі даного різновиду прибутку становить 6,6%.

Порівняно з довоєнним 2021 роком варто відзначити зменшення обсягу отриманого прибутку малими фермерськими господарствами від реалізації сільськогосподарської продукції у 2022 році загалом на 50,5 млн. грн. або 30,8%, зокрема рослинницької на 48,0 млн. грн. або на 30,8%, а тваринницької на 2,5 млн. грн. або 31,3%. Хоча спостерігається зменшення абсолютних сум прибутку, проте питома вага в загальноукраїнському обсязі даних видів прибутку зросла на 0,3%, 0,3% та 0,1% відповідно. Доцільно зазначити, що переважаючий обсяг доходу та прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області забезпечується в результаті реалізації продукції рослинництва, а саме а саме 94,2% та 95,1% відповідно.

Сума чистого доходу (виручки) малих фермерських господарств Івано-Франківської області від реалізації сільськогосподарської продукції зростала повільнішими темпами порівняно з зростанням абсолютної суми прибутку від реалізації. Це характеризує підвищення ефективності виробництва продукції малими фермерськими господарствами.

Загалом для малих фермерських господарств області переважаючим видом сільськогосподарської діяльності є рослинництво – понад 90% загального обсягу отриманого від реалізації продукції прибутку. Проте на загальноукраїнському рівні роль даних господарств у виробництві та дохідності рослинництва є незначною – частка малих фермерських господарств області у сформованому загальному обсязі прибутку рослинництва перебуває в межах 1%., у той час як незначна частка отриманого прибутку

тваринництва на обласному рівні (до 5%) сприяє забезпеченню 6,6% загальнодержавного обсягу прибутку тваринництва, отриманого малими фермерськими господарствами. Зазначене підтверджує вищу ефективність тваринництва малих фермерських господарств області порівняно з даними господарствами України. Це зумовлено зокрема географічними особливостями регіону.

Динаміка рентабельності сільськогосподарського виробництва загалом та в розрізі продукції рослинництва й тваринництва у малих фермерських господарствах Івано-Франківської області подана на рис. 2.4.

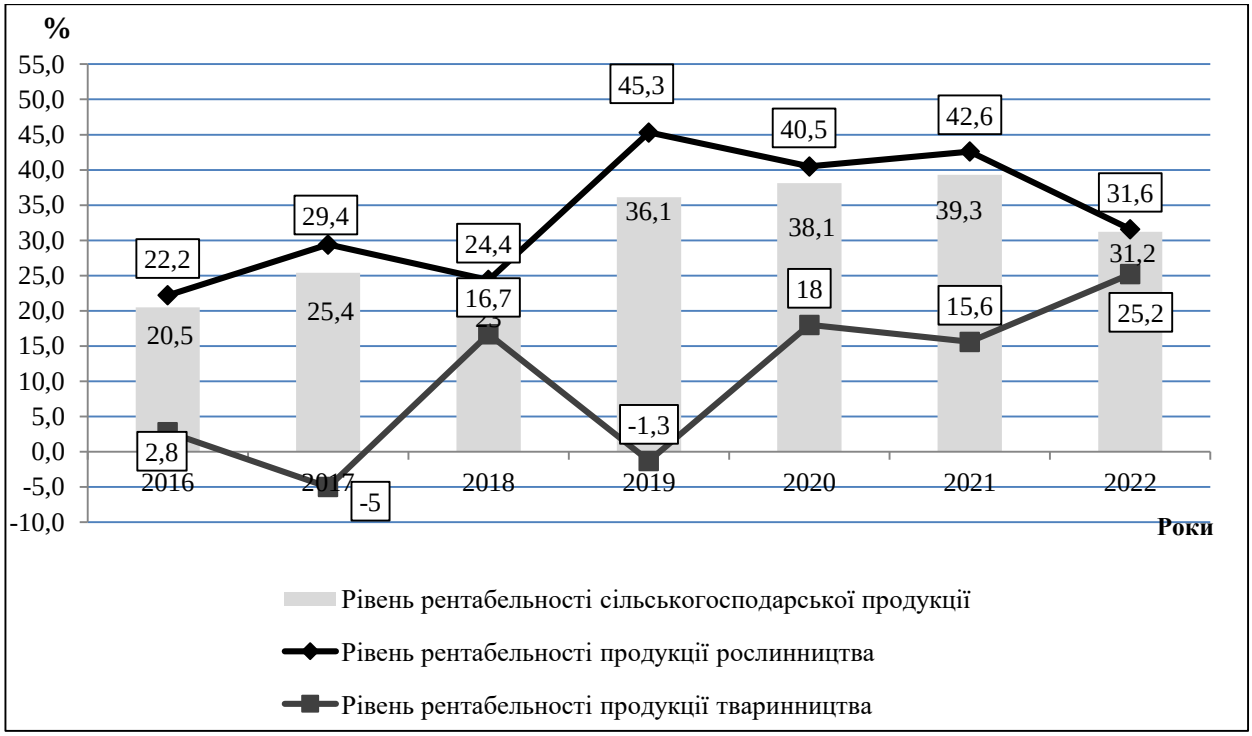

Рис. 2.4. Динаміка рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції у малих фермерських господарствах Івано-Франківської області за досліджуваний період збільшився на 10,7 відсоткових пункти. Для рівня рентабельності продукції рослинництва характерне поступове зростання протягом досліджуваного періоду на 9,4 відсоткових пункти. Рівень рентабельності продукції тваринництва у малих фермерських господарствах області не маючи чітко вираженої

тенденції зріс загалом на 22,4 відсоткових пункти в динаміці, при цьому дане виробництво в окремі періоди було збитковим. Порівняно з 2021 роком можемо спостерігати зниження рівня рентабельності продукції рослинництва та зростання рівня рентабельності тваринництва. В умовах воєнного стану у сільськогосподарських виробників виникли проблем щодо реалізації зернових культур. Як наслідок, не всім господарствам з даної категорії вдалося здійснювати прибутково свою діяльність, а окремі з них змушені були її припинити. Малі господарства тваринницького спрямування області стали чи не основними постачальниками даного виду продукції в регіоні, так як багато тваринницьких ферм східних областей зазнали руйнування.

Доцільно зазначити нижчу рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції у малих фермерських господарствах області порівняно з даними господарствами в Україні у 2016 році та наближення до середньоукраїнського рівня у 2022 році, про що свідчать дані табл. 2.5. Даний показник у малих фермерських господарствах області зріс відповідно з 20,5% у 2016 році до 31,2% у 2022 році. Для порівняння у малих фермерських господарствах України аналогічний показник становив у 2016 році 42,4%, а у 2022 році зменшився до значення 37,5%.

Таблиця 2.5

Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції, виробленої малими фермерськими господарствами у 2016-2022 роках, %

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення 2022 року до	
								2016 року	2021 року
Україна									
Рівень рентабельності с.-г. продукції	42,4	38,0	32,0	28,2	37,0	57,0	37,5	-4,9	-19,5
продукції рослинництва	44,0	39,8	32,5	28,5	37,3	57,6	37,9	-6,1	-19,7
продукції тваринництва	9,3	4,8	14,4	10,4	18,7	15,4	12,9	3,6	-2,5
Івано-Франківська область									
Рівень рентабельності с.-г. продукції	20,5	25,4	23,0	36,1	38,1	39,3	31,2	10,7	-8,1
продукції рослинництва	22,2	29,4	24,4	45,3	40,5	42,6	31,6	9,3	-11,0
продукції тваринництва	2,8	-5,0	16,7	-1,3	18,0	15,6	25,2	22,4	9,6

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Рівень рентабельності рослинництва у малих фермерських господарствах України впродовж 2016-2022 років зменшився на 4,9 відсоткових пункти, а саме з 44,0% у 2016 році до 37,9% у 2022 році, а в області даний показник зріс на 10,7 відсоткових пункти, а саме з 22,2% до 31,6% відповідно. Рівень рентабельності продукції тваринництва збільшився за аналогічний період і у малих фермерських господарствах України (з 9,3% до 12,9% – на 3,6 відсоткових пункти), і області (з 2,8% до 25,2% – на 22,4 відсоткових пункти).

Порівняно з 2021 роком, у якому спостерігалися найвищі показники рентабельності, для 2022 року характерні спадні тенденції, що зумовлено кризовою ситуацією під час воєнного стану. Зокрема рівень рентабельності сільськогосподарської продукції у господарствах області зменшився на 8,1 відсоткових пункти, а України – на 19,5 відсоткових пункти. Рівень рентабельності рослинництва в області зменшився на 11,0 відсоткових пункти, а України – на 19,7 відсоткових пункти. Рівень рентабельності продукції тваринництва збільшився за аналогічний період у малих фермерських господарствах області на 9,6 відсоткових пункти, а України зменшився на 2,5 відсоткових пункти.

На нашу думку, показник рентабельності є важливим у практичній оцінці результативності малого аграрного підприємництва у зв’язку з тим, що він характеризується чітким економічним змістом, простою методикою визначення і може порівнюватися у часі та просторі, а це в умовах обмеженої інформаційної бази дужу важливо.

Для виявлення основних причин зміни показників рентабельності рослинництва і тваринництва здійснено їх аналіз в розрізі видів продукції (табл. 2.6). Встановлено, що значну зміну загального рівня рентабельності рослинництва у малих фермерських господарствах Івано-Франківської області впродовж 2016-2022 років спричинило підвищення рівня рентабельності зернових та зернобобових з 19,7% до 31,0%. Варто зазначити, що в умовах сьогодення серед малих фермерських господарств популярним стало вирощування високоліквідних культур, у зв’язку з цим зросли площі земельних угідь, які засіваються продовольчими зерновими та технічними культурами, що користуються більшим попитом і мають високий експортний потенціал.

Таблиця 2.6

Динаміка рентабельності реалізації основних видів продукції малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області, %

Продукція	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення 2022 року до	
								2016 року	2021 року
Культури зернові та зернобобові – усього	19,7	28,3	20,8	16,8	23,4	29,8	31,0	11,3	1,2
в т.ч. пшениця	21,5	20,7	20,0	18,6	19,7	22,3	29,9	8,4	7,6
кукурудза на зерно	22,8	51,5	35,2	17,8	26,1	36,7	27,0	4,2	-9,7
ячмінь	-	17,4	17,8	9,9	19,9	38,3	54,5	54,5	16,1
жито	-	20,8	9,6	-	20,4	0,0	0,0	0,0	0,0
овес	-	21,4	6,4	13,0	16,5	66,6	20,0	20,0	-46,6
гречка	-	16,0	19,2	19,7	17,3	118,6	34,5	34,5	-84,1
просо	-	-	-	-	23,6	0,0	0,0	0,0	0,0
культури зернобобові сушені	-	30,9	5,5	6,8	81,4	-25,5	0,0	0,0	25,5
Боби сої	-	43,3	29,2	29,6	39,6	45,7	25,7	25,7	-20,0
Насіння ріпаку й кользи	-	15,4	35,1	16,6	28,6	53,3	33,7	33,7	-19,6
Насіння соняшнику	38,9	44,4	29,9	14,8	36,8	39,8	39,0	0,1	-0,9
Буряк цукровий фабричний	26,1	9,0	0,3	-	4,6	27,5	0,0	-26,1	-27,5
Картопля	13,8	26,7	16,4	14,4	19,0	9,2	22,4	8,6	13,2
Культури овочеві	10,7	27,1	6,3	56,2	35,8	35,4	45,9	35,2	10,6
Культури плодові	-	-	55,1	119,2	79,6	53,9	39,9	39,9	-14,1
Культури ягідні	-	54,1	2,0	151,4	232,7	119,1	-29,3	-29,3	-148,3
Велика рогата худоба на м’ясо	15,6	-9,5	10,2	-10,8	12,8	16,9	14,4	-1,2	-2,5
Свині на м’ясо	-5,6	-36,3	12,0	-19,2	54,6	59,4	35,5	41,1	-24,0
Птиця на м’ясо	2,8	1,6	7,6	к	15,7	10,8	28,4	25,6	17,6
Молоко	-1,7	4,7	13,5	4,5	11,6	15,1	18,7	20,4	3,6
Мед натуральний	-	11,7	9,4	к	7,8	5,5	4,1	4,1	-1,4

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Водночас, найбільші динамічні зміни характерні для рівня рентабельності плодових та ягідних культур, а саме зростання до 79,6% та 232,7% відповідно у 2020 році та зниження до 39,9% та -29,3% відповідно у 2022 році. Для овочевих культур характерне зростання рентабельності з 10,7% до 45,9%. Так як частка ягідних та овочевих культур у обсязі загального доходу невелика, то значного впливу на загальний рівень рентабельності рослинництва вони не мали.

Разом із тим, динаміка рентабельності плодово-ягідних культур підтверджує викривленість реакції малих фермерських господарств на ті сигнали, які подає їм ринкове середовище. Зокрема, дивним виглядає той факт, що у 2020 році рівень рентабельності виробництва ягідних культур знизився у двічі порівняно з рекордною величиною і становив 119,1%, а в наступному році рівень досяг збитковості 29,3%. Такий результат мав місце незважаючи на запровадження грантової підтримки садівництва та ягідництва, підвищення попиту на місцевому ринку у зв'язку з втратою постачальників з областей, охоплених військовою агресією.

Пояснити такі економічні парадокси можна або недостатньою достовірністю статистичної інформації про прибутковість чи збитковість тих чи інших видів сільськогосподарської продукції, або неспівпадінням економічних інтересів малих фермерських господарств з інтересами споживачів. У будь-якому випадку несинхронність ринкових економічних сигналів та економічної поведінки малих аграрних товаровиробників є однією з ознак українського аграрного сектору. Для вирішення даної проблеми з січня 2024 року для користувачів Державного аграрного реєстру (ДАР) доступна нова функція заповнення та подання електронної звітності до органів статистики. Наразі подати звітність он-лайн через ДАР можна за формою № 29-сг (річна) «Звіт про площі та валові збори сільськогосподарських культур, плодів, ягід і винограду» і № 24-сг (місячна) «Звіт про виробництво продукції тваринництва та кількість сільськогосподарських тварин»[65].

Відповідно до даних табл. 2.6 також можна зробити висновки, що динамічне зростання показників рентабельності виробництва насамперед м'яса свинини, м'яса птиці та молока від рівня -5,6%, 2,8% та -1,7% до рівня 35,5%, 28,4% та 18,7% забезпечило збільшення рівня рентабельності продукції тваринництва у малих фермерських господарствах.

Доцільно зазначити, що рентабельність зернових у малих фермерських господарствах Івано-Франківської області у 2022 році відповідає середньому значенню рентабельності виробництва зернових малими фермерськими господарствами України загалом (табл. 2.7).

---

[65] У ДАР з'явилась нова функція для агровиробників. URL: https://biz.ligazakon.net/news/224761_u-dar-zyavilas-nova-funktsya-dlya-agrovirobnikv

Таблиця 2.7

Порівняння рентабельності реалізації основних видів продукції малими фермерськими господарствами, %

Назва продукції	Україна			Івано-Франківська область			Відхилення показників області від України		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Культури зернові та зернобобові – усього, у т.ч	32,1	50,5	31,5	23,4	29,8	31,0	-8,7	-20,7	-0,5
пшениця	31,5	51,4	24,9	19,7	22,3	29,9	-11,8	-29,1	5
кукурудза на зерно	36,4	51,9	37,9	26,1	36,7	27,0	-10,3	-15,2	-10,9
ячмінь	24,4	44,9	21,2	19,9	38,3	54,5	-4,5	-6,6	33,3
жито	29,3	37,0	27,9	20,4	0,0	0,0	-8,9	-37	-27,9
овес	31,2	56,8	38,4	16,5	66,6	20,0	-14,7	9,8	-18,4
гречка	47,0	62,3	51,9	17,3	118,6	34,5	-29,7	56,3	-17,4
просо	30,6	51,3	27,5	23,6	0,0	0,0	-7	X	X
культури зернобобові сушені	20,0	45,2	38,5	81,4	-25,5	0,0	61,4	-70,7	-38,5
Боби сої	41,8	59,6	36,0	39,6	45,7	25,7	-2,2	-13,9	-10,3
Насіння ріпаку й кользи	36,2	67,0	31,5	28,6	53,3	33,7	-7,6	-13,7	2,2
Насіння соняшнику	44,7	78,6	47,2	36,8	39,8	39,0	-7,9	-38,8	-8,2
Буряк цукровий фабричний	10,2	25,4	32,0	4,6	27,5	0,0	-5,6	2,1	-32
Картопля	33,4	-0,1	32,8	19,0	9,2	22,4	-14,4	9,3	-10,4
Культури овочеві	24,6	-5,7	133,4	35,8	35,4	45,9	11,2	41,1	-87,5
Культури плодові	71,7	71,9	21,7	79,6	53,9	39,9	7,9	-18	18,2
Культури ягідні	124,6	68,7	202,0	232,7	119,1	-29,3	108,1	50,4	-231,3
Велика рогата худоба на м’ясо	-6,3	25,5	6,8	12,8	16,9	14,4	19,1	-8,6	7,6
Свині на м’ясо	10,1	-4,5	1,7	54,6	59,4	35,5	44,5	63,9	33,8
Птиця на м’ясо	14,0	7,8	-1,2	15,7	10,8	28,4	1,7	3	29,6
Молоко	32,8	19,3	24,8	11,6	15,1	18,7	-21,2	-4,2	-6,1
Мед натуральний	51,2	41,6	12,7	7,8	5,5	4,1	-43,4	-36,1	-8,6

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження.

У розрізі видів зернових у 2022 році вищою є рентабельність вирощування пшениці на 5,0% та ячменю на 33,3%, а нижчою рентабельність вирощування кукурудзи на зерно на 10,9%, жита на 27,9%, вівса на 18,4% та гречки на 17,4%. У попередні періоди у малих фермерських господарствах області рентабельність зернових загалом і більшості видів зокрема була нижчою за аналогічні показники по Україні. Вищою у 2022 році була рентабельність виробництва насіння ріпаку та кользи на 2,2%, плодових на 18,2%, м’яса ВРХ на 7,6%, м’яса свиней на 33,8%, птиці на 29,6%. Це

пов’язане, насамперед, з вищим рівнем реалізаційної ціни однієї тони продукції, а також нижчим рівнем виробничої собівартості даних видів продукції. Загалом серед технічних культур упродовж досліджуваного періоду стабільно нижчою є рентабельність сої та насіння соняшнику. Серед продукції тваринництва впродовж досліджуваного періоду стабільно вищою є рентабельність виробництва м’яса свиней і птиці, а стабільно нижчою є рентабельність молока та натурального меду.

Низькорентабельним упродовж досліджуваного періоду виявилось вирощування ВРХ на м’ясо в усіх малих фермерських господарствах і на загальнодержавному, і на обласному рівнях. Неконкурентність виробництва м’яса у малих фермерських господарствах виникає через високі технологічні витрати на вирощування та відгодівлю великої рогатої худоби. Недостатній рівень державної підтримки даного виробництва, слабка розвиненість каналів збуту продукції у сільській місцевості, незадовільна цінова політика є основними причинами такої ситуації.

На ефективність виробництва сільськогосподарської продукції значний вплив має реалізаційна ціна. В умовах ринкової економіки ціна є одним з основних економічних регуляторів процесу відтворення, в ній відображається реальне співвідношення обсягів попиту та пропозиції, рівень затрат, інфляція. Саме за допомогою цін стимулюються пріоритетні галузі, продукція яких є предметами першої необхідності для населення. Рівень цін є універсальним показником розвитку товарного ринку. Тобто ціна виступає сигналом, інформацією про умови на ринку як для споживачів, так і для виробників.

Розглянемо цінові тенденції щодо продукції малих фермерських господарств Івано-Франківської області та України (табл. 2.8). У малих фермерських господарств області середні реалізаційні ціни за центнер зерна знизились з 600,34 грн. у 2021 році до 571,58 грн у 2022 році або на 4,8 %, залишившись усе ж вищими порівняно з попереднім періодом. У даних господарствах України середні реалізаційні ціни за центнер зерна знизились з 611,58 грн. у 2021 році до 543,29 грн у 2022 році або на 11,2 %, що істотно позначилось на рентабельності виробництва зерна.

Таблиця 2.8

Порівняльна оцінка цін на продукції малих фермерських господарств, грн. за центнер

Назва продукції	Україна			Івано-Франківська область			Відхилення показників області від України		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Культури зернові та зернобобові – усього, у т.ч	478,54	611,58	543,29	481,67	600,34	571,58	3,13	-11,24	28,29
пшениця	491,27	637,97	543,48	470,80	601,33	566,14	-20,47	-36,64	22,66
кукурудза на зерно	479,50	600,90	538,90	482,92	586,69	555,00	3,42	-14,21	16,1
ячмінь	427,40	556,36	489,98	425,43	579,13	560,33	-1,97	22,77	70,35
овес	437,83	429,39	463,01	471,57	600,10	600,00	33,74	170,71	136,99
гречка	1307,38	1750,85	2263,72	1265,61	1372,07	2172,75	-41,77	-378,78	-90,97
культури зернобобові сушені	581,52	759,15	810,81	1456,31	2535,59	0,0	874,79	1776,44	X
Боби сої	1047,09	1464,70	1236,69	1078,07	1356,35	1155,80	30,98	-108,35	-80,89
Насіння ріпаку й кользи	1070,43	1612,26	1364,15	1067,67	1635,92	1492,80	-2,76	23,66	128,65
Насіння соняшнику	1075,06	1657,72	1396,65	1156,03	1534,30	1442,45	80,97	-123,42	45,8
Буряк цукровий фабричний	73,34	105,42	170,24	75,39	116,23	0,0	2,05	10,81	X
Картопля	526,86	498,01	461,52	471,29	504,64	529,64	-55,57	6,63	68,12
Культури овочеві	432,65	323,59	1230,84	546,82	637,10	851,53	114,17	313,51	-379,31
Культури плодові	765,47	522,83	688,43	269,86	128,41	763,03	-495,61	-394,42	74,6
Культури ягідні	4950,49	5405,05	6965,17	6195,01	8151,63	7862,07	1244,52	2746,58	896,9
Велика рогата худоба на м’ясо	3317,84	4028,87	3402,92	3364,79	4933,24	4167,92	46,95	904,37	765
Свині на м’ясо	3731,30	3813,34	4413,62	3892,88	4543,01	4505,60	161,58	729,67	91,98
Птиця на м’ясо	2871,12	3496,37	3277,36	2824,90	3878,00	4626,65	-46,22	381,63	1349,29
Молоко	827,96	971,12	1000,49	878,67	1082,83	1139,76	50,71	111,71	139,27
Мед натуральний	52,66	56,46	90,62	86,82	68,77	74,96	34,16	12,31	-15,66

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Ціни реалізації сільськогосподарської продукції істотно відрізняються при порівнянні малих фермерських господарств області та України впродовж досліджуваного періоду. При цьому стабільна тенденція не прослідковується – у різні періоди ціна на певний вид продукції у господарствах області може бути або вищою або нижчою ніж у господарствах по Україні. Наприклад, у 2022 році ціна реалізації 1 ц пшениці у малих фермерських господарствах області перевищували аналогічний показник у господарствах України на 4,2%, а у 2020-2021 роках була нижчою на 4,2% та 5,7% відповідно.

Загалом у 2022 році вищими в малих фермерських господарствах області були ціни на такі види продукції як: пшениця на 22,66 грн/ц, кукурудза на зерно на 16,1 грн/ц, ячмінь на 70,35 грн/ц, овес на 136,99 грн/ц, насіння ріпаку та кользи на 128,65 грн/ц, насіння соняшнику на 45,8 грн/ц, картопля на 68,12 грн/ц, плоди на 74,6 грн/ц, ягоди на 896,9 грн/ц, м'ясо ВРХ на 765 грн/ц, м'ясо свиней на 91,98 грн/ц, м'ясо птиці на 1349,29 грн/ц, молоко на 139,27 грн/ц. Підвищення цін на зазначені види продукції позитивно відбилось на їх прибутковості. Разом із тим, нижчим у 2022 році були ціни на гречку на 90,97 грн/ц., боби сої на 80,89 грн/ц., овочі на 379,31 грн/ц та мед на 15,66 грн/ц (вперше за останні три роки).

Отже, серед основних видів продукції впродовж досліджуваного періоду стабільно нижчими в Івано-Франківській області були ціни на гречку, а стабільно вищими були ціни на овес, ягідні, м'ясо ВРХ та свиней, молоко.

Формування цін на продукцію малих фермерських господарств суттєво залежить від ступеня монополізації переробних і заготівельних підприємств. Завдяки монопольному становищу вони можуть диктувати цінові тенденції на сільськогосподарську продукцію, ігноруючи співвідношення між обсягами попиту та пропозиції. Особливо це стосується виробництва зерна, молока та інших видів продукції, належне зберігання чи переробка яких не можуть бути забезпечені малими фермерськими господарствами.

Порівняння середнього рівня цін окремих видів, реалізованої малими фермерськими господарствами області у 2022 році продукції, у співвідношенні з середнім рівнем цін даних видів продукції у малих фермерських господарствах України відображене на рис. 2.5.

Тобто ціна одного центра реалізованих у 2022 році малими фермерськими господарствами України зернових була на 5,2% вищою порівняно з аналогічними господарствами області, сої на 6,5% нижчою, гречки на 4% нижчою, картоплі на 14,8% вищою.

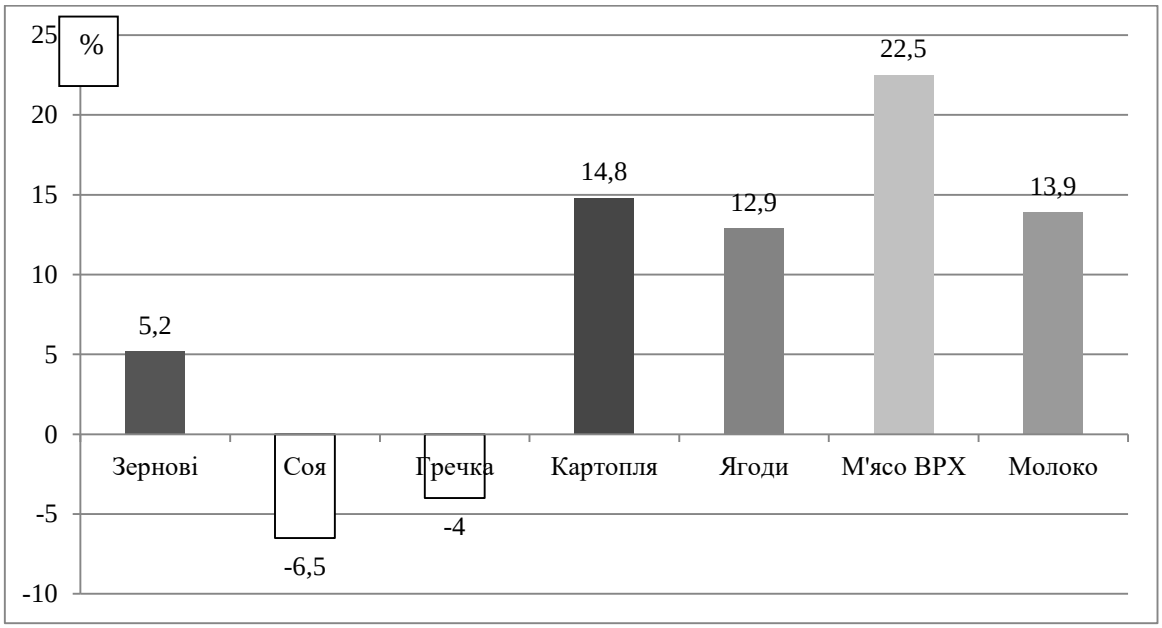

Рис. 2.5. Співвідношення цін окремих видів реалізованої у 2022 році продукції малими фермерськими господарствами України та області

Джерело: сформовано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Рівень цін відповідно вплинув на обсяг прибутку, отриманого малими фермерськими господарствами, та формування групи видів продукції, які забезпечують левову частку сформованого загального обсягу прибутку. Згідно з наведеними у табл. 2.9 даними, у групі зернових та зернобобових культур основними прибуткоутворюючими видами продукції впродовж 2020-2022 років є пшениця та кукурудза на зерно як на обласному, так і на загальнодержавному рівнях. Щодо малих фермерських господарств області, то як результат реалізації пшениці та кукурудзи на зерно у 2022 році було забезпечено 9,4% та 6,3% отриманого прибутку відповідно. У 2021 році дане співвідношення було 9,6% та 11,0%, а у 2020 році – 8,0% та 9,5% відповідно.

Щодо малих фермерських господарств по Україні загалом, то частка пшениці та кукурудзи на зерно у формуванні загального обсягу прибутку є значно вищою. Так, у 2022 році в результаті реалізації цих видів продукції було забезпечено 12,0% та 22,3%

отриманого прибутку, у 2021 році – 23,6% та 19,4%, а у 2020 році – 19,3% та 18,3% відповідно.

Таблиця 2.9

Структура прибутку від реалізації продукції сільського господарства малих фермерських господарств

Назва продукції	Україна						Івано-Франківська область					
	2020		2021		2022		2020		2021		2022	
	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн.грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
Прибуток усього	13737	100	31066	100	13891	100	116,4	100	163,8	100	113,3	100
Культури зернові та зернобобові – усього, *у тому числі*	5947,7	43,3	15397,4	49,6	5272,5	38,0	25,6	22,0	39,8	24,3	21,6	19,0
пшениця	2655,5	19,3	7317	23,6	1662,2	12,0	9,3	8,0	15,7	9,6	10,7	9,4
кукурудза на зерно	2516,5	18,3	6016,9	19,4	3103	22,3	11,1	9,5	17	11,0	7,1	6,3
ячмінь	625,5	4,6	1685,3	5,4	284,4	2,0	3	2,6	4,5	2,8	3,2	2,8
жито	18,8	0,1	67,9	0,2	16,7	0,1	0,0	0,0	0	0,0	0	0,0
овес	15,8	0,1	29,7	0,1	17,5	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0
гречка	25,9	0,2	65	0,2	104,2	0,7	0,2	0,2	1,5	0,9	0,6	0,5
просо	34,7	0,3	73,3	0,2	22,7	0,2	0,2	0,1	0	0,0	0	0,0
культури зернобобові сушені	54,5	0,4	126,5	0,4	37	0,3	1,7	1,4	-0,2	-0,1	0	0,0
Боби сої	1063,2	7,7	2223,3	7,2	1146,7	8,3	28,4	24,4	62,6	38,2	24,1	21,3
Насіння ріпаку й кользи	732,8	5,3	2681,4	8,6	978,2	7,0	7,8	6,7	27,3	16,7	18,9	16,7
Насіння соняшнику	5240,4	38,1	10262,3	33,0	5580,4	40,2	4	3,4	8	4,9	5	4,4
Буряк цукровий фабричний	5,2	0,0	24,1	0,1	40,9	0,3	0,1	0,1	0,3	0,2	0	0,0
Картопля	69	0,5	-1	0,0	48,1	0,3	0,2	0,2	0,7	0,4	0,5	0,4
Культури овочеві	159,3	1,2	-44,2	-0,1	414	3,0	0,7	0,6	0,4	0,3	0,5	0,4
Культури плодові	277,2	2,0	278,5	0,9	166,7	1,2	8,1	6,9	0,1	0,1	38	33,6
Культури ягідні	76,5	0,6	62,9	0,2	112,9	0,8	32,8	28,2	16,4	10,0	-2	-1,8
Велика рогата худоба на м’ясо	-8,2	0,0	27,5	0,1	7	0,1	0,3	0,3	0,8	0,5	0,3	0,2
Свині на м’ясо	14	0,1	-6,7	0,0	2,	0,0	1,0	0,9	1,8	1,1	0,8	0,7
Птиця на м’ясо	7,2	0,1	6,9	0,0	-1,	0,0	3,9	3,4	4,0	2,5	3,3	2,9
Молоко	112,9	0,8	75,8	0,2	68,9	0,5	0,3	0,2	0,8	0,5	1	0,9
Мед натуральний	0,6	0,0	0,7	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Загалом, серед усіх видів продукції, яку виробляють малі фермерські господарства Івано-Франківської області, основними прибуткоутворюючими культурами є соя, ріпак та плодово-ягідні культури (рис. 2.6). Зокрема, у 2022 році частка отриманого прибутку в результаті реалізації цих культур малими фермерськими господарствами становила 21,3%, 16,7% та 33,6% відповідно, у 2021 році – 38,2%, 16,7% та 10,0% відповідно, а у 2020 році – 24,4%, 6,7% та 35,1% відповідно. Для порівняння, в Україні загалом у малих

фермерських господарствах основними прибуткоутворюючими культурами у 2020-2022 роках були насіння соняшнику, кукурудза та пшениця. Зокрема у 2022 році частка даних культур у забезпеченні отриманому прибутку становила 40,2%, 22,3% та 12,0% відповідно.

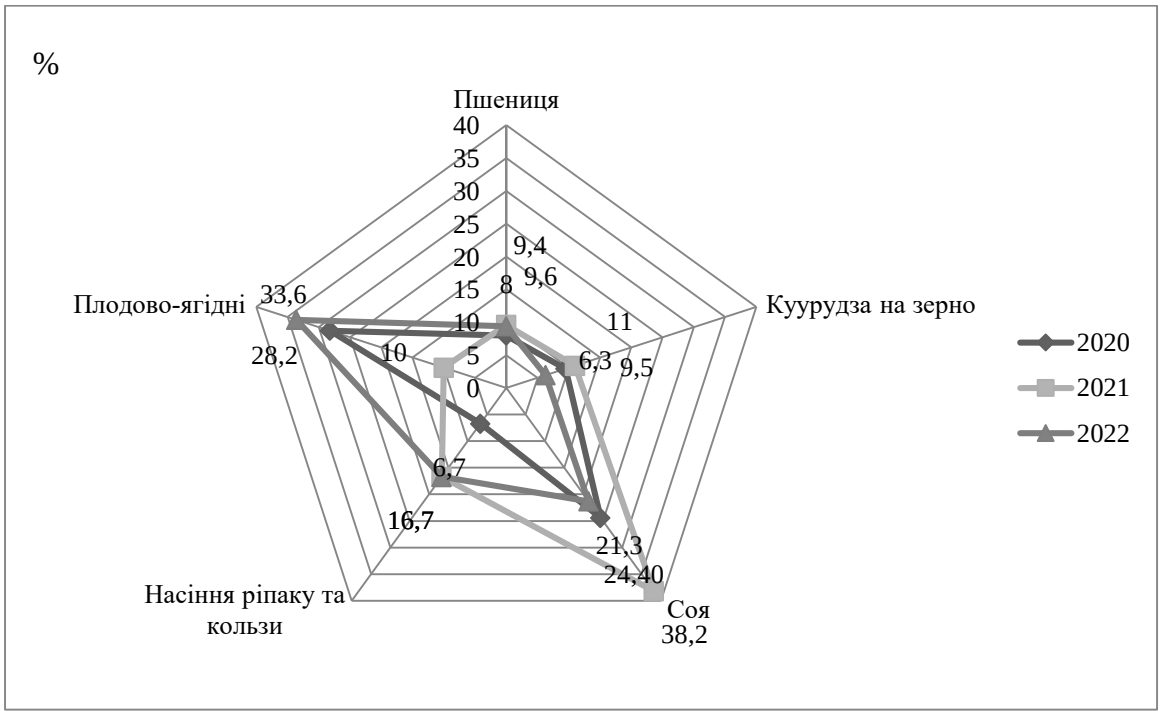

Рис. 2.6. Частка прибуткоутворюючих видів продукції малих фермерських господарств Івано-Франківської області

Джерело: сформовано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Варто наголосити, що зазначені дані є середньостатистичними. У процесі вибору найбільш сприятливого напряму малого аграрного бізнесу важливо враховувати особливості кожного окремого підприємства. Адже той напрям сільськогосподарського виробництва, який для одного підприємства стає рятувальним колом, для іншого може бути збитковим. Однозначно визначити стійкі напрями сільськогосподарської діяльності в умовах динамічних змін практично неможливо. Досить поширеною є думка, що в умовах воєнного стану більш стабільними виглядають ті напрями, які орієнтовані на внутрішній ринок у зв'язку з тенденцією до імпортозаміщення та девальвацією національної валюти.

Динаміка показників ефективності сільськогосподарської діяльності в малих фермерських господарствах Івано-Франківської області має позитивні тенденції як в часовому просторі, так і у порівнянні з ефективністю господарювання аналогічних господарств

України. Незважаючи на це, зазначені параметри все ще не відповідають «бажаним» та науково-обґрунтованим значенням, досягнення яких і формує перспективу розвитку малого аграрного підприємництва в досліджуваній області та Україні загалом.

На основі аналізу економічної результативності виробництва продукції малого аграрного підприємництва можна зробити висновок, що в межах багатофункціонального розвитку сільських територій, разом із диверсифікацією видів економічної діяльності, необхідним є також приділення особливої уваги стимулюванню, нарощуванню обсягів виробництва та підвищенню ефективності виробництва у малих аграрних підприємствах, без яких неможливе гарантування продовольчої безпеки країни. Більше того, суб'єкти малого аграрного підприємництва здатні забезпечувати потреби не лише власного населення, але й формувати вагому частку експорту агропродовольчої продукції. Причому необхідним є зосередження не на сировинному експорті, що сьогодні домінує, наприклад, у частині реалізації ріпаку, а на реалізації на зовнішніх ринках готової продовольчої продукції.

2.3. Використання ресурсного потенціалу суб'єктів малого аграрного бізнесу

Забезпечення суб'єктів малого аграрного підприємництва виробничими ресурсами та раціональне їх використання має надзвичайно важливе значення для виробництва сільськогосподарської продукції та підвищенні її ефективності. У ринкових умовах забезпечення вищого рівня ефективності господарювання формує стратегію діяльності виробничо-господарських структур. Унаслідок здійснених докорінних соціально-економічних перетворень щодо форм власності, земельних і майнових відносин на селі, впроваджуються нові методи виробництва й управління в малих аграрних формуваннях. Проте такі заходи є незначними та не завжди супроводжується стабільним підвищенням ефективності діяльності малих аграрних виробників, а, навпаки, наявні значні її варіації.

В Івано-Франківській області частка земель, які обробляються малими фермерськими господарствами, становить лише 4% (рис. 2.7).

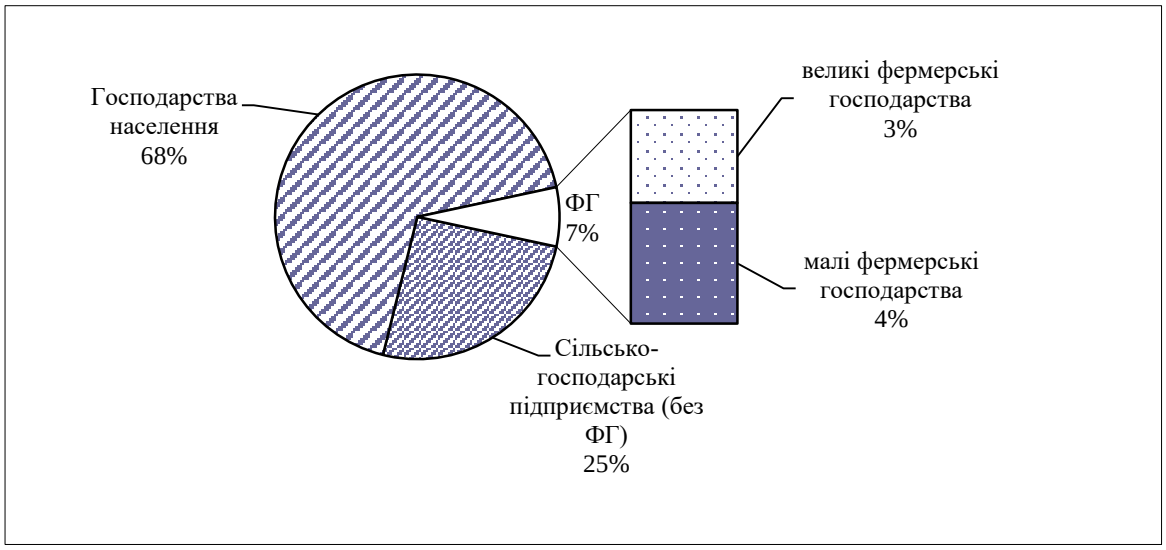

Рис. 2.7. Розподіл сільськогосподарських угідь за категоріями господарств в Івано-Франківській області

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження

Левову частку обробляють господарства населення – 68% площі, сільськогосподарські підприємства без фермерських господарств обробляють 25% площі, загалом фермерські господарства обробляють 7% площі, в т.ч. великі фермерські господарства – 3%.

Земля займає особливе місце у складі ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Рівень і характер використання земельних ресурсів як головного засобу виробництва в аграрній сфері загалом корелює з рівнем забезпечення засобами виробництва, масштабом виробництва, рівнем розвитку людських ресурсів, умовами праці та соціальними фактори життя працівників.

Частка фермерських господарств, які займають площу до 100 га, становить 83,2% від загальної кількості фермерських господарств Івано-Франківської області (рис. 2.8). Існуючий середній розмір сільськогосподарських угідь у малих фермерських господарствах Івано-Франківської області не забезпечує ефективне та раціональне використання засобів виробництва внаслідок високої матеріаломісткості сільськогосподарської продукції. Крім того, дані господарства не отримують додатковий дохід за рахунок ефекту

масштабу та не завжди можуть отримати певні види державної підтримки, які орієнтовані на господарства понад 100 га.

Рис. 2.8. Розподіл фермерських господарств Івано-Франківської області за розмірами сільськогосподарських угідь

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження

Так як кількість орної землі в гірських і передгірних районах, які представлені і в Івано-Франківській області, обмежена, то обсяг 100 га ріллі може займати площу орних земель декількох сільських рад. Як зазначалось, територія досліджуваної області відноситься до трьох природно-географічних зон, відповідно площа малого фермерського господарства у області може бути різною. Наприклад, це 10-20 гектарів у гірській зоні, 20-50 га у карпатській зоні, 50-100 га у лісостеповій зоні.

Малі фермерські господарства в Україні мають середній розмір від 50 до 100 га, що є відносно великим порівняно із середнім розміром ферми в ЄС, який становить 17,4 га.[66] Разом із тим, досвід окремих європейських країн засвідчує, що ефективність виробництва значно вища там, де розміри землекористування перевищують 100 га. Згідно із досвідом США, більш оптимальним є розмір землекористування 400 га[67], проте екстраполювати це на інші країни не завжди коректно. Доречно також зазначити, що в економічно

[66] Mamonova N., Borodina O., Kuns B. (2023). Ukrainian agriculture in wartime: resilience, reforms and markets. URL: https://www.tni.org/en/article/ukrainian-agriculture-in-wartime?translation=uk

[67] Збарський В. К., Грибова Д. В. Малі форми господарювання як середовище формування середнього класу на селі. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 3(65). С. 198-206.

високорозвинених країнах світу спостерігається тенденція зменшення кількості фермерських господарств при одночасному збільшенні їхніх розмірів.

Раціональність землекористування характеризує рівень технологічної ефективності малих фермерських господарств Івано-Франківської області, який впродовж 2016-2021 років зріс удвічі (рис. 2.9). Зокрема, обсяг виручки від реалізації, що припадає на 1 га сільськогосподарських угідь, збільшився у 2021 році порівняно з 2016 роком на 14,5 тис. грн., а обсяг прибутку, що припадає на 1 га сільськогосподарських угідь – на 34,5 тис. грн, що засвідчує підвищення інтенсивності сільськогосподарського виробництва у даних господарствах області.

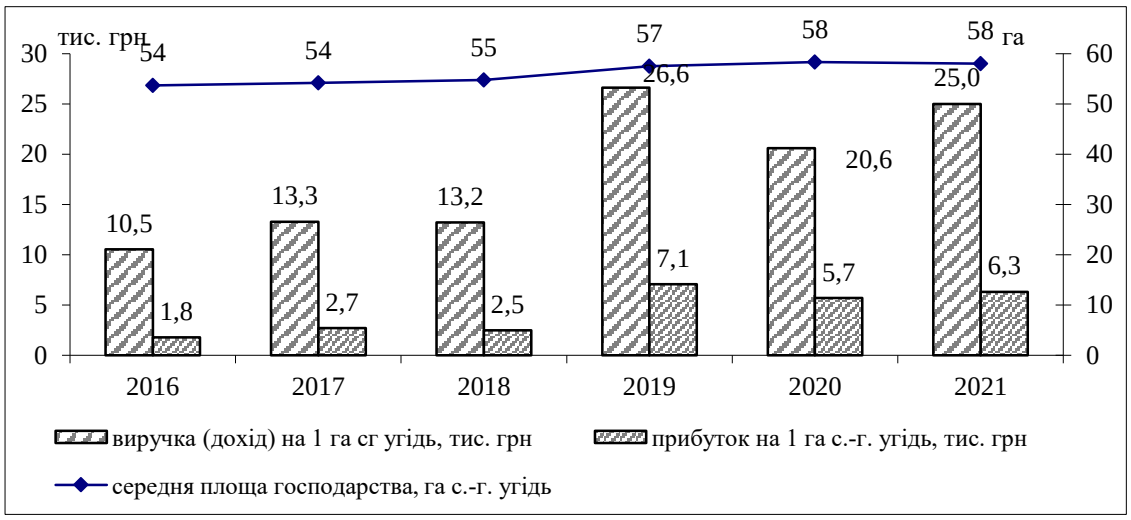

Рис. 2.9. Динаміка ефективності землекористування малих фермерських господарств Івано-Франківської області

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження

Водночас, у 2020 році спостерігалося зниження обсягу виручки від реалізації та прибутку, що припадає на 1 га сільськогосподарських угідь на 6 тис. грн. та 1,4 тис. грн. відповідно. Негативні ендогенні та екзогенні фактори, насамперед пандемія COVID-19 і воєнний стан, призвели до зниження ефективності землекористування малих фермерських господарств Івано-Франківської області. Впродовж досліджуваного періоду середня площа одного малого фермерського господарства в Івано-Франківській області становила 54-58 га, що менше середнього значення по Україні. Зазначене підтверджує необхідність перегляду критерію площі щодо малих фермерських господарств.

Раціональне використання земельних ресурсів має вирішальне значення у розвитку малого аграрного підприємництва та сільських територій. У даний час рівень використання земельних ресурсів залишається достатньо низьким. Значні площі сільськогосподарських угідь не обробляються, частина земель окислена, засолена та піддається ерозії. Використання даних земель і використання інноваційних технологій їх відновлення можуть стати передумовою розвитку малого аграрного підприємництва та, як наслідок – підвищення якості життя населення.

Оптимальне поєднання й ефективне використання ресурсного потенціалу зумовлюють досягнення кращого результату виробничої діяльності, який характеризується вартістю виробленої та реалізованої продукції малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області (табл. 2.10). Упродовж 2016-2022 серед продукції рослинництва, реалізованої малими фермерськими господарствами, найбільше зросла вартість реалізованого ріпаку з 17896 тис грн. до 74928 тис грн., сої з 50671 тис грн. до 117866 тис грн. та плодово-ягідних з 5940 тис грн. до 138 374 тис грн. Серед продукції тваринництва найбільше зросла вартість реалізованого малими фермерськими господарствами молока – з 2198 тис грн. до 6826 тис грн. Дані тенденції зумовлені не тільки вартісним чинником, а й збільшенням виробництва та реалізації цих видів продукції даними господарствами області.

Варто зауважити, що воєнний стан негативно вплинув на виробництво та реалізацію практично усіх видів продукції малих фермерських господарств, що відображено у тенденціях зменшення обсягів. Виключенням стали лише такі види продукції як плодово-ягідні та молоко. Вартість даних видів продукції, реалізованої малими фермерськими господарствами області, збільшилася у 2022 році порівняно з 2021 роком на 107 753 тис грн. та 733 тис грн. відповідно. Це пов’язано з релокацією фермерських господарств молочного напряму на територію області та збільшенням обсягу вирощування плодово-ягідних господарствами області в зв’язку зі зростаючим попитом при втраті постачальників з південно-східних областей.

Таблиця 2.10

Вартість реалізованої продукції малих фермерських господарств Івано-Франківської області, тис. грн.

Види продукції	2016	2020	2021	2022	Відхилення 2022 року до	
					2016 року	2021 року
Продукція сільського господарства	198086	421729	580 970	476 613	278 527	-104 357
Продукція рослинництва, в т.ч	183115	383 584	521 897	449417,8	266 303	-72 479
зернові, в т.ч.	62365	134 900	173 394	91 214	28 849	-82 180
- пшениця	31062	56 586	86 149	46 384	15 322	-39 765
- кукурудза	12667	53 722	66 912	33 456	20 789	-33 456
- ячмінь	X	17 935	16370	9042	9 042	-7 328
- інші зернові	18636	6 657	3 963	2 332	-16 304	-1 631
боби сої	50671	100247	199709	117866	117 866	-81 838
ріпак	17896	34 976	78510	74928	99 970	-3 582
соняшник	24907	14 823	28 220	17908	50 021	-10 312
цукрові буряки	6683	1 927	1 314	0	-6 683	-1 314
картопля	5705	1 400	7944	2636	-3 069	-5 308
овочі	5947	2 636	1664	1474	-4 473	-190
плодово-ягідні	5940	65 124	30 621	138 374	132 434	107 753
інша продукція рослинництва	3000	27 551	526	5 018	2018	4 492
Продукція тваринництва, в т.ч.	14971	38145	59073	27195	12 224	-31 878
ВРХ	1144	3036	5476	2209	1 065	-3 267
свині	1552	2956	4807	3217	1 665	-1 590
птиця	9211	28879	41363	14722	5 511	-26 641
молоко	2198	2474	6093	6826	4 628	733
інша продукція тваринництва	798	801	1335	221	-577	-1 114

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження.

У структурі доходів малих фермерських господарств Івано-Франківської області у 2016 році частка доходів від реалізації різних видів продукції була такою: пшениці – 15,7%, соняшнику – 12,6%, кукурудзи – 6,4%, інших зернових – 9,4%, картоплі – 2,9%, іншої продукції рослинництва (соя, ріпак) – 36,1%, плодово-ягідних – 3,0%, продукції тваринництва – 7,6% (рис. 2.10). Розподіл доходів від реалізації продукції тваринництва у 2016 році такий: ВРХ – 0,6%, свині – 0,8%, молоко – 1,1%, інша продукція тваринництва – 5,1%.

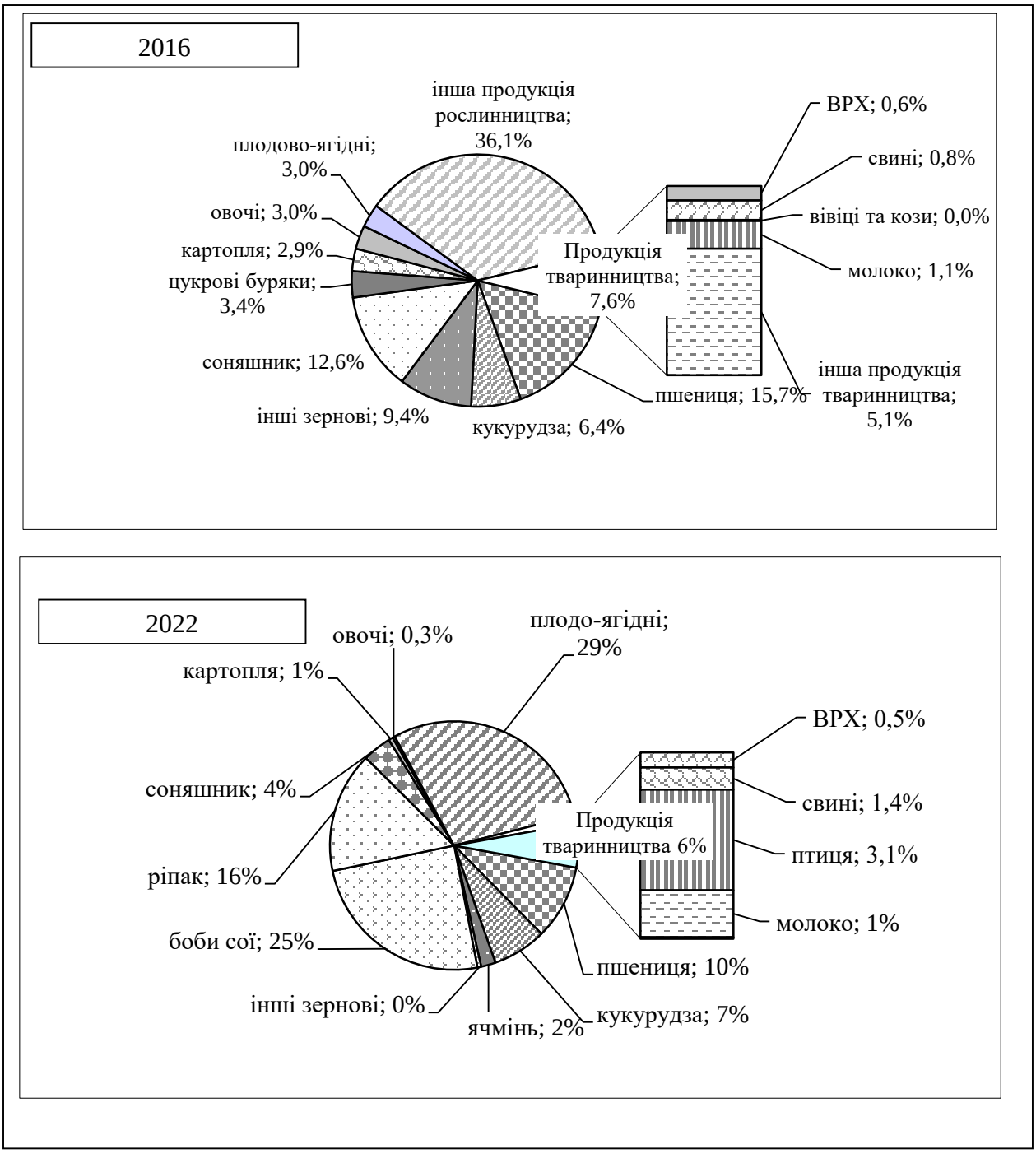

Рис. 2.10 Структура доходів малих фермерських господарств Івано-Франківської області від реалізації продукції

Джерело: сформовано авторами на основі даних статистичного спостереження.

У 2022 році структура доходів малих фермерських господарств Івано-Франківської області дещо змінилася. Зокрема, частка доходів від реалізації різних видів продукції була такою: пшениці – 10%, соняшнику – 3,5%, кукурудзи – 7%, картоплі – 1,0%, плодово-ягідних – 29,0%, ріпаку – 16,0%, сої –25%, продукції тваринництва – 6,0%. Розподіл доходів від реалізації продукції тваринництва у 2022

році такий: ВРХ – 0,5%, свині – 1,4%, молоко – 1 %, птиця – 3,1%. Деталізація структури доходів малих фермерських господарств Івано-Франківської області впродовж досліджуваного періоду наведена у дод. А.

Згідно з наведеними даними, структура виручки від реалізації сільськогосподарської продукції малими фермерськими господарствами області вказує на тенденцію зниження рівня спеціалізації даних господарств на вирощуванні зернових і зміщенні акцентів на вирощування плодово-ягідних. Питома вага пшениці у структурі виручки знизилась на 5,7%, соняшнику на 8,6%, овочів на 2,7%, цукрових буряків на 3,4%, а плодово-ягідних зросла на 26%. Суперечливою є тенденція зменшення частки доходів від реалізації пшениці, соняшнику та овочів. Серед позитивних тенденцій варто відзначити значне збільшення частки доходів від реалізації плодово-ягідних культур та кукурудзи. Щодо продукції тваринництва, то частка доходів від усіх видів продукції зазнала зменшення, крім доходів від реалізації свиней.

Незважаючи на те, що соціально-культурні традиції щодо споживання певних продуктів зумовлюють попит на окремі товари й послуги, потребу їхнього виробництва та його ресурсного забезпечення, розвивається мале фермерство здебільшого однобоко, займаючись переважно зерновим господарством. Якщо більш детально проаналізувати структуру доходів, отриманих від реалізації зернових та зернобобових, то варто відзначити, що у їх сукупності найбільшу частку займають доходи від реалізації пшениці, зокрема 41,9% у 2020 році, 49,7% у 2021 році та 50,9% у 2022 році. У 2020 році структура доходів від реалізації зернових та зернобобових була такою: пшениця – 41,9%, кукурудза – 39,8%, ячмінь – 13,3%, гречка – 1,0%, овес – 0,4%, просо – 0,7%, зернобобові – 2,8%. У 2021 році у структурі доходів від рослинництва вищезазначеної категорії види продукції займали: пшениця – 49,7%, кукурудза – 38,6%, ячмінь – 9,4%, гречка – 1,6%, овес – 0,3%, зернобобові – 0,3%. У 2022 році структура доходів від реалізації зернових і зернобобових включала: пшеницю – 50,9%, кукурудзу – 36,7%, ячмінь – 9,9%, гречку – 2,4%, овес – 0,1% (рис. 2.11).

Варто зазначити зменшення видової диференціації структури доходів від реалізації зернових і зернобобових. Також спостерігається динамічне зростання доходів від реалізації гречки,

що засвідчує швидке реагування малих фермерських господарств області на потреби ринку.

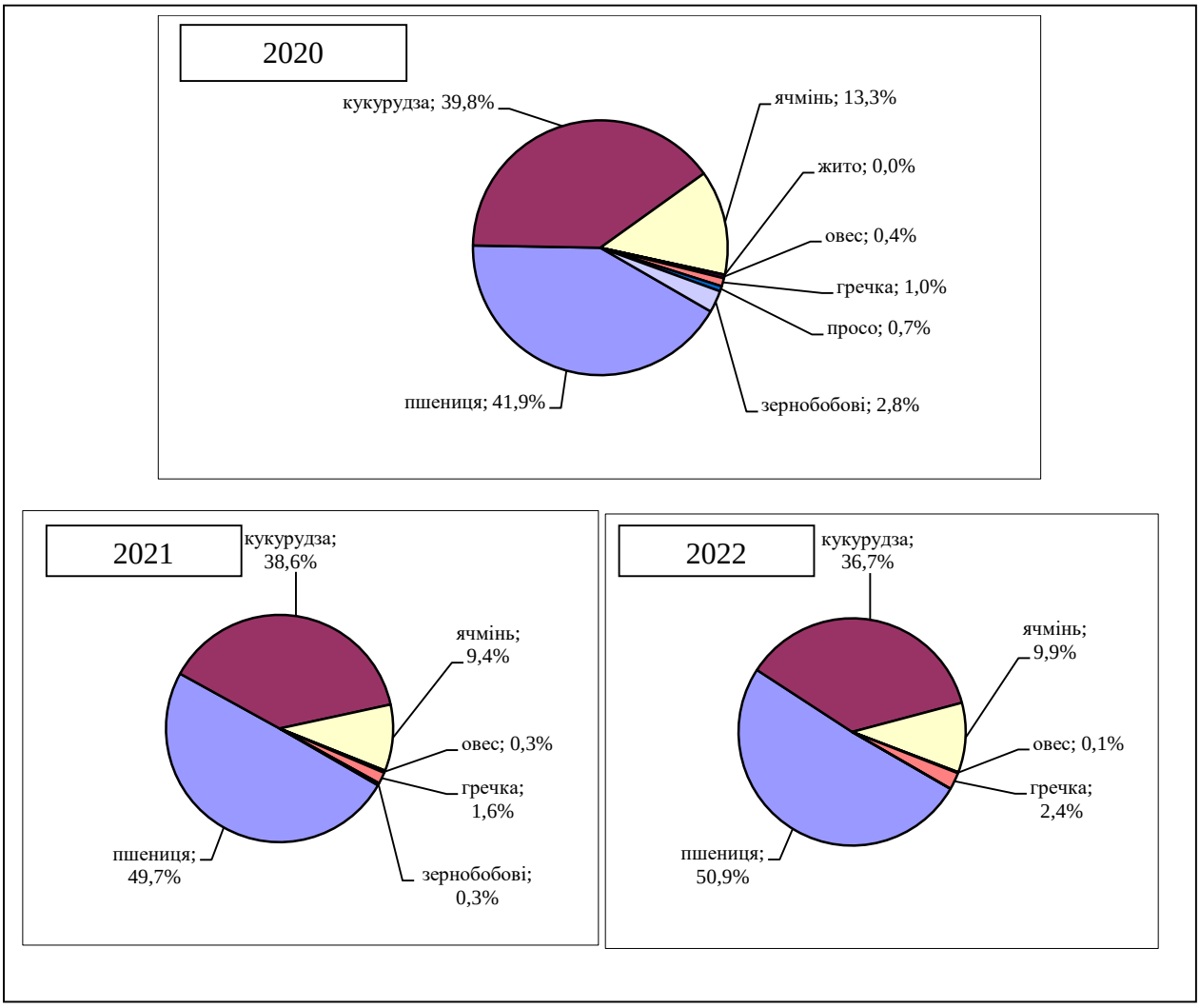

Рис. 2.11 Структура доходів рослинництва малих фермерських господарств Івано-Франківської області

Джерело: сформовано авторами на основі даних статистичного спостереження.

Разом із тим, такі тенденції є переконливим свідченням того, що малі фермерські господарства регіону в умовах ринкових трансформацій надали перевагу вирощуванню продукції, на яку в цей період була більш сприятлива кон'юнктура та існував стійкий попит на ринку.

У структурі доходів від реалізації плодово-ягідних культур малих фермерських господарств області у 2020 році 72% становили доходи від реалізації ягід та 28% – від реалізації плодів (рис. 2.12). У вартісному вираженні сума доходів складала загалом 65123 тис. грн., в тому числі 18235 тис. грн. від реалізації плодових культур і 46888

тис. грн. від реалізації ягідних культур. У 2022 році порівняно з 2020 сума доходів, отриманих від реалізації плодово-ягідних, збільшилася у 2 рази.

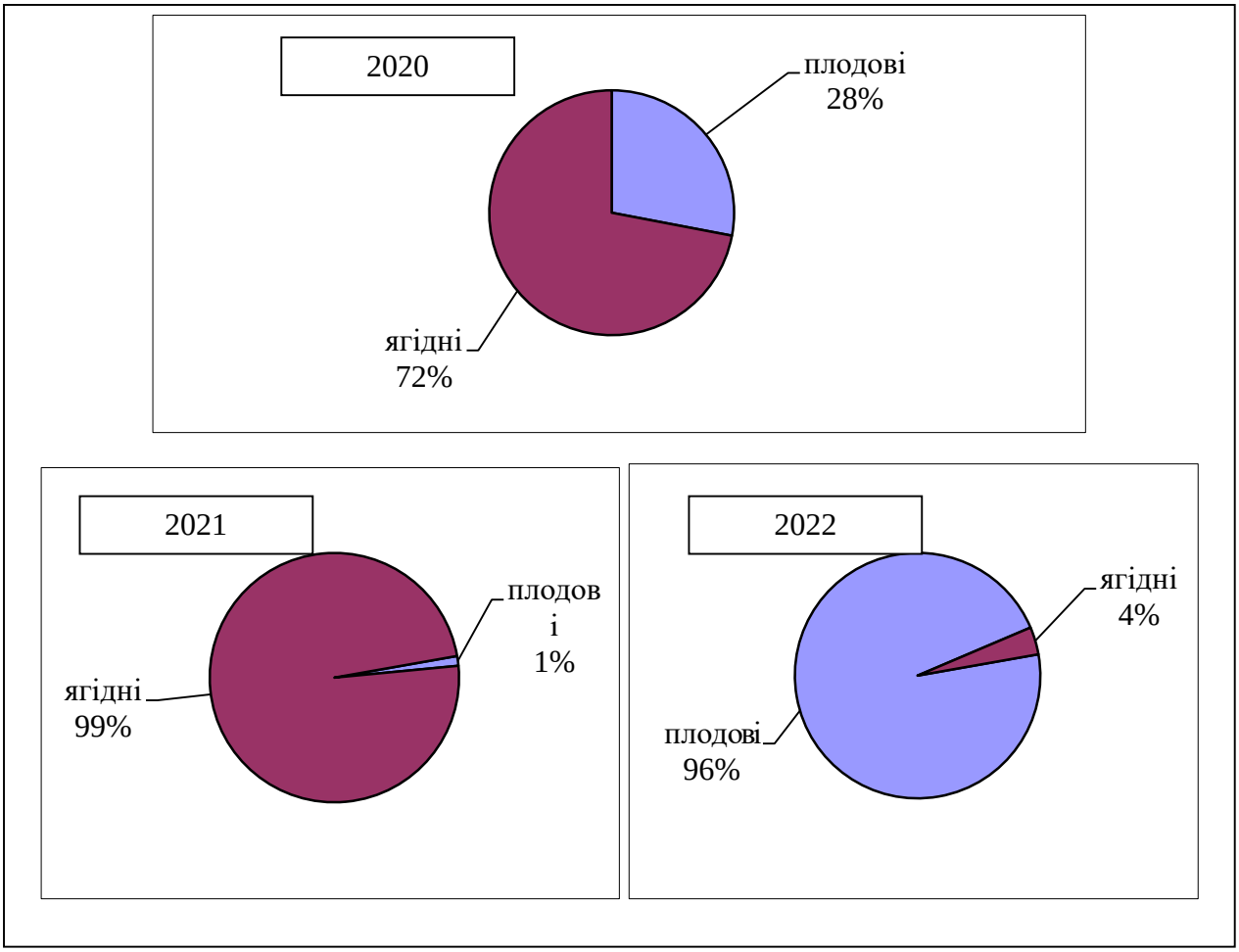

Рис. 2.12. Структура доходів від реалізації плодово-ягідних малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області

Джерело: сформовано авторами на основі даних статистичного спостереження.

У 2022 році малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області плодово-ягідних культур було реалізовано на суму 138374 тис грн., у тому числі плодів на суму 133358 тис. грн., а ягід на суму 5016 тис грн. У відсотковому співвідношенні це становило 4% доходи від реалізації ягід та 96% – від реалізації плодів. Дещо нетиповим виглядає те, що у 2021 році була протилежна ситуація щодо структури реалізованих малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області плодово-ягідних культур, а саме 99% становили доходи від реалізації ягід та 1% – від реалізації плодів. У вартісному вираженні у даному році

загалом плодово-ягідних було реалізовано на суму 30620 тис грн., в тому числі плодів на суму 386 тис. грн., а ягід на суму 30234 тис грн. Такий результат очевидно спровокувала державна грантова підтримка даної галузі.

Варто зауважити, що за підсумками календарного 2023 року зафіксовано найбільші в історії України обсяги експорту заморожених плодів – 87 тис. т, який перевищив рекорд 2022 року в обсязі у 84 тис. т. Також фіксувалось зростання експорту волоських горіхів до 31 тис. т (+ 21 %) та ягідних культур до 5 тис. т (+ 19 %). У 2023 році виручка від експорту плодів, ягід та горіхів дорівнювала 257 млн дол. У її структурі знову переважали заморожені ягоди і фрукти – 132 млн дол., лущені та нелущені волоські горіхи – 77 млн дол., зерняткові культури – 18 млн дол., ягоди – 18 млн дол.[68] З впевненістю можна стверджувати, що таке зростання досягнуто і за рахунок збільшення обсягу виробництва даних видів продукції суб'єктами малого аграрного підприємництва.

Ураховуючи вищу мобільність ресурсів виробництва у малих фермерських господарствах порівняно з великими, перші можуть оперативніше реагувати на зміну кон'юнктури ринку та при цьому вирощувати плодово-ягідну продукцію з нижчою собівартістю, внаслідок інтенсивнішого характеру виробництва в даних рослинницьких галузях. У даному випадку дієвіше проявляється фактор соціально-економічної природи малого аграрного підприємництва на селі, який визначається формою власності на засоби виробництва та результати господарювання, порівняно із факторами концентрації виробництва. Великі трудомісткість і матеріаломісткість плодово-ягідного виробництва стримують розвиток даної галузі на значних площах. Однак за умов економічної кризи та пов'язаної з цим нестабільності виробничо-господарської діяльності, при поглибленні спеціалізації на вирощування зазначених видів культур, зростає підприємницький ризик малих фермерських господарств, так як дана продукція швидко псується та потребує належних умов зберігання. Зосередження на вирощуванні плодово-ягідних не стало панацеєю у вирішенні проблеми забезпечення рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції загалом.

---

[68] Агропродовольчий експорт України в 2023 році. URL: https://uaexport.org/2024/01/23/agroprodovolchij-eksport-ukrayini-v-2023-rotsi.

Собівартість сільськогосподарської продукції показує рівень витрачання земельних, матеріальних та людських ресурсів. Аналіз витрат малого аграрного підприємництва є найбільш інформативним для оцінки ефективності використання його ресурсного потенціалу та розроблення планів майбутнього розвитку, так як дає змогу виявити резерви зниження собівартості виробленої продукції.

Загалом потрібно зазначити, що числові значення індексів собівартості продукції значно зросли протягом досліджуваного періоду у малих фермерських господарств регіону та країни (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Порівняльна оцінка собівартості продукції малих фермерських господарств, грн. за центнер

Назва продукції	Україна			Івано-Франківська область			Відхилення показників області від України		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Культури зернові та зернобобові – усього, у т.ч	362,20	406,50	413,01	390,42	462,58	436,42	28,22	56,08	23,41
пшениця	373,60	421,42	435,10	393,25	491,64	435,84	19,65	70,22	0,74
кукурудза на зерно	351,51	395,66	390,76	383,08	429,13	436,87	31,57	33,47	46,11
ячмінь	343,64	384,03	404,39	354,72	418,69	362,77	11,08	34,66	-41,62
овес	333,74	273,82	334,59	404,85	360,12	500,00	71,11	86,3	165,41
гречка	889,33	1078,50	1489,96	1078,66	627,79	1615,99	189,33	-450,71	126,03
культури зернобобові сушені	484,74	522,67	585,48	803,02	3405,41	0,00	318,28	2882,74	-585,48
Боби сої	738,55	917,83	909,12	772,44	930,94	919,63	33,89	13,11	10,51
Насіння ріпаку й кользи	785,87	965,25	1037,07	830,39	1067,09	1116,63	44,52	101,84	79,56
Насіння соняшнику	742,84	928,37	948,86	844,95	1097,13	1037,94	102,11	168,76	89,08
Буряк цукровий фабричний	66,57	84,07	128,96	72,04	91,16	0,00	5,47	7,09	-128,96
Картопля	394,84	498,64	347,42	396,18	462,14	432,59	1,34	-36,5	85,17
Культури овочеві	347,19	343,18	527,29	402,77	470,60	583,48	55,58	127,42	56,19
Культури плодові	445,85	304,12	565,88	150,22	83,42	545,54	-295,63	-220,7	-20,34
Культури ягідні	2204,61	3204,43	2306,45	1862,04	3721,35	11112,85	-342,57	516,92	8806,4
Велика рогата худоба на м’ясо	3540,89	3209,82	3187,72	2984,19	4221,26	3643,40	-556,7	1011,44	455,68
Свині на м’ясо	3388,06	3993,80	4339,65	2518,39	2849,43	3326,33	-869,67	-1144,37	-1013,32
Птиця на м’ясо	2518,09	3244,25	3316,47	2442,01	3499,97	3602,45	-76,08	255,72	285,98
Молоко	623,37	814,35	801,76	787,55	940,86	960,26	164,18	126,51	158,5
Мед натуральний	34,82	39,88	80,43	80,56	65,16	71,98	45,74	25,28	-8,45

Джерело: розраховано авторами на основі даних статистичного спостереження

У малих господарствах Івано-Франківської області вища технологічна ефективність виробництва обумовила відповідно нижчу собівартість окремих видів продукції у 2022 році. Особливо це проявилося при виробництві ячменю, плодових, меду та м'яса свиней. Собівартість плодових і м'яса свиней є стабільно нижчою впродовж досліджуваного періоду у малих фермерських господарствах області. За всіма іншими видами продукції собівартість виробництва у малих фермерських господарствах області вища у 2022 році. Стабільно вищою впродовж досліджуваного періоду є собівартість вівса, сої, ріпаку, соняшнику, овочів і молока. Рівень цін на ринку не завжди може покрити настільки високі витрати, що й спричиняє збитковість виробництва малими фермерськими господарствами області (дод. Б).

Нижча собівартість виробництва аграрної продукції в малих фермерських господарствах України обумовлена не лише вищим рівнем забезпеченості виробничими ресурсами, а й ефективнішим їх використанням шляхом застосування інтенсивних технологій та удосконалення виробничої структури порівняно з господарствами області. Це підтверджує поелементне вивчення розміру поточних витрат у процесі виробництва основних видів аграрної продукції.

Ефективність виробництва малого аграрного підприємництва тісно пов'язана з його матеріально-технічною базою, яка є вагомою основою ефективного функціонування. В останні роки можливості забезпечення даних господарств матеріально-технічними ресурсами значно звузилися, що стало наслідком загальної коронакризи, непомірного зростання цін і зміщення акцентів з власного виробництва на їх імпорт. Іноземна техніка за експлуатаційними характеристиками має перевагу над українською, проте внаслідок нестачі фінансових ресурсів далеко не всі малі аграрні підприємства можуть дозволити собі її придбання.

Мікропідприємницькі структури завдяки гнучкій системі управління та компактному виробництву більш пристосовані до діяльності в умовах воєнного часу. В системі гарантування продовольчої безпеки, зростає значення нішевої продукції, активізація її виробництва повинна бути віднесена до пріоритетних напрямів регіональної та національної політики. Розвиток малих фермерських господарств забезпечує суттєве збільшення доданої

вартості за рахунок переробки сільськогосподарської сировини, інноваційного оновлення виробництва та інфраструктури.[69].

Воєнний стан вносить свої корективи у підприємницьку діяльність суб'єктів малого аграрного бізнесу. Вони переорієнтовуються на інші ринки збуту продукції, ніші внутрішнього ринку та змінюють структуру виробництва. Впроваджуючи стратегії збереження бізнесу в умовах обмеженості доступу до каналів збуту продукції та зростання вартості ресурсного забезпечення виробництва, підлаштовуються під практики виходу на європейський ринок. Відбувається поступова адаптація цих структур до інституційних умов господарювання.

2.4. Вплив зміни інституційного середовища на розвиток малого аграрного підприємництва

Активізація євроінтеграційних процесів є тим вагомим фактором, який впливає на розвиток малого аграрного підприємництва України загалом. Одним із ключових поштовхів до змін в історії українського сільськогосподарського виробництва та розвитку малого аграрного підприємництва є Рішення Європейської комісії щодо рекомендацій надання Україні офіційний статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. Поглиблення євроінтеграційних процесів обумовлює перегляд стратегічних рішень щодо здійснення економічних реформ в аграрному секторі Україні стосовно суб'єктів малого аграрного підприємництва, які є основою розвитку сільських територій.

Розвиток аграрного підприємництва в Україні відбувається під впливом все ще кардинальних інституційних трансформацій, становлення ринкового господарського порядку та змін у соціально-економічній моделі сільського розвитку. Все більше суб'єктів підприємницької діяльності вибудовують стратегію та політику господарювання з урахуванням глобальних чинників конкурентоспроможності, інституційних змін державної політики. Важливим, кардинальнотрансформуючим підходом до ринкових

[69] Malik, M., Kravchenko, S., Diuk, A., Malik, L., & Nechyporenko, M. (2023). Development of microentrepreneurs in agriculture in wartime conditions. Ekonomika APK, 30(2), 10-23. URL: doi: 10.32317/2221-1055.202302010

трансакцій чинником, вбудованим у методологічну класифікацію інституційних інновацій у розвитку українського аграрного сектору загалом, і аграрного підприємництва зокрема, є Угода про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Без перебільшення можна стверджувати, що активна інтеграція нашої держави у європейський економічний простір забезпечує конкурентоспроможний розвиток аграрного підприємництва, для чого створюються відповідні організаційно-інституційні умови. Сьогодні за участі партнерів з європейської спільноти, інститутів Європейського Союзу українські підприємницькі структури активно вбудовуються в систему товарно-грошових відносин глобального вираження, що є однією з дієвих інституційних детермінант їх конкурентоспроможності.

Досвід Польщі засвідчує позитивний вплив євроінтеграції на функціонування суб'єктів малого аграрного підприємництва. Посідаючи 8-ме місце в Європі за кількістю населення (38 млн осіб), після вступу до Євросоюзу Польща посіла друге місце в Європі за кількістю сільгоспвиробників – понад 2,5 млн з площами сільгоспугідь від 1 до 15 га і стала помітним експортером екологічної агропродукції. І це при тому, що ґрунти в Польщі не досить родючі[70]. Досягненню таких результатів сприяла реалізація Програми сталого розвитку сільських територій Польщі на період до 2020 року[71].

Для реалізації даної програми освоєно кошти у сумі 13,5 млн. євро, 64% з яких виділено ЄС. Основою даної програми у Польщі стали шість пріоритетів Спільної аграрної політики Європейського Союзу на 2014-2020 рр., а саме:

1. Сприяння передачі знань та інновацій у сільському, лісовому господарстві та сільській місцевості.
2. Підвищення конкурентоспроможності всіх видів сільськогосподарської діяльності та підвищення прибутковості фермерських господарств.
3. Покращення організації харчового ланцюга та сприяння управлінню ризиками в сільському господарстві.

---

[70] Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку сільських територій Волинської області в умовах євроінтеграції : колективна монографія / А.О. Соколова, Л.Ф. Петриканин, Л.В. Сичук та ін. Луцьк : Надстир'я, 2018. 152 с.

[71] Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. URL: http://www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa/Program-Rozwoju-ObszarowWiejskich-2014-2020.

4. Відновлення, захист і зміцнення екосистем, пов'язаної з сільським та лісовим господарством.

5. Підтримка ресурсоефективності та перехід до низьковуглецевої та кліматично стійкої економіки в аграрному та лісовому секторах.

6. Збільшення соціальної інтеграції, зменшення бідності та сприяння економічному розвитку в сільській місцевості.

З огляду на перспективу входження України до Європейського Союзу перед суб'єктами малого аграрного підприємництва можуть відкритися нові ринки збуту продукції. Виходячи з зазначеного, впровадження сучасних екологічно узгоджених агротехнологій і виробництво якісної продовольчої сировини та продуктів харчування у відповідності до міжнародних стандартів – необхідна передумова. Для досягнення цієї мети в Івано-Франківській області реалізується ряд програм і проектів, направлених на розвиток малого аграрного підприємництва, відновлення ділової та інвестиційної активності аграрної галузі загалом, сприяння розвитку експортного виробництва та підвищення якості життя в сільській місцевості.

Варто зазначити, що у 2023 році частка агропродовольчої продукції в загальному експорті України збільшилася до 62 %. При цьому вирішальним чинником відносної стабільності зарубіжних поставок агропродукції в умовах воєнного стану стало збереження орієнтації на ринки Європейського Союзу. Частка ЄС в українському експорті сільгосппродукції вдруге поспіль оновила свій найбільший показник і склала 57 % від усього українського агроекспорту. Загалом 2023 року поставки української сільгосппродукції до Європейського Союзу становили 12,6 млрд дол. США, тобто лише на 0,5 млрд дол. США (-3,8 %) менше рекордного показника 2022 року у 13,1 млрд дол. США. Румунія вперше очолила рейтинг найбільших імпортерів української агропродукції, закупивши її на суму 2875 млн дол. США. Частка цієї країни в українському експорті агропродовольства становила у 2023 році 13 %[72].

Скасування квот на постачання української продукції в ЄС відкрило можливості українським експортерам для встановлення ділових контактів з іноземними партнерами щодо налагодження довгострокової співпраці та закріплення присутності на

[72] Пугачов М. Україна продовжила посилювати європейський вектор аграрного експорту. URL: ae.org.ua/presscentre/archnews/3732-2023-roku-ukrayina-prodovzhyla-posylyuvaty-yevropeyskyy-vektor-ahrarnoho-eksportu-mykola-puhachov.html

європейському ринку. Пропонується розробка нової стратегії розвитку аграрного експорту України виходячи з реального стану української економіки та логістичних можливостей. Тренд щодо збільшення продукції з доданою вартістю у структурі експортних постачань до європейських країн є дуже позитивним та оптимістичним і повинен бути закріпленим у майбутній стратегії.[73]

З 6 червня 2023 року Євросоюз ще на рік продовжив дію преференційного режиму для України зі зняттям мит, квот та інших обмежень на продукцію. Водночас, в січні 2024 року Єврокомісія запропонувала оновити його умови, відповідно до яких разом із черговим продовженням застосовуватиметься механізм відслідковування імпорту з України м'яса птиці, яєць і цукру.

Упродовж 2023 року українські виробники постійно потерпали від негативних дій як з боку ЄС загалом, так і окремих його членів – Польщі, Словаччини, Угорщини, які намагалися обмежити поставки агропродукції. Це сигналізує про ймовірність вагомих випробувань у процесі євроінтеграції України у сфері сільського господарства. Приєднання України до ЄС передбачає виконання ряду вимог, близько 40% з яких спрямовані саме на аграрний сектор.[74]

Країн ЄС запроваджували ембарго на українську продукцію, реагуючи на побоювання своїх фермерів. Проте такі дії не усунули, а швидше наблизили саме те, чого найбільше бояться європейські фермери, адже від ембарго найбільше страждають українські малі сільськогосподарські виробники, чиї обсяги та підходи до ціноутворення не становлять великої загрози європейським ринкам. Малі аграрні підприємці, не маючи власних транспортних засобів та логістичних маршрутів, змушені перепродавати зерно посередникам або великим холдингам, які можуть його транспортувати. На противагу, аграрні холдинги, володіючи власною оптимізованою логістичною системою, більш стійкі та можуть поглинути слабших учасників ринку, тобто українських малих аграрних виробників. І саме тут виникає дилема. Розміри українського найменшого аграрного виробництва не відповідають європейському

[73] Розвиток аграрного сектору та сільських територій в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення: наукова доповідь / [Ю.О. Лупенко, О.М. Нечипоренко, М.І. Пугачов, та ін.]. К.: ННЦ «ІАЕ», 2023. – 224 с.

[74] Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Зі змінами і доповненнями від 25.10.2022. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

найменшому, відповідно собівартість українського найгіршого не відповідає собівартості європейського найкращого здебільшого через ефект масштабу. Звичайно на даний час у європейських країнах поширюється тенденція до збільшення розміру аграрних виробників, але взаємовідповідність все ще не встановлена.

Із жовтня 2023 року у Брюсселі розпочав роботу європейський офіс асоціації «Український клуб аграрного бізнесу».[75] Основними його завданнями є моніторинг регуляторних і політичних змін у ЄС в частині аграрного сектору, початок ґрунтовної підготовки українського агросектору до майбутніх передвступних перемовин з ЄС, полегшення інтеграції до ЄС, адаптація українського законодавства у сфері сільського господарства. Євроінтеграційний процес буде нелегким та фрагментованим, оскільки на позицію Єврокомісії впливатиме дуже багато чинників: від позицій окремих сусідніх з Україною країн ЄС до позицій європейських харчових підприємств – основних споживачів української сировини.

Привертає увагу питання підтримки європейських фермерів, конкурентоспроможності аграрного сектору та місця українського експортера на ринку ЄС. З огляду на це, варто зосередитись на розвитку співпраці, торгівлі з ЄС, звичайно, виробництві конкурентоспроможної продукції та збільшенні експорту готових харчових продуктів. Водночас важливим є нарощування експорту органічної продукції, що особливо користується попитом у розвинених країнах. Говорячи про підвищення якості експорту, передусім необхідно забезпечити відповідною продукцією саме внутрішнього споживача[76].

Найбільше як позитивних очікувань, так і пересторог у контексті поглиблення процесів євроінтеграції в українських малих аграрних підприємств викликає доступ до ринку ЄС. Внаслідок низької доданої вартості вироблена ними продукція не може одразу бути конкурентоспроможною на цьому ринку. У керівників малого аграрного бізнесу існують пересторороги, що їм не під силу пробитися на Європейський ринок, на якому нині здебільшого представлено

[75] У Брюсселі починає роботу європейський офіс українського агробізнесу. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/u_bryusseli_pochinae_robotu_evropeyskiy_ofis_ukrainskogo_agrobiznesu

[76] Кривенко Н. Інтеграція ЄС: значення Спільної аграрної політики. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 4. С. 54–69. URL: https://doi.org/10.35774/visnyk2019.04.054

великий агробізнес України. Ймовірно, не всіх суб'єктів малого аграрного підприємництва «впустять» на європейський ринок і, відповідно, в них можуть виникнути проблеми, пов'язані зі збутом продукції. Така ситуація можлива, якщо продукція буде не сертифікована, адже для того щоб реалізувати продукцію на ринках ЄС, потрібно мати підтвердження відповідності її якості та безпечності існуючим стандартам.

З іншого боку, український експорт у країни ЄС викликає занепокоєння у європейських фермерів через відчутно нижчі ціни великого обсягу української продукції. Як стверджує Д. Марчук, українська агропродукція більш конкурентоспроможна на європейських ринках навіть без прямих дотацій. Завдяки конкурентоспроможності малого та великого бізнесу, українські товаровиробники здатні конкурувати з європейськими, навіть з урахуванням транспортних витрат.[77] Як наслідок, у обох сторін є переживання щодо справедливої конкуренції як в контексті якості продукції, так і її кількості.

Результати проведеного опитування підтверджують здебільшого позитивне ставлення українських фермерів до процесу євроінтеграції – 67% респондентів, вбачають нові можливості для розвитку свого виробництва. Майже чверть опитаних не вважають євроінтеграцію фактором, який вплине на їх працю, або наразі не можуть визначитись. Лише 4% респондентів мають застереження щодо наближення українського сільського господарства до ЄС, де, зокрема екологічні вимоги можуть створити значні перешкоди для їх господарств.[78]

Проблеми просування продукції на європейський ринок зумовлюють необхідність пошуку шляхів їх вирішення. Малі аграрні виробники зазвичай не готові відповідати вищим стандартам, приділяти достатньо уваги та часу відверто непростим процедурним моментам, витрачатись на експортні процедури, платити за консалтингові послуги при виникненні необхідності кваліфікованої

[77] Марчук Д. Боротьба за аграрний ринок: чому ЄС активно обмежує українську продукцію. URL: http://milkua.info/uk/post/borotba-za-agrarnij-rinok-comu-es-aktivno-obmezue-ukrainsku-produkciu

[78] Данияляк А.О., Звєрєва К.О., Бєлкіна М.А. Думки українських аграріїв про їх потреби та перешкоди для впровадження екопрактик та євроінтеграції. Результати соціологічного дослідження проведеного серед представників малого та середнього сільгосппідприємництва влітку 2023 року. Київ: Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2023. 36 с.

допомоги. Для успішної зовнішньої торгівлі треба мати відповідні ментальність і культуру ведення бізнесу, без яких завоювання зовнішнього ринку неможливе. З метою забезпечення конкурентоспроможності продукції малого аграрного бізнесу та кращого її просування на ринку доцільно розробити бренд української сільськогосподарської продукції, виробленої малими товаровиробниками.

Альтернативою може стати кооперування малих аграрних підприємств. Звичайно об'єднання декількох фермерів у альянс не панацея для безперешкодного просування їхньої продукції на зовнішні ринки. Проте, будь яке укрупнення дає синергетичний ефект, а об'єднання однодумців допомагає конкурувати з більшими виробниками та дозволяє більш плавно рухатися до мети. Аграрні кластери можуть виконувати певні функції, як-то: юридичний супровід, просування продукції, пошук партнерів за кордоном тощо.

Українські малі фермери порівняно з європейськими мають застаріле технічне забезпечення, низький технологічний рівень виробництва, високу собівартість і трудомісткість продукції. Водночас суб'єкти малого аграрного підприємництва більш готові ніж великі сільськогосподарські підприємства до активної конкуренції завдяки можливостям швидкої диверсифікації виробництва та швидкої реакції на зміни вимог ринку. Сприяти подоланню диспропорцій у системах матеріально-технічного забезпечення між агротоваровиробниками ЄС й України та впровадженню інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції можуть державні програмами підтримки ефективно господарюючих суб'єктів малого аграрного підприємництва. В умовах активізації євроінтеграційних процесів і ймовірності світової продовольчої кризи між суб'єктами малого аграрного бізнесу та державою повинні сформуватися більш стійкі та компромісні взаємовідносини.

За умови вступу до Європейського союзу представники малого аграрного підприємництва зможуть претендувати на отримання субсидій у рамках нової Спільної аграрної політики (САП) ЄС. Адаптація хоча б до окремо взятих вимог оновленої та «озелененої» САП ЄС, врахування її норм і принципів безумовно матиме позитивний вплив на розвиток малого аграрного підприємництва й аграрного сектору загалом. «Процес запровадження в українську

практику підходів САП ЄС може слугувати прикладом для формування механізму підтримки малого аграрного підприємництва при розробці бюджету, актуалізації ролі малих виробників аграрної продукції».[79]

Для українських товаровиробників важливішим є не подальше розширення існуючої структури експорту та збільшення квот для традиційних продуктів, а розширення можливостей реалізації нових видів продукції, зокрема органічної. Під час перегляду положень Угоди про асоціацію щодо сільського господарства на даному аспекті варто акцентувати увагу. Забезпечувати експорт нових видів продукції можуть, зокрема і суб'єкти малого аграрного підприємництва.

Аграрний сектор є дуже перспективним для зовнішньоекономічної діяльності України. Незважаючи на те, що більшість ніш у світовому агросекторі вже зайняті великими корпораціями (зокрема й європейськими), досі залишається достатньо простору для розвитку українського малого агробізнесу. Основна відмінність між холдинговими структурами та малими аграрними підприємствами полягає в тому, що великі виробники націлені на високоліквідну продукцію, у результаті реалізації якої вони можуть отримати прибуток максимально швидко. Малі ж підприємства, відповідно, можуть запропонувати унікальну та якісну продукцію, із високою доданою вартістю. Зважаючи на ситуацію на європейському ринку, найкращим сектором для розвитку малого аграрного підприємництва є виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Екологізація виробництва – це світовий тренд. Споживачі все більше прагнуть забезпечення здорового харчування. А малі аграрні підприємства з огляду на невеликі масштаби діяльності можуть максимально забезпечити мінімальне використання синтетичних добрив, регуляторів росту рослин, пестицидів тощо.

В умовах воєнного стану гостро постало питання експорту надлишку молокопродуктів як необхідної умови розвитку молочного бізнесу. Профільні міністерства, галузеві асоціації та молочні трейдери почали активно шукати можливості щодо швидкого

[79] Неміш Д.В., Гуменюк М.М. Основи функціонування малого аграрного підприємництва в умовах євроінтеграції. *Вісник аграрної науки*. 2022. № 8. С. 79-88. URL: https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202208-10

відновлення експорту. В результаті даних зусиль український молочний експорт почав зростати, що дозволило переробним підприємствам підвищити закупівельні ціни на молоко. Різниця між національною та світовою ціною в доларовому еквіваленті допомогла українським експортерам молочних продуктів зацікавити європейських імпортерів і прискорити торгівлю.

Суб'єкти малого аграрного підприємництва потенційно могли б зайняти нішу забезпечення виробництва молочної продукції. Однак проблема полягає в тому, що в основному малі аграрні виробники мають обмежені можливості щодо обробки та зберігання молочної продукції. Як наслідок, викликають питання щодо належної її якості, так як у ЄС не визнається молоко 2-го сорту. Неналежне регулювання даного процесу може завадити українськими виробниками молочної продукції отримати можливість додаткового фінансування для розвитку.

Переваги, які можуть одержати суб'єкти малого аграрного підприємництва Івано-Франківської області у ході євроінтеграції, відображено на рис. 2.13.

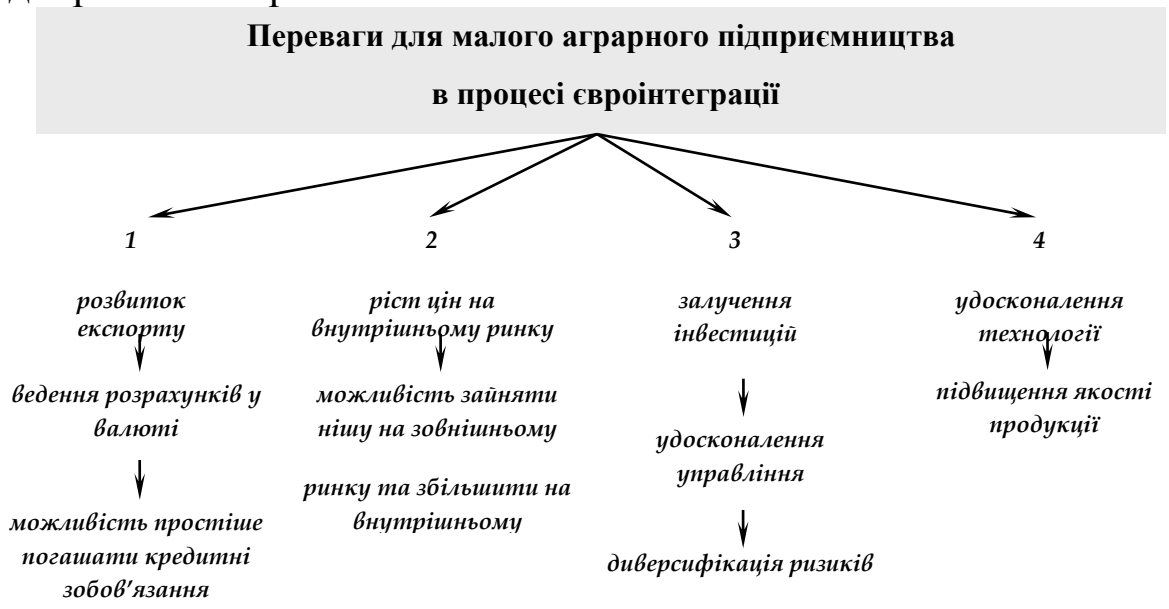

Рис. 2.13. Переваги, які отримають суб'єкти малого аграрного підприємництва в процесі євроінтеграції

Джерело: сформовано авторами на основі власних узагальнень

Усі вони тісно взаємопов'язані між собою і формують своєрідну ланцюгову реакцію у плані оптимізації виробництва, фінансового забезпечення, рівня конкурентоспроможності та ін.

За рівнем розвитку зовнішньоекономічної діяльності І. Боришкевич та інші виділяють три групи регіонів України: з високим, з середнім, з низьким рівнем. Сільськогосподарські підприємства у регіонах з високим рівнем зовнішньоекономічної діяльності характеризується значною часткою експорту сільськогосподарських товарів у порівнянні із загальним експортом регіону. Це засвідчує їх значення на регіональному рівні як підприємств з високим ступенем конкурентоспроможність. Сільськогосподарські підприємства областей із середнім рівнем зовнішньоекономічної діяльності характеризується нестабільністю експорту сільськогосподарської продукції, оскільки її частка в загальному експорті регіону менш значна. Вони мають потенціал для збільшення чи зменшення цього виду діяльності. Сільськогосподарські підприємства областей з низьким рівнем зовнішньоекономічної діяльності характеризується низькою часткою сільськогосподарського експорту порівняно із загальним експортом регіону.[80]

За оцінками експертом, Івано-Франківська область належить до третьої групи. Тобто існує необхідність розширення експорту сільськогосподарської продукції виробниками області. Підтверджуючи дане твердження варто зазначити, що в Івано-Франківській області обсяги експорту продуктів рослинного та тваринного походження у 2022 році склали 108,5 млн.дол. США, або 15,9% загальнообласних обсягів, у січні-вересні 2023р. – 119,5 млн.дол. США (25,2%). Вартісно сума не значно зросла, але частка помітно збільшилася. Упродовж 9 місяців 2023 року суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності Прикарпаття найбільше було експортовано зернових культур (12,7% загальнообласних обсягів), молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду (5,4%), насіння та плодів олійних рослин (3,3%).

З метою прогнозування можливих сценаріїв розвитку малого аграрного підприємництва досліджуваної області в умовах євроінтеграції виділено сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози, які відображені на рис. 2.14.

[80] Boryshkevych I., Halas L., Yakubiv V. et al. (2023) Modeling the sustainable development of the foreign economic activity of agricultural enterprises (case for Ukraine). *IOP Conference Series: Earth and Environmental*. Vol. 1150. URL: https://doi.org/10.1088/1755-1315/1150/1/012009

Рис. 2.14. SWOT-аналіз діяльності суб'єктів малого аграрного підприємництва регіону в умовах активізації євроінтеграційних процесів

Джерело: сформовано авторами на основі власних узагальнень.

Розглянувши можливості взаємодії можна сформувати чотири варіанти варіації: поле «СІМ» (сила та можливості), поле «СІЗ» (сила та загрози), поле «СЛМ» (слабкість та можливості), поле «СЛЗ» (слабкість та загрози). В результаті аналізу можна виділити чотири стратегічні напрями розвитку малого аграрного підприємництва в умовах активізації євроінтеграційних процесів Івано-Франківської області та України загалом (табл. 2.12).

На перетині сильних сторін і можливостей необхідно розробляти стратегію розвитку малого аграрного підприємництва акцентуючи увагу на сильних сторонах з метою забезпечення максимальної віддачі від можливостей, які можна отримати при поглибленні євроінтеграційних процесів. На перетині слабких сторін і можливостей стратегію розвитку доцільно будувати так, щоб подолати слабкості малого аграрного підприємництва за рахунок нових можливостей. На перетині сильних сторін і загроз доцільно

розробляти стратегію розвитку використовуючи переваг, які може отримає мале аграрне підприємництво для усунення загроз в умовах євроінтеграції. На перетині слабких сторін і загроз стратегія розвитку малого аграрного підприємництва повинна бути спрямована на те, щоб усунути слабкості та запобігти загрозі.

Таблиця 2.12

Матриця SWOT-аналізу діяльності суб'єктів малого аграрного підприємництва регіону в умовах активізації євроінтеграційних процесів

	Можливості	Загрози
Сильні сторони	Поле «Мождивості/Сили» – екологізація виробництва; – збільшення обсягів реалізації високоякісної та органічної продукції; – розширення доступу до фінансових ресурсів; – сертифікація продукції за європейськими стандартами та отримання єврономера; – підвищення рівня життя працівників.	Поле «Сили/Загрози» – позиціювання якості продукції з її ціною; – низька частка на європейському ринку; – проблеми підтримки високої культура обслуговування, яка передбачена угодами в ЄС.
Слабкі сторони	Поле «Слабкості/Можливості» – автоматизація процесів виробництва аграрної продукції; – підвищення матеріально-технічного забезпечення; – покращення контролю якості продукції; – оптимізація державної підтримки малого агробізнесу; – гармонізація українського та європейського законодавства; – сприяння вищому рівню кваліфікації працівників.	Поле «Слабкості/Загрози» – підвищення обсягу реалізація сировини, а не готової продукції; – недостатній рівень попиту на продукцію «невідомої» якості; – збільшення транспортних витрат та рівня цін на продукцію в зв'язку зі зростанням вартості енергоносіїв; – нижча можливість входу на єврринок в порівнянні з великими підприємствами.

Джерело: сформовано авторами на основі власних узагальнень.

Між кількістю діючих торгових угод і обсягом міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні наявна значуща кореляція: на них припадає 81% усіх змін обсягів торгівлі сільськогосподарською продукцією. Це підкреслює значний вплив торгівельних угод на сільськогосподарську торгівлю і, як наслідок, на економічний розвиток країни. Все це свідчить про важливість

зміцнення майбутньої співпраці між Україною та іншими країнами в контексті міжнародної торгівлі в майбутньому.[81]

Сьогодні в Європі здебільшого переважає дрібне сімейне фермерство, представники якого не можуть і не хочуть конкурувати з українськими вертикально-інтегрованими агрохолдингами. Основна суперечність у даному випадку полягає в тому, що європейські країни здійснюють великі дотаційні витрати на утримання фермерів, у той час як українські великі аграрні підприємства розвиваються і без дотацій. Саме тому виникають побоювання, що європейські фермери можуть не витримати конкуренції з великими холдингами, тож для їхньої підтримки доведеться збільшувати обсяг дотацій. Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновки, що завоювання європейського ринку суб'єктами малого аграрного бізнесу може мати кращі перспективи та спровокує менше упереджень у європейських аграріїв. Саме тому різностороння підтримка розвитку малого аграрного підприємництва з метою підвищення його конкурентоспроможності на зовнішньому ринку є одним з основних заходів гарантування економічної безпеки держави.

[81] Lila A., Trusova N., Berdar M. (2023). The impact of trade policy and agreements on the development of international trade in Ukraine's agricultural sector. *Ekonomika APK*, 30(6), 26-33. URL: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202306026

РОЗДІЛ 3
ПЕРЕДУМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

3.1. Роль і місце держави в підтримці функціонування малих аграрних підприємств

Розвиток малого аграрного підприємництва, зміцнення його потенціалу та становлення ефективної інфраструктури аграрного сектору набуває критично важливого значення в умовах воєнного стану. У зв'язку з недооцінкою ролі даних структур у розвитку сільських територій, гарантування рівня продовольчої безпеки та зайнятості, питання державного регулювання їх функціонування та підтримки залишається досить складним. Однак досвід і практика господарювання в розвинених країнах світу переконливо доводить, що мале аграрне підприємництво є і надалі залишатиметься органічною складовою сучасного аграрного виробництва. Тому дані суб'єкти господарювання повинні стати повноцінними об'єктами системи державного регулювання та підтримки розвитку, спрямованої на вирішення організаційних, фінансових, інформаційних і законодавчих проблем.

Так, І. Байдак виокремлює адміністративні, соціально-психологічні й економічні методи державного регулювання розвитку малого аграрного підприємництва. «Адміністративні методи державного регулювання розвитку малого аграрного підприємництва полягають у збалансуванні інтересів суб'єктів господарювання через інститут влади з метою захисту інтересів суспільства, навколишнього природного середовища та підвищення конкурентоспроможності української продукції на міжнародному ринку. Засобами адміністративного впливу є заборони, штрафи, квоти, ліцензії, сертифікація, нормативи, стандарти. На сьогодні, в Україні, відсутня національна система сертифікації органічної продукції, тому виробники здійснюють свою діяльність відповідно до міжнародних стандартів. Соціально-психологічні методи державного регулювання розвитку малого аграрного підприємництва передбачають створення мотиваційних чинників з

метою підвищення трудової активності громадян України через стимулювання та розвиток економічно ефективніших способів організації виробництва на селі. Економічні методи державного регулювання розвитку малого аграрного підприємництва пов'язані зі створенням державою фінансових і матеріальних стимулів впливу на економічні інтереси малих аграрних виробників, зберігаючи право на вільний вибір. Реалізуються через фіскальне, грошово-кредитне, цінове регулювання з метою створення сприятливого середовища для розвитку». [82]

Державна політика підтримки малого аграрного підприємництва – невід'ємний елемент державної політики сприяння їхньому розвитку. Без державної підтримки умови розвитку малих аграрних підприємств стануть ще більше нерівними стосовно умов, в яких розвиваються дані господарства у високорозвинутих країнах світу. Крім того, за умов відсутності державної підтримки, мале аграрне підприємництво втратить свою конкурентоспроможність на українському ринку. У зв'язку з недосконалою структурою аграрного сектору, на сьогодні зазвичай середні та великі аграрні підприємства процвітають, а суб'єкти малого аграрного бізнесу перебувають у скрутному становищі. Між малими та великими аграрними підприємствами спостерігається не співробітництво, а протистояння та конкуренція за ринки сировини та ресурсів, ринки збуту продукції, в яких перевагу отримують великі господарства. «Повільному усуненню та навіть збереженню виявлених негативних тенденцій сприяє недостатня за обсягами та недосконала за структурою державна політика підтримки».[83]

Державна підтримка малого аграрного підприємництва – один зі складників механізму державного регулювання, налагоджена система пільгового фінансування суб'єктів малого підприємництва, які здійснюють діяльність у пріоритетних галузях, система заходів контролюючого, виконавського, законодавчого характеру,

[82] Байдак І. І. Державне регулювання малого агробізнесу в Україні: значення та перспективи. *Topical issues of the development of modern science: the 4 th International scientific and practical conference (December 11-13, 2019, Sofia, Bulgaria).* Sofia: Publishing House "ACCENT", 2019. С. 73-83. URL: https://dspace.dsau.dp.ua/handle/123456789/3279

[83] Скрипник С.В. Підвищення конкурентоспроможності продукції фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств як організаційно-економічний пріоритет їх функціонування та розвитку. *Вісник Сумського національного аграрного університету: наук. жур. Серія «Економіка і менеджмент».* Вип. 3(81). Суми: СНАУ. 2019. С. 127-129.

спрямована на нарощування адаптивності та конкуренто-спроможності суб'єктів малого підприємництва аграрного сектору.

Державна підтримка сільського господарства та відповідно малого аграрного підприємництва може здійснюватися у двох формах: прямій (прямі бюджетні виплати) та непрямій (бюджетні кошти мають стимулюючий характер). «До форм прямої бюджетної підтримки належать: надання субсидій на сільськогосподарське виробництво та матеріально-технічні ресурси; фінансування короткострокового та інвестиційного кредитування малого аграрного підприємництва; компенсація частини витрат агротоваровиробників на страхування врожаю сільськогосподарських культур та ін. Формами непрямої підтримки на державному рівні є: здійснення закупівель сільгосппродукції та продовольства для державних потреб; регулювання зернового ринку за допомогою проведення закупівельних і товарних інтервенцій; захисту економічних інтересів малого аграрного підприємництва при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності тощо». [84]

Окремі дослідники також згадують умовно-пряму державну підтримку, тобто опосередковану через організаційно-економічні заходи, найчастіше прямо не пов'язані з аграрним сектором економіки. «Форма опосередкованої підтримки на державному рівні представлена заходами щодо забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов функціонування. Серед них заходи з реструктуризації заборгованості сільськогосподарських товаровиробників за платежами до бюджетів усіх рівнів, державних позабюджетних фондів, постачальникам енергетичних і матеріально-технічних ресурсів; створення спеціального податкового режиму; підтримки аграрної науки; реалізації державних програм і загальнонаціональних проектів». [85]

Основними цілями державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі є: збільшення виробленої доданої вартості в малому підприємництві аграрного сектору; забезпечення продовольчої безпеки країни; збільшення експорту продукції малого аграрного підприємництва; підвищення зайнятості

[84] Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с

[85] Антонов А.В. Напрями удосконалення форм державної підтримки розвитку сільських територій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_7_5

у сільській місцевості; підвищення індексу фізичного обсягу інвестицій в основний капітал суб'єктів малого підприємництва. Основними інструментами державної підтримки малого аграрного підприємництва виступають безвідсоткове кредитування, фінансова підтримка вирощування певних видів продукції, звільнення від оподаткування, часткова компенсація витрат на придбання сільськогосподарської техніки та обладнання.

Підвищення ефективності сільського господарства можливе за умови його постійної державної підтримки, а прибутковий аграрний сектор може стати більш привабливим для приватних інвесторів.[86] Удосконалення механізмів підтримки економіки в умовах імплементації цілей сталого розвитку на рівень українських сільськогосподарських підприємств пропонується здійснювати на основі балансування процесів державного регулювання та ринкового саморегулювання. Воно охоплює, з одного боку, набір компонентів державної політики, державного управління та національні програми розвитку сільського господарства, а з іншого боку, ринкове саморегулювання та вільне підприємництво як важливе доповнення до сільськогосподарського виробництва.[87]

У ході формування державної політики підтримки малого аграрного підприємництва важлива розробка фундаментальних основ даної політики в національному вимірі, визначення принципів і методів державного регулювання розвитку малих фермерських господарств, окреслення сфер відповідальності та повноважень органів влади різного рівня щодо малого аграрного бізнесу, чітке регламентування умов надання державної фінансової підтримки сімейним фермерським господарствам та їх кооперативам. Адже, як зазначають Л. Сас та П. Матковський, «фінансова підтримка мотивує сільськогосподарські підприємства до запровадження новітніх технологій, розширення виробництва, досягнення високих

[86] Nianko V., Purtov V., Yekimov S., Lopatynskyi Y., Nemtsova A. (2021). The problem of state support and increasing the investment attractiveness of agriculture. IOP Conference Series: *Earth Environmental Sciences*, 839. URL: https://doi.org/10.1088/1755-1315/839/2/022007.

[87] Lopatynskyi Yu., Kobelia Z., Vodianka L., Antokhova I. & Halytskyi, A., (2021), Scenario Forecasting of Agriculture Institutional Transformation on Sustainable Development Base. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, Vol. 17. 574-582. URL: https://wseas.com/journals/articles.php?id=163.

показників продуктивності та виробництва екологічно чистої продукції».[88]

Сьогодні існують різноманітні механізми надання фінансової підтримки суб'єктам малого аграрного бізнесу.[89] Відповідно до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» основними видами державної фінансової підтримки є часткова компенсація лізингових, факторингових платежів і платежів за користування гарантіями; часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами та надання кредитів, для започаткування та ведення власної справи, надання гарантії за даними кредитами; надання позик на придбання та впровадження нових технологій; компенсація видатків на розвиток кооперації між суб'єктами малого і середнього підприємництва та великими підприємствами; фінансову підтримку впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій та інші.[90] Зазначені види підтримки часто мають декларативний характер і не завжди практично реалізовані в різних галузях.

Згідно із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» для стимулювання виробництва безпосередньо сільськогосподарської продукції передбачено такі види підтримки:[91]

– бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників і стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції;

– бюджетна дотація виробникам тваринницької продукції;

– додаткова фінансова підтримка сімейних фермерських господарств, які зареєстровані платниками єдиного податку четвертої групи;

---

[88] Сас Л. С., Матковський П. Є. Бюджетна підтримка технологічного оновлення виробництва та модернізації діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка.* 2019. № 5-6. С. 199-206. URL: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2019.5-6.28

[89] Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Мамчур В.А., Корінець Р.Я. Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.

[90] Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text

[91] Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text

– державне регулювання (встановлення мінімальних і максимальних інтервенційних) гуртових цін на окремі види сільськогосподарської продукції;

– надання тимчасової бюджетної дотації виробнику окремого об'єкта державного цінового регулювання якщо заходи з тимчасового адміністративного регулювання цін не призводять до досягнення закупівельних цін рівня мінімальної ціни та/або зниження закупівельних цін до рівня максимальної інтервенційної ціни;

– державні заставні закупівлі (надання бюджетної позики виробникам) зерна;

– фінансова підтримка агропромислових суб'єктів господарювання через механізм здешевлення кредитів і компенсації лізингових платежів.

Існує низка законодавчих актів, які регламентують державну підтримку безпосередньо суб'єктів малого аграрного підприємництва. Так, Законом України «Про фермерське господарство» передбачено надання допомоги: новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення, а у трудонедостатніх населених пунктах – п'ять років), фермерським господарствам із відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність і розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України; для облаштування відокремленої садиби фермерському господарству надається за рахунок бюджету допомога на будівництво під'їзних шляхів до фермерського господарства, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем; переселенцям, які створюють фермерське господарство в трудонедостатніх населених пунктах, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, надається одноразова грошова допомога за рахунок державного бюджету в розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. [92]

Незважаючи на широкий спектр передбаченої підтримки представникам малого аграрного бізнесу, впродовж останніх років їм було важко конкурувати із великими аграрними підприємствами

[92] Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. Верховна Рада України. Київ: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15

щодо отримання допомоги. Вагомою причиною була орієнтація на великі холдинги, які масштабно лобіювали свої інтереси та монополізували державну підтримку всього аграрного сектора (до війни 5-10% найбільших сільськогосподарських підприємств забирали 70-80% загальнонаціональних коштів для заходів підтримки сільського господарства).

Так як зазначені законодавчі акти не містять конкретних сум, які можуть отримати суб'єкти малого аграрного підприємництва, а в умовах дефіциту коштів у державному та місцевих бюджетах, то вони не отримували реальної допомоги для розвитку. Проблеми, пов'язані з відсутністю чітких критеріїв відбору суб'єктів підприємництва, ускладненням процедури подання документів на розгляд комісій, змінами порядку виділення коштів з державного бюджету та їх нестачею, встановленням додаткових обмежень, зумовили зменшення кількості бажаючих отримувати таку підтримку.

Деталізація обсягу й умов державної підтримки малого аграрного підприємництва передбачена різними програмами.[93] Так, відповідно до змін бюджетної програми «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників», затверджених постановою КМУ від 21 квітня 2021 р. № 384, фінансову підтримку могли одержати фермерські господарства, обсяг чистого доходу (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) яких за останній рік не перевищував 20,0 млн грн, у власності та/або користуванні яких перебувають землі сільськогосподарського призначення, а також зареєстровані в поточному році фермерські господарства, у власності та/або користуванні яких перебувають землі сільськогосподарського призначення, незалежно від обсягу чистого доходу (виручки).[94]

Фінансова підтримка для отримувачів коштів, які відповідали зазначеним вимогам, надавалася за чотирма напрямами, за кожним з яких було передбачено порядок отримання цих коштів. Такими напрямами були:

---

[93] Tytarchuk I.M., Dielini M.M., Zhemoyda O.V., Bieliaieva E.R. The budget financing for farms in Ukraine. *Економічні горизонти*. 2020. No3(14). pp.23–35. URL: https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(14).2020.226125

[94] Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 384. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2021-%D0%BF#Text

1. Часткова компенсація витрат фермерським господарствам, пов'язаних з наданими сільськогосподарськими дорадчими послугами (крім новостворених) за напрямами зоотехнія, ветеринарія, агрономія, оподаткування в сільському господарстві, бухгалтерський облік у сільському господарстві, управлінський облік, органічне виробництво, залучення фінансово-кредитних ресурсів, впровадження систем безпечності під час виробництва харчових продуктів і кормів для тварин, екологічне управління та зовнішньоекономічна діяльність, надається у розмірі 90% вартості, але не більше ніж 10 тис. грн. За даним напрямом у 2021 році надано коштів на суму 356 тис. грн. для 39 одержувачів.

2. Фінансова підтримка новостворених фермерських господарств у період їх становлення (перші три роки після створення) для отримання сільськогосподарських дорадчих послуг за напрямами зоотехнія, ветеринарія, агрономія, оподаткування в сільському господарстві, бухгалтерський облік у сільському господарстві, управлінський облік, органічне виробництво, екологічне управління, залучення фінансово-кредитних ресурсів і диверсифікація сільськогосподарської діяльності, надається один раз у розмірі, що не перевищує 36 тис. грн, за умови попередньо укладеного до кінця поточного бюджетного періоду договору та на підставі акта/актів виконаних робіт. За даним напрямом у 2021 році надано коштів на суму 2773,7 тис. грн. для 96 одержувачів.

3. Новоствореним фермерським господарствам у період їх становлення (перші три роки після створення) виділяється бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар) один раз виключно для провадження сільськогосподарської діяльності у розмірі 5 тис. грн на 1 гектар, але не більше 100 тис. грн на одне фермерське господарство. За даним напрямом у 2021 році надано коштів на суму 60000 тис. грн. для 768 одержувачів.

4. Спеціальна бюджетна дотація за утримання корів усіх напрямів продуктивності надається на безповоротній основі одержувачам, у власності яких перебуває від п'яти корів, ідентифікованих і зареєстрованих відповідно до законодавства, за кожну наявну станом на 1 липня поточного року корову в розмірі

5 тис. грн, але не більше 250 тис. грн. За даним напрямом у 2021 році надано коштів на суму 57635 тис. грн. для 457 одержувачів.[95]

У 2021 році порівняно з 2019-2020 роками кількість програм державної підтримки малого аграрного підприємництва зменшилася з 8 до 6. Водночас серед основних позитивних заходів у напрямі оптимізації державної підтримки малого аграрного підприємництва у 2021 році були такі:

1. Збільшення обсягу підтримки новостворених фермерських господарств. Одноразова бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар) збільшена з 3 тис. грн до 5 тис. грн на 1 гектар, але не більше 100 тис. грн на одне фермерське господарство. На жаль це компенсує лише незначний відсоток вартості одного гектара.

2. Підтримка купівлі землі сільськогосподарського призначення. Кабмін схвалив проєкт постанови, згідно з якою, кредити малим фермерам на придбання землі сільськогосподарського призначення можуть надавати під державні гарантії. Серед потенційних кредиторів названо понад десять банків. Щоправда, з-поміж них лише три відомі широкому загалу: Укргазбанк, Ощадбанк та Credit Agricole.

3. Обмеження щодо обсягів надання дотації сумою 60 млн грн на одного отримувача з урахуванням пов'язаних осіб, що не дозволяє отримувати дотації насамперед агрохолдингам, які раніше забирали близько 90% державної підтримки. Тобто, навіть поділ одного агрохолдингу на кілька номінально самостійних компаній тут нічого не дасть його власникові. Тож більше малих аграрних підприємств може скористатися такою допомогою.

4. Запровадження виплати у розмірі 36 тис. грн за сільськогосподарську дорадчу послугу.

5. Скерування на позабюджетний рахунок Міністерством аграрної політики та продовольства України майже 390 тисяч гривень на доплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування для голів та членів сімейного фермерського господарства.[96]

---

[95] Сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: https://public.tableau.com/app/profile/fsuw/viz/_16687835152330/

[96] Колюбакін В. Розвиток АПК має перспективу. *Урядовий кур'єр*. 29 вересня 2021. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/rozvitok-apk-maye-perspektivu.

Здатність пристосовуватися до зміни економічних умов, висока маневреність стосовно зміни ринкової кон'юнктури, висока мобільність і динамічність з погляду можливості перепрофілювання та релокації виробництва є очевидними перевагами малого аграрного підприємництва в умовах воєнного стану. Також це стало причиною зміни обсягів державної підтримки малого аграрного підприємництва у 2022-2023 роках та зміщення її акцентів.

Основні види та напрями існуючої державної підтримки малого аграрного підприємництва наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Види підтримки малого аграрного підприємництва за участі державних інституцій

Види підтримки	Назва програми	Період надання
Державна фінансова підтримка	Бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення (1 гектар) для провадження сільськогосподарської діяльності	2019-2023
	Спеціальна бюджетна дотації за утримання великої рогатої худоби (корів) усіх напрямів продуктивності	
	Надання кредитів через кредитну програму 5-7-9%	
	Часткова компенсація витрат ФГ, пов'язаних з наданими с/г дорадчими послугами (крім новостворених)	2021
	Фінансова підтримка новостворених ФГ для отримання с/г дорадчих послуг	
Державна грантова підтримка	Гранти для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства:	2022-2023
	Гранти для створення або розвитку тепличного господарства	
Грантова та гуманітарна підтримка міжнародних організацій	Програми забезпечення аграріїв засобами тимчасового зберігання зерна та обладнанням із завантаження / розвантаження рукавів (ФАО)	2022-2023
	Програма отримання фермерам мінеральних добрив і насіння соняшника та кукурудзи (USAID АГРО)	
	Грантова допомога мікро- та малим сільськогосподарським виробникам географічних зазначень (ФАО)	2023
	Насіння зернових для осінньої посівної кампанії (ФАО)	

Джерело: власні узагальнення авторів.

Відповідно до «Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 року №918 передбачені:

– бюджетна субсидія (для господарств, які обробляють від 1 до 120 га) на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського

призначення для провадження сільськогосподарської діяльності у розмірі 3100 грн на 1 га, але не більше 372000 грн для одного отримувача;

– спеціальна бюджетна дотація (для господарств, які утримують від 3 до 100 корів) за утримання великої рогатої худоби усіх напрямів продуктивності надається на кожну корову, яка перебуває у власності отримувача, ідентифікована та зареєстрована відповідно до законодавства станом на дату подання заявки, – у розмірі 5300 грн на одну корову, але не більше 530000 грн для одного отримувача.[97]

У 2022 році було надано бюджетної субсидії на 1 га 21 467 отримувачам на 424 631,9 га та спеціальної бюджетної дотації за утримання корів – 10247 отримувачам на 62 090 корів в рамках бюджетної підтримки ЄС Україні в обсязі 50 мільйонів євро.[98] У 2023 році фінансування даних напрямів підтримки планувалося продовжити, передбачалося збільшення фінансування до 80 млн. дол.

З метою спрощення доступ мікро- та малого бізнесу до банківського кредитування затверджено програму «Доступні кредити 5-7-9». Згідно з даною програмою сільськогосподарські виробники можуть отримати кредит у розмірі до 90 млн грн. Відсоткова ставка диференціюється, залежно від категорії кредиту та суб'єкта підприємництва. Варто зазначити, що програмою часткової компенсації відсоткових ставок здебільшого користуються господарства, які вже мають доступ до кредитування комерційних банків. «Менші ферми (розміром менше 500 га, або навіть менше 100 га) зазвичай не мають доступу до банків і комерційних кредитів. Як наслідок, лише мізерна частка субсидій на здешевлення кредитів досягає дрібних фермерів».[99]

У 2021 році сільськогосподарські виробники отримали понад 31 млрд грн кредитів, а у 2022 році виплачено 90 млрд 850 млн грн

---

[97] Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 р. № 918. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2022-%D0%BF#Text

[98] Підтримка фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції на 2023 рік https://www.agro-id.gov.ua.

[99] Нів'євський О., Яворський П., Донченко О. Малі фермери та домогосподарства в сільському господарстві та сільській економіці: оцінка їх ролі та заходи з підтримки їх сталого розвитку. Київ : Київська школа економіки. 2020. 78 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Smallholders-KSE.pdf

кредитів для понад 40 тис. аграріїв за програмою «Доступні кредити 5-7-9». У зв'язку з воєнним станом у березні 2022 року уряд розширив дану програму: аграрії отримували до 60 млн грн під 0 % річних, а на 80% суми могли отримати державні гарантії під заставу зерна.

У 2023 році 10,9 тис. агропідприємств отримали 44,5 млрд гривень за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9». За програмою найбільше кредитних коштів отримали аграрії Кіровоградської області: 1433 господарства отримали 4,67 млрд грн. Для 1183 аграрних господарств Вінницької області виділено 4,5 млрд грн. У Київській області 826 агропідприємств отримали 4,2 млрд грн. На Одещині 4,18 млрд грн отримали 952 господарства.[100] Зокрема за 2023 рік 195 агропідприємств Івано-Франківської області одержали 647,3 мільйонів гривень банківських кредитів на розвиток. З них за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9» 158 підприємств профінансовано на 540,3 мільйонів гривень, у тому числі за програмою портфельних гарантій видано 163,3 мільйонів гривень.[101]

У 2022 році новим видом підтримки малого аграрного підприємництва стала державна грантова підтримка, яку можна було отримати згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. №738.[102] У рамках даної програми можна одержати гранти для створення або розвитку тепличного господарства та для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства.

Основні умови гранту для створення тепличного господарства такі: площа теплиць і обсяг відшкодування: 0,4-0,6 га – 2 млн грн; 0,8-1,2 га. – 3,5 млн грн; 1,6 – 2,4 га. – 7 млн грн (максимальна сума відшкодування); кількість створених нових робочих місць не менше 14 на 1 га (у пропорціях від розміру теплиць); грант виділяється виключно на створення теплиці, закупівлю посівних матеріалів, добрив та обладнання; державне співфінансування до 70% (до 7 млн грн.), участь власними коштами від 30%; будівництво повинно здійснюватися на землях сільськогосподарського призначення, які

[100] Українські аграрії у 2023 році залучили 78,8 мільярда банківських кредитів. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3809344-ukrainski-agrarii-u-2023-roci-zalucili-788-milarda-bankivskih-kreditiv.html

[101] Офіційний сайт Івано-Франківської ОДА. URL: https://www.if.gov.ua/news/195-ahropidpryiemstv-prykarpattia-otrymaly-v-tsomu-rotsi-kredyty-na-rozvytok

[102] Деякі питання надання грантів бізнесу Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. №738. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#n200.

перебувають у власності або/та в оренді на строк не менше ніж 7 років, що підтверджено відповідними документами; строки реалізації проекту – 12 місяців.

Основні умови гранту для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства такі: розмір гранту становить від 140 тис. до 400 тис. грн за гектар, але не більше 70 % вартості проекту висадки насаджень; створення нових робочих місць: постійно працюючі (від 5 до 10 осіб залежно від найменування насаджень) та сезонних (від 125 до 425 осіб залежно від найменування насаджень); площа території саду від 1 до 25 га; цільове призначення земельної ділянки – землі сільськогосподарського призначення, на які право власності та/або користування підтверджено належними правовстановлюючими документами на строк не менше семи років на дату подання заяви; мінімальна кількість саджанців на 1 га визначається залежно від культури.

У державному бюджеті України на 2023 рік передбачено 997 млн грн. на фінансування грантових програм із створення та розвитку садів і теплиць. Загальна сума виділених коштів на розвиток садівництва та тепличного господарства станом на 08 лютого 2024 року становить 955 255 тис. грн для суб'єктів малого підприємництва, які займають площу 2459,1 га. (табл. 3.2).

Зокрема, загальна вартість погоджених грантів для садівництва, ягідництва та виноградарства становить 738611,2 тис. грн., а площа 2405,95 га. Загальна сума погоджених грантів на будівництво модульних теплиць становить 216350 тис. грн., а площа погоджених проектів 51,63 га. У бюджеті на 2023 рік закладено 1 млрд 350 млн грн за програмою грантів закладки садів і теплиць, як бачимо не всі кошти були освоєні. Профінансовано в повному обсязі 114 грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства, а також 32 гранти для розвитку тепличного господарства. Сума отриманих коштів становить 711259 тис грн або 74,5% затверджених, у тому числі для садівництва 541409 тис. грн або 73,3%, а для тепличного господарства 169850 або 78,5%. Усього погоджено 211 грантових заявок – 169 для садівництва та 42 для тепличного господарства. Основними культурами, для вирощування яких отримали грантову підтримку суб'єкти малого аграрного підприємництва, є фундук та волоський горіх – 794,6 га, яблуня –

684,2 га, лохина та чорниця – 512,8 га, малина – 141,5 га, суниця садова – 124,9 га.

Таблиця 3.2

Кількість і суми наданих грантів на розвиток садівництва та тепличного господарства

Область	Кількість господарств		Сума, тис. грн				Площа, га	
			станом на 29.06.2023		станом на 08.02.2024			
	станом на 29.06.2023	станом на 08.02.2024	усього	в т.ч. виплачених	усього	в т.ч. виплачених	станом на 29.06.2023	станом на 08.02.2024
Волинська	9	13	27362	21692	38810	34763	92,2	131
Вінницька	7	14	43157	19861	68180	49292	76,8	105,5
Дніпропетровська	13	21	70679	50887	107451	95733	147,9	207,9
Житомирська	5	11	31055	14526	46042	37776	51,1	147,5
Закарпатська	20	34	114759	43384	194162	118788	288,3	509,2
Івано-Франківська	13	16	35543	19622	53053	45218	130	167,7
Київська	17	30	67294	57 298	120840	99171	251,3	393,1
Кіровоградська	0	4	0	0	9520	5520	0	9,9
Львівська	10	15	49362	45048	71790	58994	175,3	256,6
Миколаївська	0	3	0	0	15533	1533	0	14,3
Одеська	6	8	17065	7800	34065	21838	40,5	67,1
Полтавська	5	6	24875	15157	34875	14639	53	78
Рівненська	2	5	4725	1278	10247	8718	20,9	43,3
Тернопільська	6	10	32080	19520	51080	38820	58,8	110
Харківська	0	1	0	0	1535	0	0	6,1
Хмельницька	4	7	24580	17000	29744	26656	30,5	59,1
Черкаська	2	4	6000	1944	18000	13944	10,5	36
Чернігівська	2	5	18456	8520	32456	22520	46,1	72
Чернівецька	3	4	13872	13336	17872	17336	34,7	44,7
Всього	124	211	579889	356873	955 255	711259	1504	2459,1

Джерело: сформовано на основі даних джерела: URL: https://public.tableau.com/app/profile/fsuw/viz/_16687835152330/

Варто зазначити, що за друге півріччя 2023 року погоджена грантова підтримка динамічно зросла і кількісно, і вартісно. Кількість погоджених грантів збільшилася з 124 до 211, а сума – з 579889 тис. грн. до 955 255 тис. грн. Тобто, за половину 2023 року суб'єкти малого аграрного підприємства отримали майже такий самий обсяг грантової підтримки, як за попередній рік. Вагомим є залучення до грантової підтримки підприємців з Харківської, Миколаївської та Кіровоградської областей, які сильно потерпають від руйнувань у наслідок військової агресії.

За перший рік реалізації програми для суб'єктів підприємництва Івано-Франківської області, які займали площу 130 га, погоджено 13 грантів на розвиток садівництва на суму 35543 тис грн. Зокрема, 6 отримувачів грантів одержали їх у повному обсязі на суму 19622 тис грн, а 7 – почали отримувати гранти.[103]

З 42 погоджених станом на 08 лютого 2024 року проєктів будівництва модульної теплиці був лише один для суб'єкта підприємницької діяльності Івано-Франківської області. Дану грантову підтримку у другому півріччі 2023 року отримало ФГ «БЕСТ БЕРРІ». Сума отриманого гранту становить 7 млн грн. для площі 2 га.

Перелік отримувачів грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства у Івано-Франківській області станом на 08 лютого 2024 року наведено у табл. 3.3.

Основними культурами, які вирощуються за даною грантовою підтримкою у Івано-Франківській області є: лохина та чорниця – 58,6 га, суниця садова – 46,3 га, малина – 14,4 га, яблуня – 12,2 га, фундук та волоський горіх – 31,5 га, груша – 2,7 га.

Найбільший обсяг державної грантової підтримки у 2023 році у Івано-Франківській області отримало ФГ «ЕКО СІМБІНО» у сумі 6 250 тис. грн. Також два фермерські господарства, отримали гранти у сумі більше 5 млн. грн. Зокрема, ФГ «ЕКО БЕРРІ» зі статутним капіталом 20 млн грн отримало обсяг підтримки 225 тис. грн на 1 га, ФГ «БЕСТ БЕРРІ» зі статутним капіталом 7,5 млн. грн. отримало обсяг підтримки 231 тис. грн на 1 га. ФГ «АГРОЕКОТЕХНОЛОГІЇ» змогло отримати державну підтримку двічі протягом першого року дії програми. Загалом за 1,5 річний термін дії програми підтримку отримало 15 одержувачів, з них 12 у період з червня 2022 року по червень 2023 року та лише 3 за друге півріччя 2023 року. Це свідчить про зниження інтенсивності реалізації даної грантової програми на теренах Івано-Франківської області

[103] Гуменюк М.М., Шпикуляк О.Г., Неміш Д.В., Шеленко Д.І. Інституціоналізація державної підтримки розвитку малого аграрного підприємництва в умовах воєнного стану: регіональний аспект. *Вісник аграрної науки.* 2023. № 11. С. 67-76. URL: https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202311-09

Таблиця 3.3

Перелік отримувачів грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства у Івано-Франківській області
(станом на 08 лютого 2024 року)

№ п/п	Назва підприємства	Код ЄДРПОУ	Сума гранту, тис. грн.	Площа, га	Обсяг підтримки на 1 га. тис. грн
1.	ФОП Гонтар Н. Г.		360	2	180
2.	ФГ «ПРИКАРПАТТЯ АГРО»	42393145	1750	7	250
3.	ПП «ЛАДА АГРО»	42735845	1960	7	280
4.	ФГ «ІВАНЧУК»	22172575	2000	5	400
5.	ФГ "ЕКО БЕРРІ"	41321415	5393,3	23,97	225
6.	ФГ «СВІТАНОК ІФ»	44700490	3953,3	17,57	225
7.	ФГ «ТТВ»	43684692	5422	16	339
8.	ФГ «БЕСТ БЕРРІ»	42916318	5724,7	24,81	231
9.	ФГ «АГРОЕКОТЕХНОЛОГІЇ»	43539517	760	1,9	400
			1400	3,5	400
10	ФОП Гринишин Р. Д.	2765400115	1520	8	190
11	СТзОВ «КОЛОС»	30728049	1904	4,76	400
12	ТОВ «КАРПАТБЕРРІ»	42888726	3396	8,49	400
13	СТзОВ «КОЛОС»	30728049	1 904	4,76	400
14	ФГ «ЕКО СІМБІНО»	38816886	6 250	25	250
15	ФОП Федяк А. В.	3248616437	4 260	10,65	400

Джерело: сформовано на основі даних джерела: URL: *https://minagro.gov.ua/pidtrimka/hranty-dlia-stvorennia-biznesu/hranty-dlia-sadivnytstva-iahidnytstva-ta-vynohradarstva*

В розрізі організаційно-правових форм господарювання розмір підтримки коливається від 180 до 400 тис. грн на 1 га, що пов’язано з видом плодоовочевих культур, для підтримки вирощування яких надається грантова допомога.

Важливу роль у підтримці малого аграрного підприємництва у 2022-2023 роках відігравала грантова та гуманітарна підтримка міжнародних організацій. З початком війни багато донорських організацій продовжили впроваджувати свої програми в Україні.

Агентство США з міжнародного розвитку в межах програми USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО) також здійснило та продовжує здійснювати ряд заходів, спрямованих на підтримку суб’єктів малого аграрного бізнесу (табл. 3.4)**.**

Таблиця 3.4

Основні програми підтримки суб'єктів малого аграрного підприємництва в рамках ініціативи USAID АГРО

Назва програми	Результати реалізації програми
Передача фермерам насіння соняшника та кукурудзи	За результатами ініціативи 1214 агровиробників отримали насіння соняшника, 709 агровиробників отримали кукурудзу бренду DEKALB від компанії Bayer. Зазначеної допомоги вистачить для посіву понад 48300 гектарів соняшника та 15000 гектарів кукурудзи.
Забезпечення мінеральними добривами українських агровиробників	Безоплатно надано 12 тис тонн мінеральних добрив 12 тис українських агровиробників у 2023 році та планується надати 14 тис тонн у 2024 році. Підтримку отримають агровиробники, які мають в обробітку від 5 до 500 га у будь-якій області України та вирощують зернові або олійні культури.
Збільшення обсягу доступних кредитів	Підтримано три компанії-постачальники матеріально-технічних ресурсів у впровадженні фінансових продуктів, за допомогою яких компанії зможуть знизити власні кредитні ризики та відновити товарне кредитування невеликих фермерів. В результаті 600 ММСП зможуть придбати засоби захисту рослин, насіння та добрива на суму 450 млн грн протягом року.
Співфінансування для розвитку сервісних послуг аграрним ММСП (мікро, малих та середніх підприємств)	Буде надано співфінансування для 8 проєктів із загальним бюджетом до 122,5 млн грн. з метою забезпечення сільськогосподарських ММСП своєчасними та якісними послугами. Вартість проєкту сфері зернових та олійних не повинна перевищувати 18 тис. грн, а у сфері тваринництва, овочівництва та крафтового виробництва – 10,8 тис. грн.
Співфінансування на розвиток елеваторних потужностей	Не менше ніж 70 ММСП отримають послуги з доробки, сушіння та/або зберігання зерна, не менш ніж на 20 тисяч тон в рік збільшиться надання послуг ММСП зі зберігання зерна та/або не менш ніж на 50 тисяч тон в рік послуг по сушінню зерна, не менше 50% від загальної кількості наданих послуг з доробки, сушіння та/або зберігання зерна отримають агровиробники, які мають в обробітку (орендують) землі площею менше 500 га.

Джерело: узагальнення авторів

Частиною ширшої діяльності USAID АГРО у межах Ініціативи AGRI-Україна є програма роздачі добрив і насіння соняшника та кукурудзи, яку реалізовували впродовж 2022-2023 років та планують продовжити у 2024 році. Так, приблизно 8 223 фермерів отримали добрива та насіння кукурудзи та соняшнику навесні, а близько 12 000 фермерів отримали добрива під час осінньої посівної кампанії 2023 року.

Загалом, у 2023 році підтримка Програми USAID АГРО забезпечила потребу агровиробників у насінні та добривах для посівної площі близько 370 тис. га. Це дало можливість українським

аграріям виростити понад 110 тис. тонн насіння соняшнику та збільшити врожайність, зібравши додатково 220 тис. тонн зернових. Допомога надавалася насамперед у постраждалих від війни регіонах, а також у регіонах, які спеціалізуються на вирощуванні зернових і олійних культур. До переліку ввійшли Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська області, а згодом додалися Вінницька, Житомирська та Черкаська.[104]

Уряд США у межах ініціативи AGRI-Україна безоплатно планує надати 7 тисячам українських агровиробників мінеральні добрива для весняної посівної 2024 року. Через Програму USAID АГРО українським агровиробникам передадуть загалом 14 тисяч тонн добрив. Кожен учасник зможе отримати до 2 тонн мінерального добрива (карбамід) на господарство.

За підтримки Міністерства аграрної політики та продовольства України, реєстрація на отримання допомоги проходила в ДАР у розділі «Доступні програми». Подача заявок тривала до 14 листопада 2023 року. Отримати допомогу могли агровиробники, які:

- мають в обробітку від 5 до 500 га у будь-якій області України (за винятком тимчасово окупованих територій),
- вирощують зернові або олійні культури,
- зареєстровані як юридичні особи або фізичні особи - підприємці, зокрема, сімейні фермерські господарства,
- відповідають іншим умовам програми.

Погоджені заявники, які обробляють від 5 до 20 гектарів землі (власна та орендована), отримають по одній тонні добрива, а ті, хто обробляють від 20 до 500 га – по дві тонни. Пріоритетність в отриманні добрив мали господарства, власницями або заявниками яких є жінки (згідно з інформацією в системі ДАР).

У 2023 році Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО) у партнерстві з компаніями-постачальниками матеріально-технічних ресурсів збільшать обсяги доступних кредитів для українських агровиробників. USAID АГРО підтримає кредиторів у розробці та впровадженні фінансових продуктів, адаптованих до

[104]Шпикуляк О., Гуменюк М., Неміш Д., Шеленко Д., Ксенофонтова К. Державна підтримка розвитку сімейних фермерських господарств як фактор підвищення їхньої конкурентоспроможності. Економічні та соціальні детермінанти конкурентоспроможності підприємництва: колективна монографія / за заг. ред. Лопатинського Ю.М., Зибаревої О.В. Колективна монографія (розділ). Чернівці: Технодрук, 2023. С. 437-470. (572 с.)

потреб невеликих агропідприємств і фермерів під час війни. Це збільшить обсяги товарних кредитів. USAID АГРО очікувала, що щонайменше 600 мікро-, малих та середніх підприємств зможуть у такий спосіб придбати засоби захисту рослин, насіння та добрива на суму 450 млн грн протягом року.

З червня по жовтень 2023 року тривав конкурс Програми USAID АГРО щодо співфінансування дієвих бізнес-планів з надання сервісних послуг для аграрних мікро-, малих, середніх підприємств (ММСП). У межах даної ініціативи планується надати до 8 субгрантів на загальну суму 122 500 тис. грн. Сума кожного субгранту у секторі зернових та олійних культур не повинна перевищувати 18 000 тис. грн, а у секторах м'ясо-молочної, плодоовочевої, виготовлення кондитерської та крафтової продукції, аквакультури – 10 800 тис грн. Проте, остаточна сума субгранту залежатиме від субгрантової діяльності та результатів переговорів, тобто може відрізнятися від зазначеної суми. Метою даної програми є забезпечення сільськогосподарських ММСП своєчасними та якісними послугами, які підтримають їх конкурентоспроможність і сталість виробництва, збільшать додану вартість продукції та сприятимуть упровадженню нових технологій.

Рекомендований перелік послуг відповідно до зазначеної програми є таким: послуги з обробітку ґрунту; послуги мобільного насіннєвого заводу; комплекс послуг щодо підготовки насіння до посіву; послуги з догляду за посівами та збирання врожаю; послуги з внесення рідких добрив і послуги з диференційного внесення добрив; логістичні та експедиторські послуги; послуги з цифровізації сільського господарства й автоматизації процесів; послуги посіву та точного посіву; послуги у тваринництві й аквакультурі (розведення та зростання продуктивності тварин, ветеринарні послуги, зоотехнічний аналіз, технології відгодівлі та інші відповідні послуги); послуги агроконсалтингу, технологічного супроводу; послуги з ресурсного аудиту аграрних ММСП та запровадження енергозберігаючих технологій.[105]

Новою програмою USAID АГРО, яку планують реалізувати у 2024 році, є підтримка українських підприємств, які надають послуги

[105] Конкурс на отримання співфінансування для надання сервісних послуг аграрним мікро, малим, середнім підприємствам. https://granty.org.ua/konkurs-na-otrymannya-spivfinansuvannya-dlya-nadannya-servisnyh-poslug-agrarnym-mikro-malym-serednim-pidpryyemstvam.html

з сушіння, зберігання та доробки зернових і технічних культур. За програмою передбачено 10-15 проєктів співфінансування, з бюджетом від 18 до 36 млн грн кожен. У результаті реалізації проекту планується збільшити обсяги та час зберігання зернових і технічних культур, що сприятиме можливості агровиробників отримувати необхідні послуги вчасно й у достатньому обсязі, збереженню якості продукції у ході сушіння та доробки зерна. Програма USAID АГРО заохочує заявки від українських підприємств, які надають послуги з доробки та зберігання сільськогосподарської продукції, а також почали розробляти проектну документацію. Додатковими перевагами вважатимуться: збільшення елеваторних потужностей переробних підприємств; спрямованість проекту на впровадження енергоефективних технологій, якщо заявники підпадають під визначення малих і середніх підприємств (за критеріями – від 10 до 300 працівників, від 100 тис. дол до 15 млн річний оборот і річна сума активів).

Вагомою є підтримка Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), яка реалізувала кілька програм (табл. 3.5).

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України оголосили про надання засобів тимчасового зберігання зерна (рукавів) місткістю 200 тонн. Проєкт реалізувався за донорської підтримки урядів Канади та Японії, а також австралійської благодійної організації Minderoo. Українським фермерам було заплановано впродовж 2022-2023 років роздати 30,7 тис. зернових рукавів, що забезпечить зберігання 30 % від загальнонаціональної потреби. На початок січня 2023 року фермерами отримано 27 тис. зернових рукавів. Усього роздано 105 комплектів. Один комплект складався із 1 завантажувача, 1 розвантажувача та 1 бункера-перевантажувача, та надалися у розрахунку для завантаження щонайменше 292 зернових рукави. Підтримку могли отримати господарства площею від 100 га. Проєкт реалізовано в дев’яти найбільш постраждалих від війни областях України (Сумській, Чернігівській, Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській та Одеській).

Таблиця 3.5

Основні програми підтримки суб'єктів малого аграрного підприємництва в рамках ініціативи Продовольчої та сільськогосподарської організація ООН (ФАО)

Назва програми	Джерело фінансування	Площа господарств	Результати реалізації програми
Програма надання засобів тимчасового зберігання зерна (рукавів)	Донорська підтримка урядів Канади та Японії, а також австралійської благодійної організації Minderoo.	Від 100 га	Роздали 30,7 тис. зернових рукавів місткістю 200 тонн кожен.
Програма підтримки малих фермерів під час осінньої посівної	Донорська підтримка урядів Японії та Норвегії.	Від 5 до 100 га	Кожний фермер отримав 2 тонни насіння озимих культур, достатніх для засіву 10 гектарів землі.
Грантова підтримка виробникам географічних зазначень (ГЗ)	Донорська підтримка ЄС	Ягідництво до 20 га, овочівництво до 30 га, аквакультура до 20 га, виноробство до 20 га.	В межах грантової компоненти 4,3 млн. дол: 1 етап – 1,73 млн. дол; 2 етап –
Надання модульних зерносховищ	Фінансова підтримка Канади, Японії та австралійської благодійної організації Minderoo Foundation.	-	Планують роздати 244 модульних сховища місткістю 300, 500 та 1000 тонн.

Джерело: узагальнення авторів.

У межах інвестиційної програми ФАО «Комплексне, конкурентоспроможне та економічно раціональне створення ланцюжків доданої вартості у сільському, рибному та лісовому господарствах» у 2023 році оголошено про початок програми грантової підтримки аграріїв Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської областей та частини Чернівецької області. Програма орієнтована на допомогу мікро- та малим сільськогосподарським виробникам, кооперативам та асоціаціям виробників географічних зазначень.

Прийом заявок здійснено у два етапи через ДАР. Позитивною тенденцією є надана підприємствам аграрного сектора можливість подати заявку на отримання державних субсидій, цільових, субсидованих кредитних програм, позик і технічної допомоги від ЄС

та інших міжнародних донорів на онлайн-платформі Державний аграрний реєстр.[106]

На першому етапі до участі у програмі були запрошені сільськогосподарські виробники таких ланцюжків доданої вартості:[107]

1. Львівська область: ягідництво; овочівництво; аквакультура.
2. Закарпатська область: гуцульська овеча бриндзя, гуцульська коров'яча бриндзя; закарпатський мед та закарпатське вино.
3. Івано-Франківська область: гуцульська овеча бриндзя та гуцульська коров'яча бриндзя.
4. Частина Чернівецької області: гуцульська овеча бриндзя та гуцульська коров'яча бриндзя.

На другого етапі умови програми розширили, тож крім зазначених галузей гранти змогли отримати виробники, які здійснюють виробництво молока або його переробку. До зазначеного переліку продукції, яка підпадає під грантову підтримку в розрізі областей, додано такі: Львівська область – виробництво та переробка молока, Закарпатська та Івано-Франківська області – аквакультура.[108]

Для отримання грантової підтримки суб'єктам малого аграрного бізнесу необхідно здійснити власний внесок у розмірі 10% від запропонованого обсягу інвестування, який може надаватися у фінансовій і натуральній формі. Розмір підтримки, яку можуть отримати малі сільгоспвиробники, становить до 370 тис. грн (10 тис. дол), а для сільськогосподарських малих та середніх підприємств, сільськогосподарських кооперативів та об'єднань виробників – до 925 тис. грн (25 тис. дол). Для овочів, аквакультури та молока малий заявник вносить власний внесок у сумі 20%, великий заявник – 30%. Термін реалізації запропонованої інвестиції не повинен перевищувати один рік.

---

[106] Вдовенко Л. Інструменти державної фінансової підтримки аграрного сектору в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-82

[107] Аграрії чотирьох областей отримають цього року гранди на виробництво від ЄС. URL: https://agropolit.com/news/25006-agrariyi-chotiroh-oblastey-otrimayut-tsogo-roku-grandi-na-virobnitstvo-vid-yes

[108] Стартує другий етап грантового конкурсу ФАО та ЄС для західних областей URL: https://agroportal.ua/news/ukraina/startuye-drugiy-etap-grantovogo-konkursu-fao-ta-yes-dlya-zahidnih-oblastey

Суб’єкти малого аграрного підприємництва Івано-Франківської області отримали можливість одержання грантової підтримки за умови відповідності певним секторальним критеріям.

До числа виробників гуцульської овечої бриндзи, які мали можливість отримати підтримку належать: фермери, які володіють 50 і більше голів овець; члени Асоціації виробників традиційних карпатських високогірних сирів або ті, хто отримали дозвіл на виробництво гуцульської бриндзи із найменуванням місця походження; полонинські господарства, які мають договір оренди або дозвіл на випас, виданий відповідним органом (сільською радою, лісництвом, нацпарком, заповідником тощо); сертифіковані виробники географічних зазначень групи виробників, фермерів або вівчарів; молочні ферми, які не мають права на виробництво гуцульської овечої бриндзи з найменуванням місця походження, але мають письмовий намір приєднатися до виробництва гуцульської овечої бриндзи найменуванням місця походження протягом 12 місяців.

До числа виробників гуцульської коров’ячої бриндзи, які мали можливість отримати підтримку належать: фермери, які займаються молочним скотарством, та мають щонайменше 5 корів; члени Асоціації карпатських ватагів або ті, хто отримав дозвіл на виробництво гуцульської коров’ячої бриндзи із НМП; полонинські господарства, які мають договір оренди або дозвіл на випас, виданий відповідним органом (сільською радою, лісництвом, нацпарком, заповідником тощо); молочні ферми, які не мають права на виробництво гуцульської коров’ячої бриндзи найменуванням місця походження, але мають письмовий намір приєднатися до виробництва гуцульської коров’ячої бриндзи з найменуванням місця походження протягом 12 місяців.

Доречно зазначити, що виробники, які хочуть виготовляти гуцульську коров’ячу бриндзу, повинні дотримуватися певних правил: виробляти продукт потрібно на високогір’ї не нижче 700 метрів над рівнем моря; виробник зобов’язаний дотримуватися традиційної технології виробництва; у сирі необхідно використовувати не менше 70 відсотків коров’ячого молока, решта 30 відсотків – овечого чи козячого молока від місцевих порід тварин.

До числа виробників аквакультури, які мали можливість отримати підтримку. належать виробники, для яких аквакультура є

основним або одним з основних видів економічної діяльності підприємства, які мають до 20 га ставкового виробництва, мають діючий договір оренди ставка ще мінімум на 3 роки або є власником землі, на якій розташований об'єкт, термін діяльності становить мінімум 3 роки.

За даними департаменту агропромислового розвитку Івано-Франківської ОДА, в рамках проєкту «Комплексне, конкурентоспроможне та економічно раціональне створення ланцюжків доданої вартості у сільському, рибному та лісовому господарствах», який реалізується ФАО за фінансової підтримки Європейського Союзу у 2023 році з Івано-Франківської області в секторі виробництва гуцульської овечої бриндзи та виробництва гуцульської коров'ячої бриндзи було подано 15 заявок на участь у гранті.

Заявки претенденти подавали виключно через Державний аграрний реєстр. За результатами першого грантового циклу було погоджено заявок на загальну суму 6 мільйонів 324,4 тисячі гривень. Середній розмір однієї поданої заявки становив 527 тисяч гривень. Після проведення відбіркових комітетів позитивне рішення щодо отримання гранту отримали 12 заявників з Івано-Франківської області. Найпопулярнішими засобами, які заявники планують закупити за рахунок гранту, є трактори, обладнання для стрижки овець, холодильне обладнання, косарки, прес-підбирач.[109]

Для порівняння у Львівській області право на отримання грантів отримали 45 виробників, сума грантів складали від 10 до 25 тисяч доларів, а загальна сума грантів, якою скористались виробники, склала 27 млн грн. за трьома напрямами – виробництво ягід, овочів, аквакультури. Здебільшого фермери інвестували у придбання сільськогосподарської техніки, спеціального обладнання для виробництва чи зберігання продукції. Також багато грантів спрямували на придбання сонячних панелей, щоб перейти на альтернативні види енергетики.[110]

ФАО реалізувало програму підтримки малих фермерів під час осінньої посівної кампанії 2023 року. Заявки на участь у програмі приймалися до 20 липня 2023 року. Програму реалізовували в дев'яти найбільш постраждалих від війни областях України, а саме в

[109] Виробники гуцульської бриндзи отримали гранти. URL: https://www.if.gov.ua/news/vyrobnyky-hutsulskoi-bryndzy-otrymaly-hranty

[110] Аграрії Львівщини можуть отримати гранти в межах інвестиційної програми ФАО URL: https://loda.gov.ua/news/89078

Сумській, Чернігівській, Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській та Одеській областях. У межах даної програми кожен фермер мав можливість отримати 2 тонни насіння озимих культур, яких достатньо для засіву 10 гектарів землі. Заявник мав можливість обрати одну з двох озимих культур: пшеницю або ячмінь. У програмі дозволено було брати участь лише фізичним особам - підприємцям та фізичним особам, які здійснювали свою діяльність у вищезазначених областях та обробляли сільськогосподарські угіддя площею від 5 до 100 гектарів.

На початку січня 2024 року ФАО спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України оголосили про початок реєстрації для отримання модульних зерносховищ місткістю 300, 500 та 1000 тонн. Ця ініціатива – частина Стратегії підтримки зберігання зерна, яка реалізується за фінансової підтримки Канади, Японії та австралійської благодійної організації Minderoo Foundation. У межах програми 244 модульних зерносховища будуть доступні для сільгоспвиробників, які обробляють землі на території Херсонської області. Надання модульних одиниць зберігання буде визначатися на основі кількості отриманих заявок і частки оброблюваної землі. Для участі у програмі фермери повинні мати від 100 га землі в Херсонській області в офіційному обробітку та використовувати отриману техніку для зберігання власної зібраної продукції.[111]

На регіональному рівні наданню державної підтримки малому аграрному бізнесу стоять на заваді макроекономічні умови: нестабільність, а інколи, й відсутність бюджетного фінансування державних і регіональних програм підтримки; нерозвиненість механізмів фінансово-кредитної підтримки та страхування ризиків суб'єктів цього виду бізнесу; відсутність механізмів самофінансування (кредитні спілки, товариства взаємного страхування тощо); обмеження доступу до виробничих потужностей і майна реструктуризованих підприємств; надійної соціальної захищеності та безпеки; організаційні проблеми взаємодії малого бізнесу з ринком і державними структурами; адміністративні бар'єри на шляху розвитку малого бізнесу.

Разом із тим, існують окремі обласні програми, за якими виділяються кошти з обласних бюджетів для підтримки малого

[111] ФАО підтримає фермерів Херсонської області модульними зерносховищами URL: https://minagro.gov.ua/news/fao-pidtrymaie-fermeriv-khersonskoi-oblasti-modulnymy-zernoskhovyshchamy

аграрного підприємництва. Так, у 2021 році з обласного бюджету Івано-Франківської області виділено два мільйони гривень для підтримки малого і середнього фермерства. Кошти були надані для сироваріння, бджолярства, ягідництва. Також за рахунок даних коштів здійснена підтримка тваринництва, зокрема придбання молодняку овець, відшкодування утримання корів, допомога щодо приросту поголів'я.

З метою охоплення аграріїв Івано-Франківської області фінансовою підтримкою за рахунок коштів обласного бюджету у червні 2023 року розпочато підтримку за такими трьома напрямами:[112]

1. Часткове відшкодування суб'єктам господарювання вартості придбаної великої рогатої худоби, овець і кіз у розмірі до 50% вартості (без ПДВ), але не більше як: за закуплені вівці та кози – 5,0 тис грн. за 1 голову; за закуплену ВРХ – 20,0 тис грн за 1 голову.

2. Часткове відшкодування витрат на закупівлю альтернативних джерел живлення (генераторів, акумуляторів тощо) з метою забезпечення стабільної роботи підприємств до 50% вартості, але не більше як 300 тис. грн.

3. Часткове співфінансування проєктів, які спрямовані на розвиток агропромислового комплексу.

Доцільно зазначити позитивні приклади підтримки малого аграрного підприємництва з боку територіальних громад досліджуваної області. Наприклад, Івано-Франківською міською радою прийнято рішення про затвердження програми підтримки фермерів, згідно з якою у 2023 році можна було отримати кошти за утримання свійських тварин і худоби. На виконання даної програми у бюджеті Івано-Франківської громади на 2023 рік заплановано видатки в розмірі 2,5 млн грн.

Основними напрямами підтримки є такі: відшкодування власникам бджолосімей у разі підтвердження фактів отруєння бджіл (до 50 % вартості витрат на проведення досліджень); часткове відшкодування вартості придбання великої рогатої худоби (до 50% вартості за одну голову, але не більше 100 тис. грн); відшкодування вартості матеріалів для встановлення системи краплинного зрошення плодово-ягідних культур (до 50 % витрат після завершення монтажних

[112] До уваги аграріїв Прикарпаття! Департамент агропромислового розвитку ОДА, від 12 червня 2023 року. URL : https://www.if.gov.ua/npas/do-uvahy-ahrariiv-prykarpattia

робіт, але не більше 300 тис. грн); відшкодування вартості придбання рослин плодово-ягідних культур (до 50 % вартості, але не більше 200 тис. грн після їх садіння); відшкодування вартості матеріалів для спорудження модульних теплиць (до 30 % витрат, але не більше 500 тис. грн); утримання свиноматок (за утримання від 3 голів свиноматок по 3 тис. грн на одну голову, але не більше 50 тис. грн); утримання свиней на відгодівлі (за утримання від 5 голів свиней на відгодівлі по 2 тис. грн на одну голову, але не більше 100 тис. грн); відшкодування вартості придбаних овець і кіз (від 10 голів овець та кіз у розмірі до 50 % вартості за одну голову, але не більше 100 тис. грн).[113]

Інших прикладів підтримки малого аграрного підприємництва з боку територіальних громад області немає. На рівні територіальних громад наданню підтримки перешкоджає нестача бюджетного фінансування та відсутність програм підтримки. Тому «необхідно активізувати діяльність органів самоврядування ОТГ з передачею їм частини функцій з реалізації програм підтримки виробників сільськогосподарської продукції. Саме на рівні ОТГ необхідно забезпечити наявність спеціалістів, достатньо обізнаних з тим, де потенційні учасники програми можуть отримати необхідну інформацію».[114] Крім того, в умовах активізації міжнародної технічної допомоги, територіальні громади мають можливості до залучення інвестицій на засадах використання різних підходів, які можна спрямувати на розвиток малого аграрного підприємництва.[115]

Можна констатувати позитивні зрушення у сфері державної підтримки малого аграрного підприємництва на загальнодержавному рівні. Разом із тим, заходи такого типу вимагають реального сприяння з боку органів місцевої влади. Підтримка малого аграрного підприємництва повинна бути системною, водночас диференційованою з урахуванням

---

[113] Фермери Івано-Франківської громади отримуватимуть гроші за утримання свійських тварин – рішення виконкому. URL: https://suspilne.media/314190-fermeri-ivano-frankivskoi-gromadi-otrimuvatimut-grosi-za-utrimanna-svijskih-tvarin-risenna-vikonkomu/

[114] Бородіна О. М., Киризюк С. В., Прокопа І. В. Фермерський потенціал домогосподарств: методичні підходи до оцінювання та розвитку. *Економіка і прогнозування: науковий журнал.* 2018. № 4. С. 106-115. URL: https://doi.org/10.15407/eip2018.04.106

[115] Баланюк І. Ф., Іваночко Б. Р. Заходи по залученню інвестицій в розвиток бізнесу територіальних громад на основі маркетингової стратегії. *Інноваційна економіка.* 2023. №1 (93). С. 45-51. URL: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2023.1.7

особливостей спеціалізації виробництва, форм господарювання та регіональних особливостей.

У перспективі доцільними будуть такі заходи державної підтримки малого аграрного підприємництва: фінансова підтримка у вигляді пільгових кредитів на реалізацію бізнес-планів, фінансова підтримка сімейних фермерських господарств, галузі овочівництва та плодово-ягідних культур, компенсація відсотків за кредитами, фінансова підтримка сільськогосподарських кооперативів, фінансова підтримка вирощування нішевих культур, фінансова підтримка суб'єктів малого аграрного підприємництва, засновниками яких є учасники бойових дій, військові та члени їх сімей, а також фінансова підтримка суб'єктів господарювання у сфері органічного виробництва.

«Державна політика, у міру своїх сил і можливостей, повинна передбачати напрями постійної зацікавленості в ефективному розвитку аграрного підприємництва, оскільки саме на цій основі досягається зростання соціально-економічної результативності всієї галузі сільського господарства».[116] Надалі основною метою державної підтримки малого аграрного підприємництва доцільно вважати підвищення рівня конкурентоспроможності та можливості динамічно пристосовуватися до швидкозмінних умов ринкової конкуренції.

3.2. Зарубіжний досвід підтримки розвитку малого аграрного підприємництва

Державне регулювання сільськогосподарського ринку за кордоном – складний механізм, який охоплює інструменти впливу на доходи селян, структуру виробництва сільськогосподарської продукції, аграрного та продовольчого ринків, соціальну структуру сільської місцевості, міжгалузеві та міжгосподарські взаємозв'язки для формування оптимальних економіко-правових і соціально-екологічних умов розвитку сільськогосподарської галузі,

[116] Шеленко Д., Дюк А. Мацола М. Державне регулювання розвитку аграрного підприємництва в умовах системних безпекових викликів. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 56. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-67

задоволення вимог населення у продуктах харчування за доступними цінами. [117]

В Європейському Союзі (ЄС) малі ферми є основою сільського господарства та важливою, невід'ємною частиною розвитку сільських територій. З цією метою ЄС підтримує менші сільськогосподарські підприємства численними субсидіями та програмами. У більшості країн Європи малий агробізнес забезпечує сталий розвиток сільських територій і сприяє збереженню земельних ресурсів. Доцільно зазначити, що з 2014 році в Європейському Союзі застосовується особливий режим підтримки малих форм господарювання.

Європейська практика передбачає використання диверсифікованої системи інструментів державної підтримки галузі сільського господарства. Програма субсидій на сільське господарство становить близько третини бюджету ЄС і є «стратегічною» для порядку денного Європейського зеленого курсу . У структурі компенсаційних виплат ⅔ становлять виплати з розрахунку на земельну площу та поголів'я тварин. Значне поширення також одержали виплати субсидій на підтримку якості сільськогосподарських угідь, створення ефективної й адекватної системи підтримки доходів для фермерів.

Інструменти, які використовують європейці для стимулювання аграрного підприємництва, доволі різні, серед основних варто зазначити такі:[118]

– компенсація частини витрат на сплату відсотків за кредитами;

– створення дієвої системи земельно-іпотечного кредитування;

– надання гарантій при кредитуванні, що сприяє зниженню відсоткової ставки за кредитами у зв'язку зі зменшенням ризику неповернення коштів;

– розвиток лізингу, що сприяє активізації інвестиційних вкладень;

– стимулювання інноваційної діяльності через діючі венчурні фонди;

---

[117] Фурман І. В., Пронько Л. М. Формування державної програми підтримки підприємств-агровиробників України з урахуванням світового досвіду. *Економіка АПК.* 2019. № 11. С. 85-95. URL: https://doi.org/10.32317/2221-1055.201911085

[118] Русанюк В. В. Зарубіжний досвід державного регулювання аграрного підприємництва. *Економіка АПК.* 2020. № 4. С. 121-129.

– формування регіональних фондів кредитування суб'єктів аграрного підприємництва.

Поєднання різних інструментів стимулювання створює передумови для диверсифікації джерел фінансування й активізації аграрного підприємництва. Згідно з даними Європейської комісії, в ЄС державна підтримка розвитку фермерства здійснюється так:

– державна підтримка новостворених фермерських господарств;

– державна підтримка фермерських господарств, які розташовані в несприятливих районах;

– додаткова спеціальна підтримка молодих фермерів;

– підтримка спадкоємства;

– державна підтримка створення кредитних кооперативів на селі.

Найважливішими факторами підвищення конкуренто-спроможності, на думку керівників болгарських ферм, є отримання прямих державних субсидій (56,43%), доступ до знань, порад і консультацій (48,9%), участь у програмах державної підтримки (47,96%), фінансові можливості (31,97%).[119]

Сільське господарство відіграє важливу роль у розвитку економіки Європейського Союзу, завдання регламентування якого покладено в основу Спільної аграрної політики (САП). Концепція САП ЄС формує основи діяльності сільського господарства, забезпечуючи умови для високорозвиненої європейської інтеграції та ґрунтується на трьох основних засадах:

– спільний ринок сільськогосподарської продукції;

– європейські преференції, тобто надання першості продажу продуктам, які виробляються на території ЄС;

– фінансова солідарність, тобто участь у фінансуванні сільського господарства усіх країн при посередництві відповідних фондів та у межах бюджету ЄС.[120]

На даний час найбільш важливими субсидіями згідно САП ЄС є добровільна пов'язана підтримка, яку застосовують до 21 виду продукції, зокрема: фруктів та овочів, цукрових буряків, рису, горіхів, олійних культур, насіння, коноплі, яловичини, телятини,

[119] Bachev H.I. Unpacking competitiveness of agricultural farms in Bulgaria. *Journal of Economics Bibliography.* 2021. No. 8(1), pp. 56-86. URL: http://dx.doi.org/10.1453/jeb.v8i1.2180

[120] Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. Центр Разумкова. «Заповіт», 2020. 100 с.

молока та молочних продуктів, овечого та козячого м'яса, білкових культур та інших. Молоко та молочна продукція є другою галуззю в ЄС, яка за кількістю цих субсидій отримує найбільші обсяги, а першою є виробництво м'яса. До прикладу, впродовж 2014-2020 років Польща отримала близько 23 млрд євро асигнувань у сільське господарство та сільські райони через САП.

Нова аграрна політика ЄС ще більше акцентує увагу на підтримці фермерських господарств у перспективі. Країни-члени ЄС та Європарламент після років переговорів досягли консенсусу щодо положень аграрної реформи ЄС. Зокрема, домовились про виділення впродовж 2021-2027 років 387 млрд євро на розвиток сільського господарства. Згідно нової угоди, схваленої у листопаді 2021 року, САП є простішою, «чеснішою та зеленішою», спрямованою на забезпечить стабільного майбутнього для європейських фермерів. Нова САП ЄС набула чинності з 1 січня 2023 року, а 2021-2022 роки були перехідним етапом. Нова САП передбачає використання фермерами корисних для клімату та навколишнього середовища методів господарювання. Зі свого боку Європарламент гарантує, що не менше 10% фінансування піде на підтримку безпосередньо малих і середніх фермерських господарств, а також не менше 3% отримають молоді фермери.

Варто відзначити такі основні пункти нової САП:

1. Резервування 30% прямих виплат, які є основною складовою САП, для так званих «екологічних» регулювань. Суть полягає в наданні додаткових коштів для фермерів за виконання екологічних вимог, які є додатковими разом з обов'язковими їхніми зобов'язаннями. При виконанні додаткових вимог, фермерам надають додаткові кошти.

2. Спрямування мінімум 35% бюджету на розвиток сільських територій, зокрема здійснення заходів на цих територіях щодо захисту навколишнього середовища та адаптації до зміни клімату.

3. Створення у кожній країні-члені ЄС консультаційних служб для фермерів.

4. Спрямування мінімум 30% коштів, які передбачені бюджетом ЄС на підтримку фермерів, безпосередньо на допомогу у боротьбі з наслідками зміни клімату, здійснення сталого виробництва та захист біологічного різноманіття.

5. Прямі виплати на рік, починаючи з суми 60 тис. євро, мають поступово знижуватись і обмежуватись загальною сумою в 100 тис. євро за усіма видами підтримки.

6. Виділення мінімум 6% національних прямих виплат, отриманих певною країною, на підтримку малих і середніх виробників. Країни, які спрямовують більше 12% прямих виплат на підтримку малих виробників, можуть добровільно регулювати/обмежувати перерозподіл зазначених дотацій.

7. Заохочення фермерів до відведення 10% своїх сільськогосподарських угідь під ландшафтні проєкти, тобто висаджування дерев, живих огорож, створення озер.

8. Формування більш прозорого ринку ЄС задля запобігання кризовими явищами, на що в довгостроковій перспективі повинні бути закладені відповідні кошти.

9. Обмеження права країн-членів ЄС щодо самостійно встановлення вищих національних стандартів, які стосуються, наприклад, здоров'я тварин чи захисту навколишнього середовища, з метою забезпечення рівних конкурентних умов на ринку ЄС.

10. Спрямування 4% прямих виплат на підтримку молодих фермерів відповідно до пропозиції Європарламенту.

11. Вживання більш суворих штрафних санкції для фермерів, які не дотримуються покладених на них зобов'язань відповідно до вимог САП , а саме зменшення виплат, на які претендував фермер на 10% (раніше було 5%).[121]

Загалом структура витрат ЄС на сільське господарство за джерелами та використанням у 2022 році була такою: прямі платежі – 67,0%, інтервенції на аграрних ринках – 5,7%, розвиток сільської місцевості – фінансування ЄС – 27,2%. [122]

В останнє десятиліття спостерігається «екологізація» сільського господарства. САП запровадила зобов'язання для фермерів запроваджувати практики, які є корисними для навколишнього середовища та для боротьби зі зміною клімату, відповідно до цілей Європейської кліматичної стратегії («Зелена

[121] Трофімцева О. Європейський парламент знайшов консенсус щодо оновлення Спільної аграрної політики ЄС. URL: https://agropolit.com/news/18416-yevroparlament-onoviv-agrarnu-politiku-yes-schodo-finansuvannya-fermeriv-ta-antikrizovih-zahodiv

[122] Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2023: Adapting Agriculture to Climate Change. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/14477567-en/index.html?itemId=/content/component/14477567-en#section-d1e49855-f80851c0b1

угода», довгострокова стратегія для кліматично нейтрального ЄС у 2050 році). Щоб мати право на фінансову підтримку САП, фермери повинні надавати екологічні послуги. Наприклад, на кожній фермі чи групі ферм обов'язковою є диверсифікація культур і зона екологічного інтересу. Спільна організація ринків сільськогосподарської продукції є ще одним важливим компонентом САП. Це втілює важливість конкурентоспроможного та ефективного ланцюга виробництва продуктів харчування. Наприкінці 2018 року в Європейському Союзі було досягнуто згоди щодо директиви щодо боротьби з недобросовісною комерційною практикою, однією з головних причин дисбалансу в харчовому ланцюзі. Його сфера дії захищає 100% фермерів і 97% сільськогосподарського бізнесу. САП спрямована на створення «мережі безпеки», набору механізмів для боротьби з перебоями на ринку та зростаючою нестабільністю доходів фермерів, спричиненою значними коливаннями цін на внутрішньому та зовнішньому ринках.

З іншого боку, САП запровадила програму «Шкільні фрукти, овочі, молоко та молочні продукти», за допомогою якої Європейський Союз співфінансує закупівлю та безкоштовну роздачу свіжих фруктів, овочів і молочних продуктів школярам. Для Бельгії – це інструмент для інформування та навчання дітей про важливість сільськогосподарської продукції, сільського господарства та звичок здорового харчування. Наприклад, у Бельгії успішно реалізована програма «Шкільні фрукти, овочі, молоко та молочні продукти». Бюджет, наданий Бельгії Європейським Союзом, становить приблизно 1 800 000 євро на навчальний рік, і 420 000 бельгійських школярів (37%) можуть отримати вигоду.[123]

Уряд Німеччини надає таку підтримку фермерам: надзвичайну допомогу у вигляді скасування обмежень по землях, виведених з виробничого користування, для вирощування фуражних культур; може продовжувати договори оренди землі або скасувати плату за користування на землі, які орендуються у держави; здійснює авансові платежі або дострокові виплати державних субсидій, авансові виплати держдопомоги у несприятливих для сільськогосподарського виробництва регіонах; у ситуації

[123]The policy of Belgium within the EU. URL: https://diplomatie.belgium.be/en/policy/coordination-european-affairs/policy-belgium-within-eu/agriculture-and-fisheries

національної кризи надає державні субсидії підприємствам в умовах ризику банкрутства (половину – федеральний уряд, решта – земельні бюджети). Місцеві влади навіть можуть анулювати земельний податок у випадках значного зниження врожаю сільськогосподарських культур.

Основну підтримку фермерським господарствам Німеччина надає за допомогою кредитів і субсидій. Прямі виплати є ключовим елементом стимулювання розвитку сільського господарства та використовуються як інструмент хеджування ризиків і доходів сільськогосподарських підприємств, пом'якшення впливу часом значних коливань цін на сільгосппродукцію. Перш за все, державна підтримка фермерів спрямована на забезпечення їх фінансової самостійності. Федеральною програмою субсидування передбачена спеціальна стаття допомоги для підвищення частки власних коштів фермерських господарств, що становить майже 30% усіх субсидій.

З бюджету Німеччини виробникам аграрної продукції надаються пільгові інвестиційні кредити, зокрема при освоєнні високотехнологічних виробництв. Отримати кредит може тільки той виробник, загальні доходи якого не перевищують встановлених меж. У регіонах з несприятливими кліматичними умовами держава погашає 5% кредиту, в інших – 3%. При цьому власний внесок господарства в таку інвестицію повинен становити не менше 10% загальної суми. Пільгові умови для отримання кредиту надаються молодим людям, які хочуть розпочати власний агробізнес, створити ферму. Для новостворених сімейних фермерських господарств надаються кредити терміном до 20 років.[124]

До заходів державної підтримки також можна віднести диференційовану систему оподаткування. У Німеччині аграрії поділені на три категорії залежно від рівня доходу. Господарства з невисоким доходом платять найнижчий сукупний податок, який розраховується виходячи з кількості гектарів землі в користуванні. Чим більший дохід, тим вищий податок і складність його обчислення.

В Німеччині функціонує Німецький Союз кооперативів (The German Cooperative and Raiffeisen Confederation), яким об'єднані всі кредитні (кредитно-споживчі) кооперативи країни – у тому числі й

[124] Fi-compass (2020). Financial needs in the agriculture and agri-food sectors in Germany. Study report, 80 pages. URL: https://www.fi-compass.eu/sites/default/files/publications/financial_needs_agriculture_agrifood_sectors_Germany.pdf

зайняті у сфері сільськогосподарського кредитування.[125] Згідно з німецьким законодавством, кредитна кооперація зосереджена у вигляді своєрідної ієрархії, що складається із трьох рівнів: «базовою» ланкою аграрного кредитування виступають об'єднуючі виробників, місцеві кооперативи, які здійснюють свою діяльність у межах окремого муніципалітету; такі кооперативи об'єднані в регіональні сільськогосподарські банки, які «зливаються» у підсумку в єдиний кооперативний банк. Інформація про діяльність сільськогосподарської кредитної кооперації в Німеччині повністю прозора, а відомості про кредитування суб'єктів агропромислового комплексу розміщені у вільному доступі на веб-сайті федерального міністерства сільського господарства.

В Італії основним елементом підтримки сільськогосподарських товаровиробників також виступає система кредитної кооперації. Сільське господарство та рибальство є тим сектором, 39% якого фінансуються італійськими кредитними кооперативними банками.[126] На частку кооперативних банків припадає у Франції 75% сільськогосподарського кредиту, в Італії – 60%, в Німеччині – 44%. Банки надають усі види позичок різної терміновості.

У Фінляндії державна підтримка здійснюється через Фонд сільського господарства, який формується за рахунок державних перерахувань, податків на земельні угіддя та відсотків за позиками. Даний Фонд дає можливість фермерам отримувати кредити на придбання техніки, рекультивацію земель, формування продуктивного стада в середньому під 5% річних, залежно від місцезнаходження сільгосппідприємства.[127]

Польща здійснює підтримку тих фермерів, які є учасниками національних систем якості продуктів харчування, та фермерів, які займаються органічним сільським господарством й впроваджують інтегроване виробництво. Передбачено охорону сільськогосподарських продуктів, які виробляються лише на обмежених територіях, або є традиційними національними

[125] Bilochenko A., Gushcha I. (2022). Організаційні аспекти фінансового забезпечення агропромислового комплексу: досвід розвинених країн. Path of Science, 8(7), 1011-1020. URL: https://doi.org/10.22178/pos.83-4.

[126] Crovini C., Ossola G., Giovando G. (2018). Italian credit cooperative banks: the fundamental role in supporting the growth of SMEs and family businesses. *Global Business and Economics Review*. Vol. 20, Nos. 5/6, pp. 602–611. URL: https://iris.unito.it/bitstream/2318/1671011/2.

[127] Шпортюк Н.Л. Зарубіжний досвід державної підтримки агропромислового комплексу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 130-133.

продуктами (наприклад, мед підкарпатський, мед із вересу лісів Нижньої Сілезії, овечий сир, вишня надвіслянка, короп заторський, види старопольського меду питного та інші).

На державному рівні вживається ряд заходів, спрямованих на підтримку малих фермерських господарств Польщі. Для прикладу, фермер може отримати дотацію на реструктуризацію свого господарств. Застосовується даний інструмент з метою підтримки підвищення прибутковості та конкурентоспроможності фермерських господарств. Щорічно з 2014 року проводиться прийом заявок на реструктуризацію малих фермерських господарств, у 2022 році даний захід стартував 16 травня. Допомогу на реструктуризацію мале фермерське господарство може отримати лише один раз.[128]

Фермеру надають 60 тис. злотих безповоротної субсидії, яку оплачують частинами. Перший внесок становить 80% суми допомоги, який надають після виконання умов, зазначених у рішенні, другий внесок становить 20% від суми допомоги, який надають після правильного виконання бізнес-плану. На отримання допомоги мають право претендувати фермери, господарство яких займає не менше 1 га сільськогосподарських угідь або нерухомості, яка використовується для виробництва продукції у сфері спеціального сільськогосподарського виробництва. Економічний розмір такого господарства не може перевищувати 13 тис. євро. Разом із тим, немає заборони на здійснення іншої діяльності. При цьому важливо, щоб дохід, отриманий від сільськогосподарської діяльності, становив не менше 25% загального доходу (виручки). У результаті реалізації бізнес-плану приріст економічного розміру фермерського господарства має становити не менше 20% початкової вартості.

Отримані кошти на реструктуризацію мають бути в повному обсязі спрямовані на сільськогосподарську діяльність, яка здійснюється на фермі, або підготовку сільськогосподарської продукції, яка вироблена на фермі, для реалізацій. Не менше 80% суми мають бути витрачені на основні засоби. Наприклад, на придбання нової сільськогосподарської техніки та обладнання, будівництво, реконструкцію або модернізацію будівель, які використовуються для здійснення аграрного виробництва,

[128] Restrukturyzacja małych gospodarstw. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. 2022. URL: https://www.gov.pl/web/rolnictwo/restrukturyzacja-malych-gospodarstw .

придбання сільськогосподарських угідь або худоби, створення садів або багаторічних насаджень.

Досвід Польщі доволі цінний для України, адже за два десятиліття, завдяки виваженій аграрній політиці, даній країні вдалося не лише подолати соціально-економічну кризу, а й вийти на лідируючі позиції серед аграрних країн-членів Європейського Союзу. Разом із тим, необхідно наголосити, що застосування в Україні досвіду Польщі не допускає простого його перенесення, доцільно враховувати специфіку нашої країни та враховувати існуючий стан українського аграрного сектору. Адже якщо в Польщі в загальній кількості сільськогосподарських товаровиробників переважають невеликі сімейні фермерських господарств площею від 1 до 10 га, то в Україні земельними ділянками такої площі володіють особисті селянські господарства, які не є зареєстрованими суб'єктами господарювання.

Ряд країн здійснюють підтримку у галузі агрострахування. Система агрострахування Іспанії вважається однією з найкращих у світі. Разом із тим, що у даній країні передбачене добровільне страхування врожаїв, яке здійснюють приватні страхові компанії, в Іспанії передбачена й значна державна підтримка, зокрема шляхом заснування сільськогосподарських товариств взаємодопомоги та надання технічної допомоги страховим компаніям. Варто зазначити, що всі види страхування виконуються на основі планів, які завчасно готуються уповноваженими урядом установами.

Основними учасниками системи агрострахування Іспанії є: Державне Агентство аграрного страхування при Міністерстві сільського господарства; Консорціум Компенсації страхування та Головне управління страхування при Міністерстві економіки; страховий аграрний пул; Федерація сільськогосподарських кооперативів). Державне Агентство аграрного страхування затверджує щорічний план уряду зі здійснення агрострахування, який містить: 1) перелік видів сільськогосподарських культур, тварин і риб, які страхуються; 2) розділ фінансування страхування з бюджету, який включає агропромисловий та фінансово-страховий аспекти. Страховий аграрний пул допомагає страховикам у здійсненні ефективного страхування ризиків агарної сфери. Федерація сільськогосподарських кооперативів захищає інтереси членів кооперативів при здійсненні страхуванні агарних ризиків, а також здійснює розповсюдження

інформації учасникам.[129] Загалом на даний час аграрне страхування регулюється в Іспанії близько 15 нормативно-правовими актами, а саме законами та Королівськими декретами. За оцінками експертів міжнародного проєкту ЄС «Вдосконалення управління ризиками фермерських господарств та малих і середніх господарств в аграрному секторі», система страхування сільськогосподарських ризиків, яка діє в Іспанії, є найрозвиненішою системою агрострахування в Європі. Сектор агрострахування в Іспанії є третім за розміром у світі після США і Канади.

Необхідно наголосити на таких основних характеристиках іспанської моделі аграрного страхування: правила роботи є чітко регламентованими та законодавчо закріпленими в інституційному середовищі; держава підтримує, контролює та розвиває систему аграрного страхування; покриття ризиків у системі забезпечують власні страхові компанії на основі солідарної відповідальності; виробники аграрної продукції через свої об'єднання беруть активну участь у прийнятті рішень щодо питань аграрного страхування; передбачено необхідність надання прямої державної підтримки в разі катастрофічних ризиків.

Інші країни Європи використовують досвід Іспанії. Зокрема в Італії почали розвивати субсидоване аграрне страхування. Перейнявши досвід Іспанії, Італія також ввійшла в число лідерів світового ринку аграрного страхування захисту сільськогосподарських товаровиробників, сформувавши достатнє забезпечення фермерів державними фінансовими ресурсами субсидованого характеру. Інші країни Європейського Союзу також досліджують дану модель та можливості її застосування.

У галузі страхування також цікавим є приклад Польщі. Держава забезпечує функціонування Страхового гарантійного фонду з метою здійснення 100% виплат страхового відшкодування за договорами обов'язкового страхування відповідальності осіб, які зайняті у сільському господарстві. Для польських фермерів обов'язковим є страхування не менш 50% сільськогосподарських культур і худоби. До числа сільськогосподарських культур, які підлягають такому страхуванню, належать: зерно, кукурудза, хміль, тютюн, рапс, ріпа, овочі відкритого ґрунту, картопля, цукровий буряк, плодові,

[129] Танклевська Н.С., Ярмоленко В.В. Перспективи адаптації зарубіжного досвіду агрострахування в Україні // Економіка харчової промисловості. 2020. Т.12, вип. 1. С. 55-63. URL: https://doi.org/10.15673/fie.v12i1.1669.

полуниця та бобові. До страхових ризиків відносять збитки від повені, посухи, граду, негативних наслідків зимування чи весняних заморозків. У Польщі фермер зобов'язаний застрахувати домашню худобу мінімум за одним із таких страхових ризиків: повінь, злива, град, ураган, блискавки, зсуви, лавини, вимушений забій худоби.

Важливим інструментом є інформаційно-консультаційна підтримка за кордоном. Досвід таких країн як Латвія, Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Румунія, Словенія підтверджує високу ефективність сільськогосподарського консультування як інструменту, що сприяє інноваційним процесам в аграрному секторі, зокрема в малих аграрних формуваннях. На утримання інформаційно-консультаційних служб у цих країнах виділяються бюджетні кошти, які в декілька разів перевищують витрати на фінансування сільськогосподарської науки.[130]

Дорадництво в розвинутих країнах світу представлене у різних формах, наприклад, державна університетська (США), державна міністерська (Німеччина, Канада, Польща), приватна (Великобританія, Франція), громадська (Данія), змішана (Нідерланди, Угорщина). Політика підтримки дорадництва за кордоном пояснюється тим, що інноваційний розвиток аграрного сектору визначається не тільки кількістю і якістю науково-технічних розробок, а й масштабами і темпами їх освоєння на виробництві. Відповідно сільськогосподарські консультаційні служби протягом багатьох десятиліть функціонують як засіб розповсюдження знань серед фермерських господарств. Сільськогосподарські дорадчі служби забезпечують ефективне співробітництво між виробниками, переробниками, науковцями, органами влади та громадами у більшості країн світу.

У Німеччині існує спеціальна програма «Загальна концепція науково-технічної політики в співвідношенні з аграрним підприємництвом», згідно якої передбачене сприяння в галузі наукових досліджень, поліпшення умов передачі технологій, фінансування ризикової діяльності, забезпечення науковими кадрами. Велика кількість закладів, які надають консультації фермерам з різноманітних питань, створена у країні. Держава

[130] Замрига А. В. Сільськогосподарське консультування як дієвий інструмент реалізації інноваційних процесів. *Ефективна економіка.* 2015. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4331.

фінансує дані консультаційні центри в основному в межах урядових програм. Наприклад, фермер, який хоче здійснити перехід на органічне землеробство, отримує інформацію про інноваційні та нові технології від консультантів, які є в кожній федеральній землі та які займаються темою виключно органічного землеробства. Вони, відповідно, отримують інформацію від дослідних станцій, де проводяться експериментальні дослідження у сфері рослинництва і тваринництва. Також по всій країні діють демонстраційні ферми для органічного сільського господарства. Весь цей ланцюг заходів отримує фінансування від ЄС та Німеччини.

Система сільськогосподарських знань та інновацій (AKIS), яка об'єднує організації, людей та інституцій для використання, виробництва й обміну знаннями про сільське господарство вже добре функціонує у Франції. Тим не менше, Франція прагне посилити координацію між учасниками на регіональному, національному рівні та європейському рівні, щоб зосередитися на конкретних цілях САП. За підтримки Європейського інноваційного партнерства понад 131 000 людей до 2027 року отримають пораду, навчання або обмін знаннями у сфері сільського господарства. Слід зауважити, що аграрна освіта у Франції безкоштовна. У зазначених коледжах студенти отримують освітньо-кваліфікаційні рівні – молодший спеціаліст і бакалавр. Навчання здійснюють студенти, які після закінчення навчального закладу працюватимуть на сімейних фермах батьків та продовжуватимуть фермерську справу. В іншому випадку батьки будуть змушені продати свій бізнес і землю.

У Франції існує організація САФЕР (SAFER) – спільнота з управління землями та розвитку агросектора, яке має 29 регіональних відділень по всій країні. Це анонімні товариства, які виконують місію загальнонаціонального інтересу. Дані організації допомагають встановлювати фіксовані ціни на сільськогосподарську землю, запобігти розпорошенню земельних паїв, захистити простих фермерів, створити єдину національну базу сільськогосподарських земель.

У Болгарії створена Національна сільськогосподарська консультативна служба (НСКС), яка бере участь у міжнародних проєктах, спрямованих на вирішення питань управління земельними ресурсами, розвиток сільських територій та органічного сільського господарства, спільну організацію фруктового та овочевого господарства, розробку стратегій і управління організаціями

виробників, дотримання стандартів якості, надання консультаційної допомоги ринково-орієнтованим виробникам тощо.

Основним завданнями НСКС було досягнення таких цілей:

– полегшення доступу фермерів до консультаційних послуг НСКС, зокрема розширення територіального охоплення НСКС завдяки створенню мобільних муніципальних центрів (офісів) консультаційних послуг;

– удосконалення взаємодії у системі «наукові дослідження – консультування у сільському господарстві – аграрна справа», підвищення професійної кваліфікації та поінформованості фермерів;

– консультування від створення ферми до її повного обслуговування в агрономічних, тваринницьких та агроекономічних аспектах і забезпечення своєчасної, оперативної та результативної безкоштовної консультації.[131]

Для досягнення цих цілей НСКС здійснює адресну інформаційну та консультаційну діяльність з надання допомоги малим фермерам щодо розширення та модернізації їх господарств, а також сприяє фермерам в освоєнні коштів європейських і національних програм підтримки. Так, у 2022 році проконсультовано 11 481 особу та надано 68 499 консультацій, здійснено 2 397 виїздів у фермерські господарства. Консультації надавалися у 27 офісах, які розташовані в обласних центрах, під час відвідування ферм, у 28 мобільних муніципальних центрах, через Інтернет та по телефону. Враховуючи те, що одна консультація коштує 40 левів, то безкоштовні консультації НСКС економлять фермерам майже 2,72 млн левів на рік, а кошти витрачені з державного бюджету є вдвічі меншими (у 2022 році фінансування НСКС становило 1,42 млн левів).[132]

Як зазначають болгарські фермери, основними факторами підвищення конкурентоспроможності їх ферм є отримання прямих державних субсидій (56,43%), доступ до знань, порад і консультацій (48,9%), участь у програмах державної підтримки (47,96%), фінансові можливості (31,97%)[133].

---

[131] Євроінтеграційні виклики та рішення для сталого аграрного, сільського розвитку й охорони довкілля на прикладі Польщі, Болгарії та Румунії / О. Риковська, О. Фраєр, В. Яровий. Київ: ГО “Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2023. 55 с

[132] Річний звіт Національної сільськогосподарської консультативної служби Болгарії. URL: https://www.naas.government.bg/content/files/2023/04/06/8e132c8f4b9ed08b5be84b0492bd0060.pdf

[133] Bachev H.I. Unpacking competitiveness of agricultural farms in Bulgaria. *Journal of Economics Bibliography*. 2021. No 8(1), pp. 56-86. URL: http://dx.doi.org/10.1453/jeb.v8i1.2180

Організація Об'єднаних Націй закликала фермерів звести до мінімуму викиди азоту в навколишнє середовище, які відбуваються під час вирощування сільськогосподарських культур. Уряди Європейського Союзу різносторонньо заохочують екологізацію фермерства. Наприклад, у Франції реалізується проєкт Farmstar, основна мета якого полягає у створенні інформаційних продуктів для сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств з метою посилення контролю за посівами.

Такі послуги, як Farmstar, розроблені Airbus Defence and Space, допомагають тисячам фермерів досягти більш ефективного та сталого виробництва сільськогосподарських культур. Програма дозволяє фермерам точно знати, що потрібно їхнім культурам, як досягти економії кількості добрив і пестицидів, які використовуються для культур. Фермерські господарства, які підписали угоду, мають можливість на кожній ключовій стадії росту сільськогосподарських культур отримати рекомендації стосовно управління полями. Після п'яти днів з часу придбання програмного забезпечення, користувачі одержують карти полів з кількісними показниками. Залежно від типу рослинності, фермерам надсилається електронною поштою від 3 до 6 карт з рекомендаціями за сезон.

Дану послугу використовує сільськогосподарський кооператив Axereal – найбільший у Франції, який надсилає фермерам-учасникам через Інтернет карти з актуальними даними про посіви. Ця інформація використовується для визначення точного дозування. Так, 35 із 55 фермерів кооперативу використовують Farmstar у даний час – і ця кількість щороку зростає.[134]

Farmstar дозволяє фермерам уникати непотрібних поїздок на тракторах по землі, завдяки чому зменшується споживання дизельного палива та, як наслідок, викидів парникових газів. Перевагою є те, що використовуючи менше добрив і пестицидів, фермери витрачають менше грошей та відчувають себе більш відповідальними щодо довкілля.

Підсумовуючи основні аспекти зарубіжного досвіду підтримки малого аграрного підприємництва, необхідно зазначити можливості його імплементації в Україні та Івано-Франківській області зокрема (табл. 3.6).

[134] FARMSTAR: from satellites to farms. URL: https://www.airbus.com/en/newsroom/news/2016-10-farmstar-from-satellites-to-farms.

Таблиця 3.6

Доцільність імплементації зарубіжного досвіду підтримки малого аграрного підприємництва

Країна	Види підтримки	Можливість застосування
Франції	Підтримка фермерів і сільській місцевості з урахуванням регіональної специфіки. Понад 27 000 молодих фермерів отримають підтримку для початку своєї діяльності залежно від регіону, але не менше 5 тис. євро.	+
	Інвестування коштів в розробку рослинних білків. Наприклад, господарства, які поєднують вирощування бобових культур і тваринництво, можуть отримати підтримку, бюджет на яку зріс на 70% у 2022 році порівняно з 2020 роком.	+
	Підтримка територій з природними обмеженнями з метою уникнення відмови від сільськогосподарської діяльності у віддалених сільських районах, наприклад від випасу худоби в гірських районах. Отримають фермерські господарства в районах зі специфічними потребами.[135]	+
Польща	Дотації на реструктуризацію фермерських господарств з метою підвищення прибутковості та конкурентоспроможності фермерських господарств.	+
	Підтримка тих фермерів, які є учасниками національних систем якості продуктів харчування.[136]	+
	Функціонування Страхового гарантійного фонду для здійснення 100 % виплат страхового відшкодування. Фермери зобов'язані застрахувати не менш 50% сільськогосподарських культур та худоби.	+
Німеччина	Велика кількість закладів, які надають консультації фермерам з різноманітних питань та фінансуються в основному урядом.	+
	Федеральною програмою субсидування передбачена спеціальна стаття допомоги для підвищення частки власних коштів фермерських господарств, що становить майже 30% усіх субсидій.	+
	Пільгові інвестиційні кредити, особливо при освоєнні високотехнологічних виробництв. Для новостворених сімейних фермерських господарств надаються кредити терміном до 20 років.	+
Іспанія	Одна з найкращих у світі система агрострахування. Передбачена значна державна підтримка, шляхом заснування сільськогосподарських товариств взаємодопомоги та надання технічної допомоги страховим компаніям. Окрім того, усі види страхування виконуються на базі планів, які завчасно готуються уповноваженими урядом установами.	+

Джерело: власні узагальнення авторів.

[135] France's CAP strategic plan. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2023-04/csp-at-a-glance-france_en.pdf

[136] Chmielewska B. Gospodarstwa opiekuńcze jako forma pozyskiwania dochodów przez małe gospodarstwa rolne w Polsce. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych.* 2018. Is. 3. pp. 21–32. URL: http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2018.3.21.

Державна підтримка аграрного підприємництва в Україні перебуває у фазі систематизації чинників розвитку, пошуку невикористаних резервів підвищення його ефективності у сімейних фермерських господарствах. Тому використання зарубіжного досвіду з урахуванням української специфіки набуває важливого значення для українських сільськогосподарських підприємств. Важливою передумовою успішного застосування державної підтримки є чіткість регулювання, тобто обґрунтування мети запровадження тих чи інших інструментів та ефекту для малих аграрних підприємства, який може бути реально досягнутий у ході їх реалізації.

Підсумовуючи зазначене, доцільно виділити два основні напрями поліпшення державної політики регулювання розвитку малого аграрного підприємництва (рис. 3.1). Перший – це захист інтересів малого аграрного підприємництва та створення сприятливих умов для його розвитку. Другий – це оптимізація адресної державної підтримки малого аграрного підприємництва.

З огляду на стратегічні завдання розвитку аграрної галузі, основним критерієм при виділенні державної підтримки повинно стати нарощування обсягів виробництва необхідних видів сільськогосподарської продукції. Крім того, інструментарій державної підтримки кредитування сімейних фермерських господарств може бути достатньо широким – від «компенсації кредитних відсотків, до випуску цінних паперів, які будуть погашатися державою для банку за фактом надання та доцільного й ефективного використання кредитних коштів».[137]

[137] Шматковська Т.О., Східницька Г. В. Організаційно-економічні засади розвитку фермерських господарств в Україні. Ефективна економіка. 2020. № 7. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.7.68

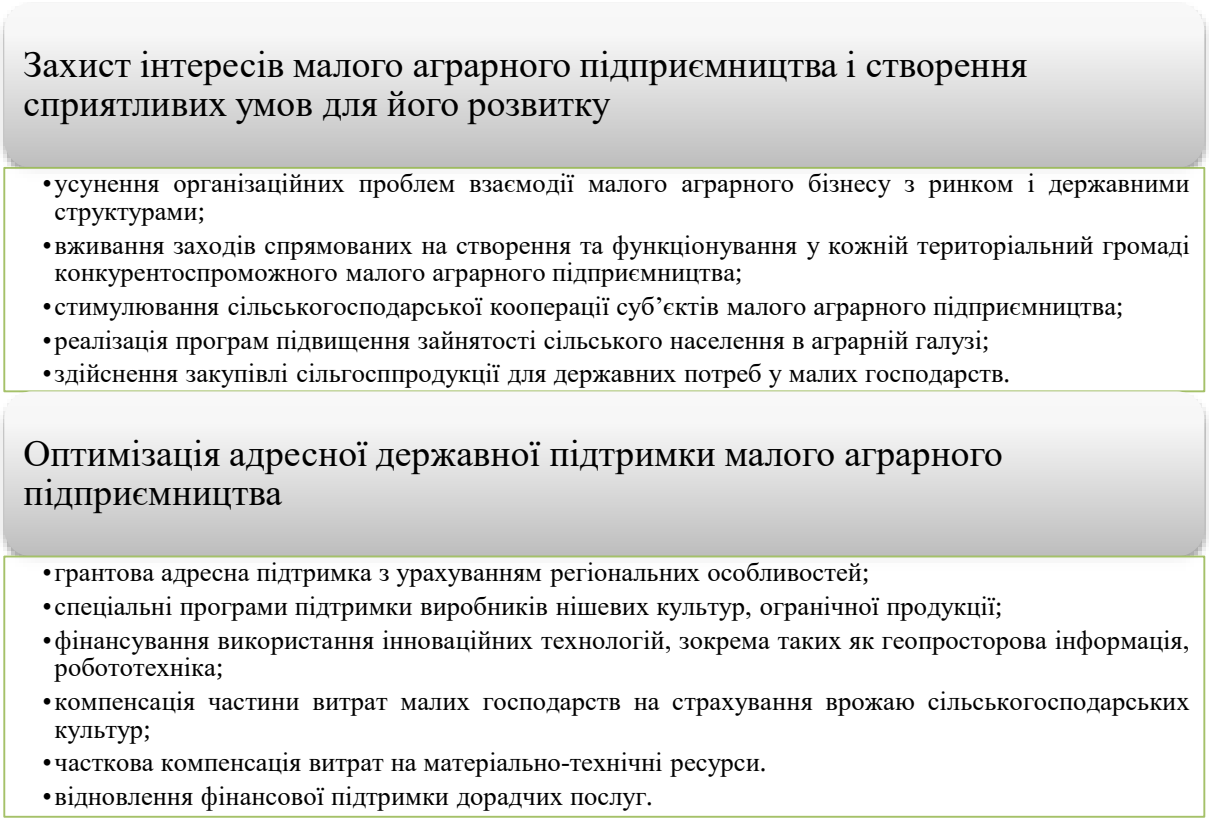

Рис. 3.1. Система механізмів державної політики регулювання розвитку малого аграрного підприємництва

Джерело: розроблено авторами.

Інструменти фінансового стимулювання розвитку малого аграрного підприємництва, які використовуються в європейській практиці доцільно застосовувати в українській практиці. Проте, автоматичне перенесення методів, що застосовуються в інших країнах, на терени української економіки слід вважати недоцільним навіть за умов, що вони показали себе там ефективно. Так, важливу роль відіграє саме інституційна трансформація аграрного сектора, а не копіювання нехай і ефективно працюючих зарубіжних інституцій[138].

Фінансово-економічні механізми, які використовувалися в європейських країнах на різних етапах розвитку сільського господарства, є різноманітними і не завжди адекватними щодо українських умов, особливо у воєнний та післявоєнний періоди. Визначені заходи мають бути аргументовані, обумовлені законодавчо та підкріплені реальним фінансуванням.

[138] Лопатинський Ю.М. Інституціональна трансформація аграрного сектора: дис.... доктора екон. наук: 08.00.03. Київ, 2007.

Отже, державна підтримка сімейних фермерських господарств є важливою та необхідною для розвитку сільського господарства України. Водночас вона потребує певних удосконалень і підвищення ефективності, адже програми часто модифікуються, а кошти, виділені на їх фінансування, використовуються не в повному обсязі. Така практика не дозволяє встановити прозорі та чіткі правила, породжує недовіру до державних програм підтримки та не сприяє ефективному використанню бюджетних коштів.

3.3. Організаційно-економічний механізм активізації малого аграрного підприємництва

Діяльність суб'єктів малого аграрного підприємництва має нестабільний і часто не довгостроковий характер. У процесі виробництва сільськогосподарської продукції дані підприємницькі структури стикаються з низкою проблем організаційного, соціального, правового та фінансового характеру, які посилюються під впливом кризових явищ, спричинених воєнним станом. У той час, як затягнутий у країні процес створення нової системи ринкових взаємовідносин призвів до розвитку монополізації окремих сегментів продовольчого ринку, зростання ролі посередницьких структур, складнощів збуту продукції та виникнення серйозних проблем у ході формування міжгосподарських взаємовідносин. Спостерігається не співробітництво та взаємодоповнення, а протистояння між малими та великими аграрними підприємствами. І перевага в даному протистоянні не на користь малих аграрних підприємств. Не маючи достатнього обсягу фінансових ресурсів, постійних ринків збуту та належного матеріально-технічного забезпечення малі аграрні підприємства часто отримують системні та значні збитки.

Основні сфери проблем розвитку малого аграрного підприємництва узагальнено на рис 3.2.

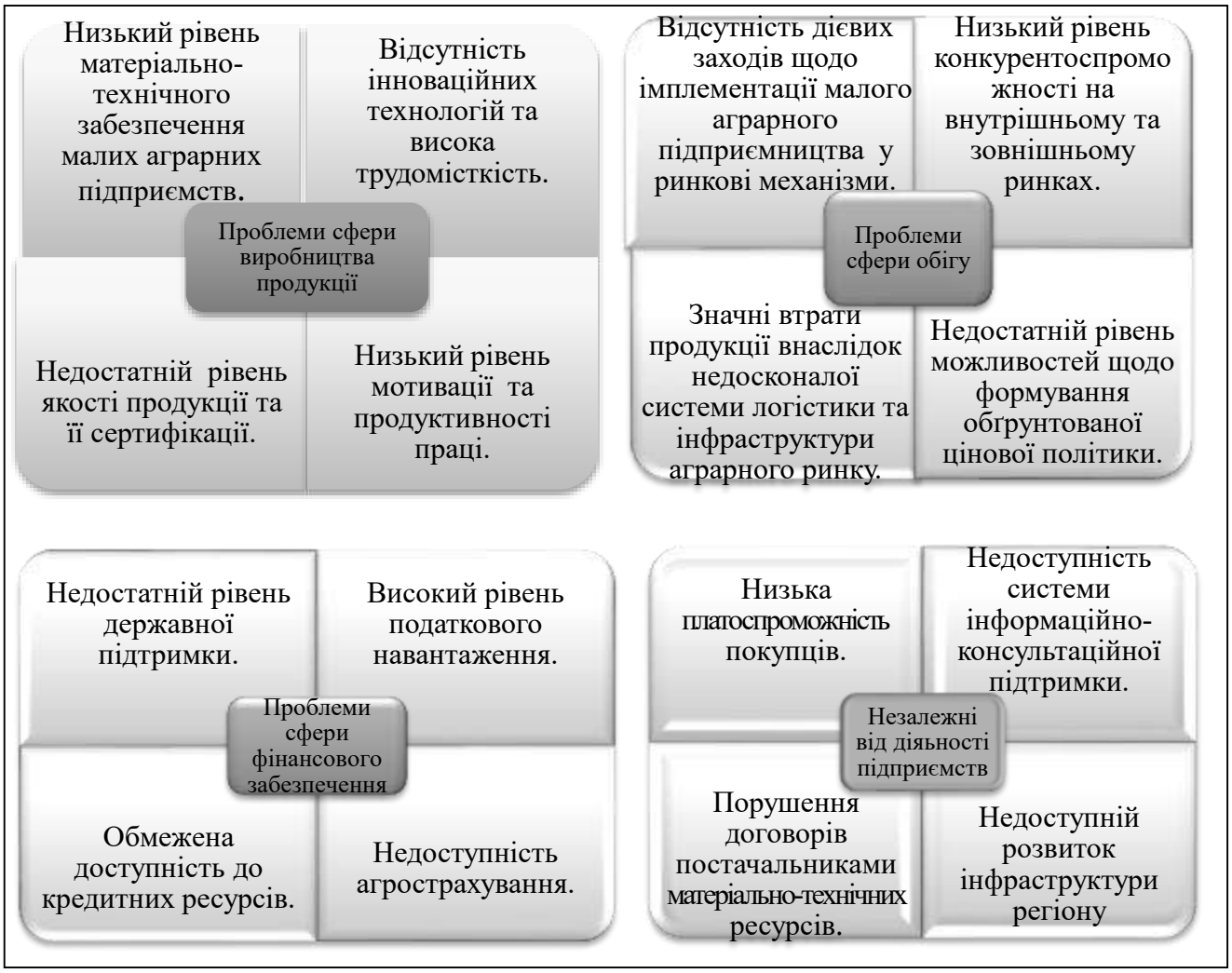

Рис. 3.2. Сфери проблем розвитку малого аграрного підприємництва в Івано-Франківській області

Джерело: розроблено авторами.

Мале аграрне підприємництво характеризуються високим ступенем диверсифікації діяльності, що дає змогу сільському населенню на регіональному рівні забезпечити себе відповідним рівнем доходу та пристосуватися до нестійких умов господарювання. Однією з вагомих причин, що стримують розвиток даних господарств, є низький рівень участі органів місцевого самоврядування у процесах створення та підтримки їх діяльності. Крім того, низький рівень престижності праці у галузі сільського господарства, призводить до відсутності зацікавленості даним видом діяльності та міграції молоді при неможливості виконувати трудомісткі роботи населенням старшого віку. Відповідно основним завданням органів місцевого самоврядування сьогодні є

забезпечення розвитку сільських територій враховуючи їх високий аграрний потенціал.

Позитивні зрушення у діяльності малих аграрних підприємств, які є визначальним фактором розвитку територіальних громад, вимагають реального сприяння та підтримки з боку місцевих органів самоврядування. Зокрема, доцільним є здійснення таких заходів: покращення управлінських підходів до реалізації програм стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва на засадах узгодження цих програм на макро- та мезорівнях управління, обґрунтування чітких джерел і механізмів фінансування процесу поетапного досягнення програмних цілей, передбачення можливостей залучення коштів міжнародної грантової допомоги для активізації бізнес-середовища у сфері малого аграрного підприємництва, встановлення дієвих механізмів моніторингу та контролю за реалізацією прийнятих програмних заходів і здійснення оцінки стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва в аграрній сфері.

Забезпечення ефективності виробництва та реалізації продукції малими аграрними підприємствах стримується відсутністю ефективних зв'язків у ланцюжку «виробництво – переробка – збут продукції», слабким розвитком кооперативних зв'язків. Сільськогосподарська продукція доходить до кінцевого споживача через довгий маркетинговий ланцюжок. На кожному з його таких рівнів додаються відповідні витрати (наприклад, обробка, транспортування тощо) та прибуток посередника. Така сама ситуація спостерігається і при переробці продукції на переробних підприємствах. Тобто виробник втрачає можливість контролювати свою продукцію та, відповідно, свій прибуток на користь перекупника або переробника. Одночасно кінцевий споживач платить максимальну ціну, сплачуючи усім посередникам, які беруть участь у ланцюжку, а вся додаткова вартість розподіляється між останніми. Сьогодні 50%, а то й більше молока, проходить поза офіційними каналами, до 80% овочів продається з поля, тобто, за готівку – посередникам. Це стосується й усієї іншої продукції, окрім зернових і технічних культур. Маркетинговий ланцюг негативно діє і в зворотному напрямі при придбанні малими аграрними підприємствах необхідних для виробництва ресурсів або послуг. Так, гібридне насіння, бензин, добрива, хімічні засоби тощо необхідно

купувати в різних місцях по всій країні. На шляху до суб'єктів малого аграрного підприємництва ці товари теж проходять через руки багатьох посередників, збільшуючи свою вартість. Урешті малі господарства платять максимальну ціну за засоби, але отримують мінімальну ціну за свою продукцію. Різниця ж в обох випадках потрапляє до кишені посередників. Така ситуація на ринку заважає розвитку малого аграрного підприємництва, робить його вразливим та економічно непривабливим. Великі сільськогосподарські товаровиробники можуть упоратися з цим через виробництво та нагромадження оптових партій продукції, які можна притримати та вигідно продати на оптових ринках, а дрібні товаровиробники таких можливостей не мають.

Високий рівень екологічного навантаження господарської діяльності малих аграрних підприємств на земельні ресурси суперечить вимогам раціонального природокористування. Низький рівень екологізації малого аграрного підприємництва області зумовлений високою часткою під посівами високоінтенсивних культур, а саме сої та ріпаку. Покращання догляду за посівами та дотримання науково обґрунтованих сівозмін можливо за рахунок введення в сівозміну замінників.

Важливим напрямом підвищення ефективності аграрного землекористування малих господарств є перехід до органічного виробництва. Конкурентною перевагою малого аграрного підприємництва повинна стати орієнтація на виробництво екологічно чистої продукції з реалізацією останньої на внутрішньому та зовнішньому ринку. Великі підприємства зацікавлені у збільшенні прибутку шляхом досягнення ефекту масштабу та не використовують технології екологічного виробництва. В той час як стратегія Європейської комісії «Від ферми до виделки» ставить амбітні цілі щодо прискорення переходу до сталого сільського господарства: від скорочення викидів парникових газів у цьому секторі на 50% до виділення 25% сільськогосподарських угідь під органічне землеробство. Стратегія позиціонує сільське господарство як ключ до досягнення Європейської зеленої угоди до 2030 року.

В умовах сьогодення крафтове виробництво агропродукції стає потужним драйвером економічного розвитку окремих територій, джерелом формування доданої вартості та наповненості місцевих бюджетів. Також крафтова діяльність є дієвим шляхом розвитку

культури споживання екологічного, якісного й унікального продукту українських агровиробників.

Заходи сприяння розвитку малого аграрного підприємництва наведені на рис. 3.3.

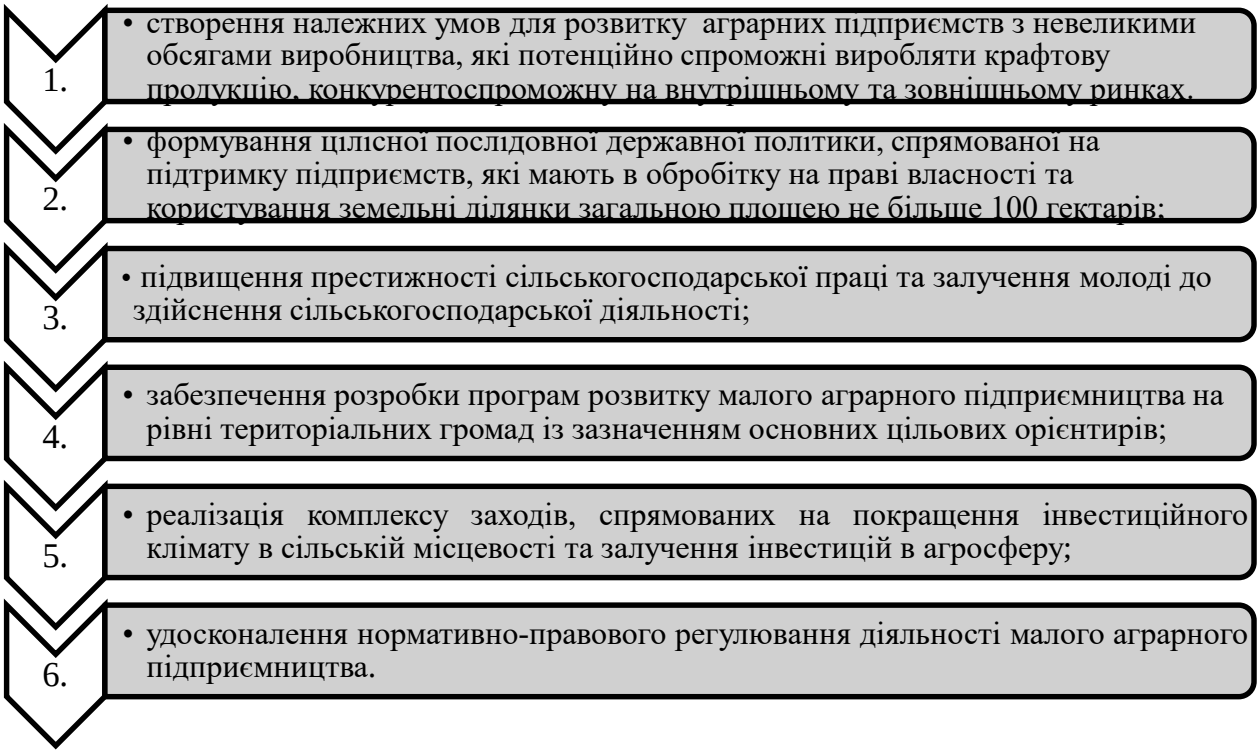

Рис. 3.3. Заходи сприяння розвитку малого аграрного підприємництва

Джерело: розроблено авторами.

Вихід на європейські ринки та широке використання сучасних технологій створюють можливості для отримання нового досвіду та знань, які можуть бути ключовими факторами успіху малого аграрного підприємництва в майбутньому. Крім того, конкурентними перевагами малого аграрного підприємництва є здатність швидко реагувати на зміни потреб споживачів, диверсифікувати виробництво та впроваджувати раціональні методи його організації.[139]

Вагомим аспектом є стимулювання сільськогосподарської кооперації малих агровиробників. Суб'єктам малого аграрного підприємництва розвивати повну переробку сировини власними

[139] Стратегія розвитку підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення аграрної економіки України / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін. Київ: ННЦ „ІАЕ", 2022. 32 с.

силами економічно невигідно через обмеженість можливостей до залучення ресурсів. Великі сільськогосподарські підприємства часто економічно не зацікавлені кооперуватися з малими господарствами, а розвиток кооперативного руху стримується через адміністративне нав'язування кооперації без чіткого обґрунтування результатів у той час як сільськогосподарський кооператив є популярною моделлю виробництва продукції – у всьому світі існує понад 1,2 мільйона фермерських кооперативів. Прозорість бізнесу, економічні можливості та мінімізація ризиків є важливими перевагами сільськогосподарських кооперативів.[140]

Можливими є два варіанти функціонування малого аграрного підприємництва: перший – коли підприємства працюють самостійно, другий – коли вони об'єднуються (інтегрується) у кооператив, який забезпечує їх повною інформацією: яку, коли, в яких обсягах, з якою собівартістю і якістю виробити продукцію, а також які, для яких періодів року та за якою ціною можна одержати необхідні ресурси й головне – кому, на яких умовах, в яких обсягах і за якою ціною можна продати вироблену продукцію. Таке порівняння дає змогу з'ясувати очікувану економічну користь від входження господарства у кооперативні структури. Основою взаємозв'язків у кооперативних формувань повинна бути гарантія реалізації виробленої продукції, а також надання їм постійної підтримки у виробництві цієї продукції.

Основний підхід кооперативних формувань ґрунтується на простому принципі об'єднання. Якщо об'єднати багато дрібних часток, вони стають великою цілістю. Тобто, якщо кілька малих аграрних підприємств об'єднаються, то відразу відчують перевагу та силу великого виробника чи покупця. Такі об'єднання дозволять:

– скоротити число посередників у маркетинговому ланцюжку й тим самим врятувати свої прибутки від потрапляння в кишеню посередників. За рахунок цього вони будуть отримувати вищу ціну за спільно реалізовану продукцію та платитимуть нижчу ціну за спільно придбані обігові матеріали, тим самим збільшуючи свій прибуток;

– здійснювати переробку сировини, що підвищує вартість продукту та водночас створює робочі місця;

---

[140] Agricultural Cooperatives: Specifics, Role, Pros and Cons. URL: https://eos.com/blog/agricultural-cooperatives/

– зберігати продукцію до кращих цін/сезону;

– використовувати технологічні рішення (наприклад, охолоджувати молоко), щоб зберегти якість продукту протягом тривалого періоду, доки він не дійде до кінцевого пункту призначення;

– купувати насіння, добрива, пальне та інші ресурси за оптовими цінами;

– купувати сільгосптехніку або орендувати її за пільговою ціною й обслуговувати її за нижчими тарифами;

– здешевлювати кредити за рахунок збільшення їх суми та солідарної (через об'єднання) відповідальності;

– координувати співпрацю та брати участь у державних і місцевих програмах, які мають намір підтримувати кооперативи;

– працювати з донорами та агентствами з технічної допомоги, щоб отримати гранти для реалізації проектів, які будуть відповідати їхнім інтересам.

На рівні територіальних громад кооперуванню суб'єктів малого аграрного підприємництва необхідно приділяти особливу увагу, роз'яснювати їх власникам переваги співробітництва не лише за рахунок постачання ресурсів, а й можливості економічно вигідного збуту продукції. Досягти цього можна шляхом організації круглих столів і періодичних навчань для керівників малих аграрних підприємств стосовно ведення кооперативної діяльності; формування та розробки бази типових бізнес-планів створення горизонтальної та вертикальної кооперації суб'єктів малого підприємництва; розвитку консультаційних центрів з питань організації та ведення кооперативної діяльності, до складу якої увійшли б представники науково-дослідних установ, органів державного управління та члени вже функціонуючих кооперативів, популяризації кооперативного руху серед населення.

У результаті такого співробітництва розвиватиметься економічний інтерес з боку суб'єктів малого аграрного підприємництва до спільних зусиль, формуватиметься розуміння підвищення можливості соціального захисту, отримання своєрідних гарантій з боку органів місцевого самоврядування. Також варто виявляти резерви малих господарств на регіональному рівні у виробництві та реалізації продукції, а також умови, за якими ця продукція надходитиме на ринок сировини. Аналіз таких умов і

зіставлення їх з оцінкою можливостей дозволить прогнозувати напрями розвитку кооперативних формувань, оцінити ефекти для розвитку сільських територій. Зарубіжний і український досвід показує ефективність державно-приватного партнерства у розвитку малого аграрного підприємництва, а відтак територіальних громад.

Створення суб'єктами малого аграрного підприємництва (самостійно чи разом з іншими формами господарювання) спеціалізованих або багатопрофільних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є вимогою часу та найважливішим шляхом підвищення продуктивності та ефективності даних господарств.[141] За умови посиленням конкуренції на ринках збуту виробленої продукції, формування вимог щодо необхідності підвищувати її якість до загальносвітових стандартів і знижувати затрати на її виробництво у керівників малих господарств виникає усвідомлення доцільності кооперування сфері виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції.

До прикладу, перший створений в Україні кооперативний молокозавод «Набіл» в селі Утішків біля Буська випустив першу партію продукції з доданою вартістю – йогурт і кефір. Молокопродукти заводу продають під торговою маркою «Білобока» у крамницях Львівщини та Івано-Франківщини. Завод збудували за фінансової підтримки уряду Канади. Відкрити завод вдалося завдяки інвестиційному проєкту «Будівництво кооперативного заводу з переробки молока», який реалізовано за підтримки канадської кооперативної організації SOCODEVI. Планується, що власний молокозавод допоможе забезпечити справедливу ринкову ціну на молоко та доступ фермерів до стабільних ринків збуту. За одну зміну там перероблятимуть 25 тонн молока, зібраного зі сотні молочних господарств Львівщини. У планах – збільшити потужності до 50 тонн молока за зміну. Загальна сума інвестицій у завод на сьогодні становить 95 млн грн, з них: фінансова підтримка від SOCODEVI – 90 млн грн, фінансова підтримка від українських кооперативів – 5 млн грн. До реалізації молока на перероблення буде долучено

[141] Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови аграрної економіки: монографія / [М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за редакцією М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 194 с.

4 кооперативи, членами яких є понад 100 молочних господарств Львівщини.[142]

Пріоритетність розвитку малого аграрного підприємництва на регіональному рівні доцільно забезпечувати шляхом:

− стимулювання кооперування суб'єктів малого аграрного підприємництва на основі надання пріоритетності у отриманні державної підтримки виробничим та обслуговуючим кооперативам, звільнення від місцевих податків і зборів, залучення до пільгового кредитування, компенсація організаційних витрат, стимулювання надання сертифікації продукції кооперативу, а не окремо малим виробникам;

− здійснення закупівлі сільськогосподарської продукції у суб'єктів малого аграрного підприємництва на основі укладених договорів для забезпечення харчування у закладах охорони здоров'я, освіти та інших;

− запровадження стимулюючих механізмів для впровадження інноваційних технологій виробництва продукції, використання роботизованих і безпілотних технологій, зокрема пільгового оподаткування та програм підтримки;

− стимулювання нарощування обсягів виробництва продукції шляхом сприяння вдосконаленню логістичної інфраструктури, створення умов для виходу на зовнішні ринки;

− створення сприятливих умов для залучення молоді до ведення підприємницької діяльності в аграрній сфері за допомогою організації навчальних тренінгів, семінарів, круглих столів, спрямованих на підвищення престижності праці в аграрній галузі та роз'яснення можливостей щодо залучення фінансування;

− організація інфраструктури для зберігання та переробки продукції, забезпечивши будівництво кооперативних заводів з переробки молока, ріпаку та інших продуктів на онові державно-приватного партнерства;

− забезпечення організації надання дорадчих послуг на регіональному, районному рівні та рівні територіальних громад шляхом створення консультаційних центрів із залученням фахівців-практиків і науковців за фінансової підтримки міжнародних організацій;

[142] Кооперативний молокозавод на Львівщині випустив першу партію продукції. URL: https://zaxid.net/kooperativniy_molokozavod_na_lvivshhini_vipustiv_pershu_partiyu_produktsiyi_n1572025

− сприяння поєднання провадження сільськогосподарської діяльності з отриманням несільськогосподарських доходів, зокрема від агротуризму, агровольтаїки, залучення до реалізації проєктів соціального підприємництва;

− підвищення рівня екологізації виробництва продукції шляхом спрямування регіональної підтримки розвитку на підприємства з нижчим рівнем розораності сільськогосподарських угідь, які спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва та мають гірші показники економічної ефективності.

Важливим є вирішення проблеми доступності до кредитних ресурсів. Вагомим інструментом у даному випадку є Фонд часткового гарантування кредитів (ФЧГК) у сільському господарстві. За даними дослідження Світового банку та Київської школи економіки, орієнтовно 63% зацікавлених у кредитах малих сільгоспвиробників готові сплачувати як мінімум 5% річних, а 37% готові сплачувати як мінімум 7% річних за користування кредитом. Відтак, якщо ФЧГК співпрацюватиме з державною програмою «5-7-9», потенційно 6,5-11,1 тис. малих сільгоспвиробників зможуть скористатись гарантіями Фонду. У разі, якщо ФЧГК не співпрацюватиме з програмою «5-7-9» – то не більш як 1,2 тис. сільгоспвиробників зможуть стати бенефіціарами Фонду через низький попит на кредити з високою відсотковою ставкою.[143]

З початку 2023 року і станом на кінець вересня – понад 11,1 тис. сільгоспвиробників отримали банківське фінансування, з них понад 8,6 тис. — за державною програмою «5-7-9». Сукупний обсяг залучених сільгоспвиробниками кредитів у 2023 році склав 56,3 млрд грн, у тому числі 33,3 млрд грн — за програмою «5-7-9». При цьому близько 35% від усієї суми кредитів, залучених українськими сільгоспвиробниками, було покрито державною програмою портфельних гарантій. Однак такі гарантії надавалися переважно середнім і великим сільгоспвиробникам, з обсягами земельного банку понад 500 га. Отже, існувала нагальна потреба у повноцінному функціонуванні ФЧГК, який би покривав частину кредитних ризиків виробників із земельним банком до 500 га.

[143] Нейтер Р., Стольникович Г., Колодяжний І., Нів'євський О. Роль фонду часткового гарантування кредитів в сільському господарстві. Аналітична записка. KSE Агроцентр. 2023. 9 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/10/Analitichna-zapiska_Rol-fondu-chastkovogo-garantuvannya-kreditiv_zhovten-2023-roku.pdf

Отже, з 25 січня 2024 року ФЧГК у сільському господарстві повідомив про старт своєї діяльності. Над створенням і запуском Фонду разом із Мінагрополітики працювали представники Світового банку та Європейського Союзу. В результаті позичальники зможуть отримати інвестиційні кредити терміном до 7 років, кредити для купівлі землі терміном до 10 років та обігові кошти терміном до 3 років. Максимальна сума кредиту на одного позичальника становитиме 30 млн грн. Для того, щоб отримати доступ до гарантій Фонду, фермер має бути зареєстрованим в ДАР. Відповідно гарантії Фонду позитивно вплинуть на розвиток земельного ринку.

Завдяки гранту розміром у 10 мільйонів євро, який наданий Європейським Союзом для Проекту Світового банку «Зміцнення Фонду часткових кредитних гарантій у сільському господарстві», ФЧГК є достатньо капіталізованим для старту своєї діяльності. Потенційно скористатися даним інструментом в Україні зможуть 17,7 тис малих фермерів. [144] Так, підприємець з Дніпропетровщини першим отримав кредит під гарантії ФЧГК 6 лютого 2024 року на поповнення обігового капіталу. Кошти були видані в поєднанні з Програмою "Доступні кредити 5-7-9%", тобто фермер одночасно отримав часткову компенсацію процентів і часткову гарантію за основним зобов'язанням за кредитом.

Також актуальним є кредитування суб'єктів малого аграрного підприємництва банківськими установами за підтримки міжнародної технічної допомоги. Перший кредит від ОТП Банку в межах грантової програми проєкту USAID «Реформування фінансового сектору» отримав агровиробник СВК «Родина» (Одеська область). Підписання кредитного договору відбулося 18 жовтня 2023 року. «Наразі це найвигідніша цінова пропозиція серед кредитних програм для малого та середнього бізнесу. Завдяки зменшенню фінансового навантаження через цільові програми клієнти мають можливість отримати кредит у більшій сумі».[145] Сільськогосподарський виробничий кооператив «Родина» отримав кредит у сумі 3 млн грн без застави на поповнення обігових коштів для ведення своєї основної діяльності. Кредит виданий терміном на 36 місяців та перші

[144] Програма Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві запрацювала – перший кредит видано! URL: https://pcgf.com.ua/news/programa-fondu-chastkovogo-garantuvannya-kreditiv-u-silskomu-gospodarstvi-zapracyuvala-pershij-kreditvidano

[145] ОТП Банк видав перший кредит у межах грантового проєкту USAID одеському агровиробнику. URL: https://www.otpbank.com.ua/about/news/451570.

12 місяців позичальник сплачує лише 7% річних. У жовтні 2023 року ОТП Банк отримав грант від Проєкту USAID «Реформування фінансового сектору» на 1,2 млн дол. США для кредитування українського бізнесу. У межах програми банк надаватиме цільове фінансування підприємствам малого та середнього бізнесу. Гроші гранту буде спрямовано на компенсацію різниці між процентною ставкою для клієнта та ринковою.

Уряди різних країн світу, особливо тих, що мають обмежені запаси природних енергоресурсів, приділяють значну увагу розвитку альтернативної енергетики та зміцненню енергетичної безпеки. Найбільшими виробниками етанолу та біодизелю в ЄС були Німеччина, Франція та Польща. Ситуація на ринку та зростання попиту на зелену енергетику засвідчує, що виробництво етанолу і складних ефірів рослинних олій до 2030 р. збільшиться, що сприятиме розвитку цього сектора.[146]

У зв'язку із цим будівництво в Івано-Франківській області міні-заводів з виробництва біодизелю потужністю 2,7 тис. т щороку на кооперативних засадах або створення виробничих потужностей безпосередньо на території малих фермерських господарств, які вирощують ріпак, має добрі економічні перспективи.[147] Вихід біодизелю з однієї тони ріпаку становить 40%, тобто за умови зазначеної потужності отримаємо 1,1 тис. т біодизелю у рік. Вартість виробничих потужностей складатиме вартість приміщення та інших технічних засобів, які необхідні для забезпечення віджимання олії та переробки її на біодизель. За результатами проведених розрахунків, вартість одного міні-заводу по переробці 2,7 тис. т ріпаку в рік становитиме 2856,8 тис. грн (табл. 3.7).

[146] Parkhomets M., Uniiat L., Chornyi R., Chorna N., Hradovyi V. (2023). Efficiency of production and processing of rapeseed for biodiesel in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, *9*(2), 245–275. URL: https://doi.org/10.51599/are.2023.09.02.11

[147] Humeniuk M., Shelenko D., Nemish D., Balaniuk I. (2021). Improving the efficiency of agricultural entrepreneurship by processing rapeseed to biodiesel. *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*", Vol. 21(3). pp. 431–438. URL: http://managementjournal.usamv.ro/index.php/scientific-papers/2617-improving-the-efficiency-of-agricultural-entrepreneurship-by-processing-rapeseed-to-biodiesel

Таблиця 3.7

Розрахунок вартості заводу для виробництва біодизелю з насіння ріпаку

Загальна характеристика заводу	
Територія заводу, га	0,5
Переробка ріпаку: за день, тонн	10,8
за рік тис. тонн	2,7
Виробництво біодизелю: за день, тонн	4,3
за рік тис. тонн	1,1
Кількість робочих днів	250
Загальна вартість заводу, тис. грн, в т.ч.:	2856,8
Будівлі і споруди, тис. грн	850,0
Обладнання, тис. грн, в т.ч:	2006,8
обладнання по виробництву олії, тис. грн, в т.ч.:	784,9
олійний прес шнековий ММШ-450, продуктивність 420-450 кг/год. (3 шт за ціною 210 тис. грн)*	630
фільтрувальна лінія ЛФ-4, потужність 200 л/год (3 шт за ціною 38,4 тис. грн)*	115,2
ємкість для олії (2 шт ємкістю 3000 л за ціною 9,8 тис. грн)	19,6
ємкість для шроту (3 шт ємкістю 700 кг за ціною 6,7 тис. грн)	20,1
обладнання по виробництву біодизелю (Комплекс EXON-250, продуктивністю 6000 л), тис. грн*	1221,9
Машино-тракторний парк, тис. грн	350,0

Джерело: власні розрахунки авторів.

*Вартість обладнання за даними офіційних сайтів: GG “TT Group”– www.ttgroupworld.com
ПП “ЛАВРІН” – www.lavrin.com.ua

Основною перевагою, яка спонукає до переробки ріпаку, є той факт, що відбувається повний біологічний розпад даної речовини у повітрі, тобто біодизель не завдає шкоди ні рослинам, ні тваринам. У використанні біодизелю формують суміші з дизельним паливом. Найчастіше використовують суміш біодизелю з часткою 20 % у дизельному паливі (В20), також популярними є і суміші з нижчою часткою. Також є практика використання чистого біодизелю (В100) у багатьох країнах, особливо у Німеччині.

У продуктах згоряння біопалива на 8-10% менше окису вуглецю, майже на 50% менше сажі й значно менше сірки (0,005% проти 0,2% у звичайного дизельного палива). І тільки через високий уміст кисню в біопаливі продукти його згоряння містять приблизно на 10% більше окису азоту порівняно з нафтовим дизельним паливом. Разом із тим, біопаливо агресивніше щодо гумових і полімерних деталей двигунів, ніж звичайне нафтове та дещо змінює техніко-експлуатаційні параметри роботи дизельних двигунів.

Екологічний складник ефективності переробки ріпаку є вагомим, проте найбільш важливою є економічна складова. Для виробництва 1000 л біодизельного палива необхідно 1000 л очищеної рапсової олії, а також 186 спирту метилового, 5 кг каталізатору та інші допоміжні речовини. Відповідно до умови технологічного процесу витрати на переробку 1 тони ріпаку на біодизель становлять 789 грн. (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Розрахунок загальної суми витрат на переробку 1 тони насіння ріпаку на біодизель

№	Статті витрат	Розрахунок	Сума, тис. грн.
1.	Амортизація		451,3
	у т.ч. амортизація будівель та споруд (4 %)	(850-40)/30	27
	амортизація обладнання по виробництву олії (12 %)	(784,9-78.4)/5	141,3
	амортизація обладнання з виробництва біодизелю (12 %)	(1221,9-122)/5	220
	амортизація машино-тракторного парку (12 %)	(350-35)/5	63
2.	Витрати на ремонт основних засобів (1 %)	2856,8*0,01	28,6
3.	Оплата праці з нарахуваннями		597,6
	у т.ч . адмінперсоналу (2 чол)	(6900*2)*12	165.6
	обслуговуючого персоналу (6 чол)	(6000*6)*12	432
4.	Електроенергія (потужність загальна 146 кВ/год)		946
	у т.ч. біодизельна установка (80 кВ/год)	160 тис кВ*3,24 грн	518,4
	три олійні преси (по 22 кВ/год)	132 тис кВ*3,24 грн	427,6
5.	Витрати на опалення та освітлення приміщень	3,6 тис кВ*3,24 грн 1 тис м. куб*7,99 грн	19,7
6.	Вартість метанолу, каталізатора		87
Разом витрат			2130,2
Витрати на одну тону при потужності 2,7 тис. т, грн			789

Економічна доцільність переробки ріпаку на біодизель обґрунтовується вищою її ефективністю порівняно з реалізацією насіння ріпаку на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Якщо провести економічні розрахунки, ураховуючи умови сьогодення щодо виробництва та реалізації ріпаку малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області у 2022 році, то їх результати засвідчать доцільність переробки ріпаку на біодизель (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Ефективність переробки насіння ріпаку на біодизель на прикладі малих фермерських господарств Івано-Франківської області

Назва показника		Значення показника
Переробка ріпаку на біодизель	Вихід продукції в результаті переробки 1 т ріпаку в т.ч. вихід біодизелю, л	400
	вихід макухи, кг	550
	вихід гліцерину технічного, кг	68
	Вартість одержаної продукції з 1 т ріпаку – всього, грн	16910
	в т.ч. вартість біодизелю, грн (32 грн за 1л*)	12800
	вартість макухи, грн (5 грн за 1кг*)	2750
	вартість гліцерину технічного, грн (20 грн за 1кг)	1360
	Собівартість 1 т вирощеного ріпаку, грн	10620
	Витрати на переробку 1 т ріпаку, грн	789
	Разом витрат на виробництво та переробку 1 т ріпаку, грн	11409
	Прибуток з 1 т ріпаку в результаті переробки, грн	5501
	Рівень рентабельності переробки 1 т ріпаку, %	48,2
	Прибуток при переробці 2,7 тис. т ріпаку, тис. грн	14852,7
Реалізація насіння ріпаку	Собівартість 1 т реалізованого ріпаку, грн	11166,3
	Реалізаційна ціна 1 т ріпаку, грн	14928
	Прибуток від реалізації 1 т ріпаку, грн	3761,7
	Рівень рентабельності реалізації 1 т ріпаку, %	33,7
	Прибуток при реалізації 2,7 тис. т ріпаку, тис. грн	10156,39
Економічний ефект (збільшення прибутку в результаті переробки ріпаку порівняно з реалізацією) тис. грн		4696,3

Джерело: власні розрахунки авторів.

* Ціна встановлена відповідно до даних офіційних сайтів (Ecoist, Agrovektor)

Питома вага отриманого прибутку від реалізації ріпаку малими фермерськими господарствами в Івано-Франківській області в загальному обсязі сформованого прибутку впродовж останніх років динамічно збільшуються. Собівартість 1 т виробленого ріпаку у 2022 році становила 10620 грн, а собівартість 1 т реалізованого ріпаку – 11166,3 грн. Реалізаційна ціна 1 т становила 14928 грн, відповідно рівень рентабельності реалізації – 33,7 %. Проте висока конкуренція на ринку ріпаку щодо реалізації його насіння та наявність трейдерів сприяють недоотриманню доходів малими фермерськими господарствами. Водночас реалізація одержаної у результаті переробки згідно технологічного процесу продукції (біодизелю,

ріпакової макухи, неочищеного гліцерину) може забезпечити вищу прибутковість.

Впровадження разом із вирощуванням ріпаку технології його переробки на біодизель сприятиме підвищенню ефективності господарювання та даватиме можливість скоротити витрати на паливо, за умови використання сумішевих видів. При переробці 1 т ріпаку на біодизель можна одержати 5501 грн прибутку, тоді як при реалізації насіння ріпаку лише 3761,7 грн, при рівні рентабельності відповідно 48,2 % і 33,7 %. Загалом при реалізації 2,7 тис. т ріпаку малі господарства одержали 10156,39 тис. грн, а при переробці на біодизель могли б одержати 14852,7 тис. грн., тобто економічний ефект становитиме 4696,3 тис. грн., а витрати, понесені у зв'язку зі створенням заводу, окупляться у перший рік.

Важливим є відновлення державної підтримки поширення дорадчих послуг, яка не здійснювалася у 2022-2023 роках. Вагомість дорадництва полягає у сприянні фермерам, які не мають належної освіти та досвіду роботи, щодо ефективного господарювання та використання досягнень науково-технічного прогресу у роботі своїх підприємств. Відповідно до досліджень Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), в Україні «33 164 сімейних фермерських господарств площею від 20 га до 500 га мають середній доступ до дорадчих послуг, 90% з яких забезпечують постачальники сировини, чия неупередженість ставиться під сумнів, і лише 10% - професійні незалежні радники. Водночас 4 мільйони дрібних фермерів (2–20 га) в Україні слабо обслуговуються дорадчими службами через відсутність належних політичних стимулів та інформації про доступність таких послуг».[148]

Забезпечення інформаційно-консультаційної підтримки населення щодо започаткування власного бізнесу в аграрній сфері також сприятиме розвитку малого аграрного підприємництва. В Івано-Франківській області вже здійснені перші кроки в даному напрямі. Зокрема, почав діяти Центр розвитку фермерства «Врожай перемоги».[149] Центр надаватиме якісні безкоштовні послуги, орієнтовані на потреби малих і середніх фермерів, інформуватиме

[148] Гусейнов. Ф. Вдала порада: як повернути дорадчі служби у ланцюг агровиробництва. URL: https://agravery.com/uk/posts/show/vdala-porada-ak-povernuti-doradci-sluzbi-u-lancug-agrovirobnictva.

[149] Офіційний сайт центру розвитку фермерства «Врожай перемоги» URL: https://farmer.bard.cv.ua/

фермерів про інновації у рослинництві та допомагатиме посилювати спроможність фермерів адаптуватися до змін у агросекторі та нових потреб, змінювати свої бізнес-моделі, диверсифікуватись і залучати фінансові ресурси для розвитку бізнесу. Центр надає безкоштовні послуги фермерському бізнесу, що працює у сфері рослинництва або планує розширитись на сферу рослинництва та працює у таких областях: Вінницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька. Звичайно поширення такого досвіду та формування системи місцевого дорадництва є необхідною вимогою часу.

Очевидно, що система сільськогосподарського дорадництва повинна бути єдиною та формуватися з чотирьох рівнів: державного, регіонального, районного та територіальних громад. Проте, незважаючи на вимогу законодавства, згідно якої субсидії на дорадчі служби мають виділятись в розмірі 5% від загальної державної підтримки агросектору, фінансування є незначним. Крім того, держава компенсує 90 % дорадчої послуги аграріям, але вже після її оплати і то в кінці року, що не дає впевненості виробнику щодо повернення грошей та сприяє відмові від користування такими послугами. Враховуючи обмеженість державного фінансування та складність формування довгострокової політики щодо розвитку аграрного сектору, повноцінну систему сільськогосподарського консультування на сьогодні створити проблематично. Відповідно, доцільним є суміщення функцій дорадництва науковими установами.

На регіональному рівні систему дорадництва можуть представляти регіональні наукові установи та закріплені за ними дослідні господарства НААН, які забезпечують освоєння та трансфер технологій у відповідні області України. Дослідні господарства НААН мають умови для проведення демонстраційних полів, використання яких є найбільший ефективними для переймання досвіду фермерами, керівниками та спеціалістами підприємств. Адже оцінка новацій товаровиробниками у ході демонстрації є найбільш об’єктивною та ґрунтується на практичних результатах, а новації, які демонструються, підходять до ґрунтово-кліматичних умов відповідного регіону. Водночас вчені та консультанти, які проводять демонстрацію, отримують зворотній зв’язок із споживачами новацій і зможуть своєчасно врахувати їх пропозиції та зауваження.

Дорадчий супровід малих аграрних формувань на районному рівні можуть здійснювати відділи агропромислового розвитку районних адміністрацій і працівники дослідних господарств регіональних аграрних наукових установ відповідно до їх територіального розміщення. З метою наближення дорадчих послуг до споживача доцільно організувати роботу дорадників-науковців у територіальних громадах і передбачити у місцевих бюджетах видатки на підтримку дорадництва. Надавати консультаційну підтримку доцільно шляхом проведення навчальних семінарів, тренінгів, обґрунтування пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування малих аграрних формувань.

В ідеалі дорадчі служби мають бути своєрідним каталізатором впровадження найсучасніших технологій як організаційно-правового, так і технологічно-виробничого характеру в сільській місцевості, сприяти просуванню досягнень сукупності наук, їх органічній адаптації в сільський спосіб життя.[150]

Наявність структурних проблем у функціонуванні суб'єктів малого підприємництва в аграрній сфері потребує реалізації ефективних механізмів та інструментів управління їх розвитком.

Структура організаційно-економічного механізму активізації розвитку малого аграрного підприємництва відображена на рис. 3.4.

Подана структура організаційно-економічного механізму активізації розвитку малого аграрного підприємництва містить визначені складові елементи, які здатні забезпечити достатній прибуток для аграрних підприємств шляхом реалізації стратегії розвитку, яка сприятиме зростанню обсягу реалізації продукції, а також збалансування ціни та собівартості аграрної продукції, створення умов для ефективного землекористування.

[150] Ровний В.В. Організація сільськогосподарської дорадчої діяльності: міжнародно-правовий досвід. *Форум права*. 2017. №5. С. 349-355.

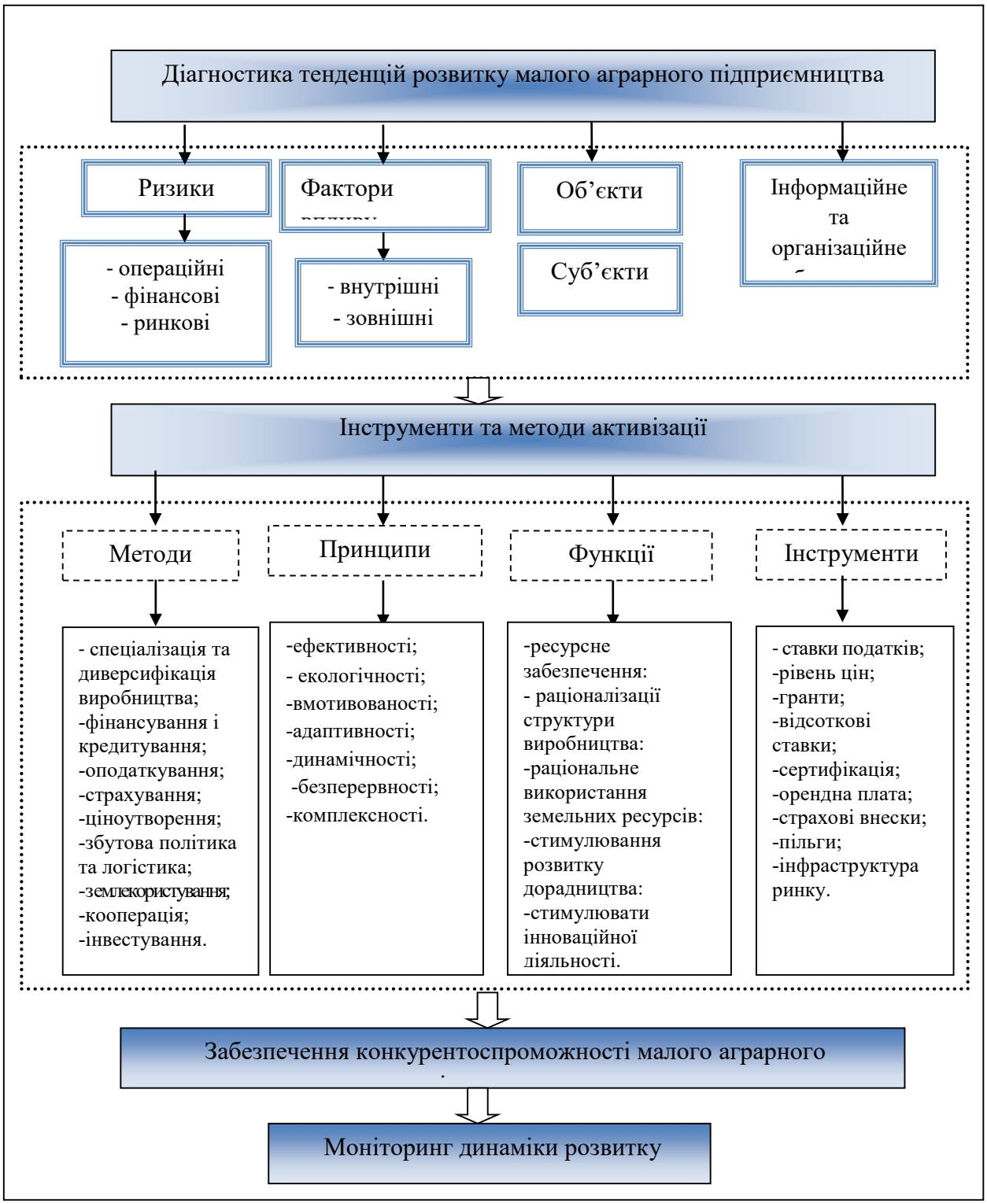

Рис. 3.4 Організаційно-економічний механізм активізації розвитку малого аграрного підприємництва в умовах інституційних змін

Джерело: розроблено авторами.

Стратегічним напрямом розвитку малого аграрного підприємництва має стати посилення його ролі в аграрному секторі та підвищення ефективності функціонування. Для цього необхідно вирішити такі першочергові завдання: розширити площі землекористування, довівши їх за рахунок пільгової оренди земель державного резерву до раціональних; збільшити обсяги реальної державної підтримки малого аграрного підприємництва; надати змогу включати землі в економічний оборот для отримання довгострокових кредитів; забезпечити ширший доступ малого аграрного підприємництва до короткострокових кредитів з компенсацією за рахунок бюджету частини відсотків за користування; забезпечити можливості пільгового страхування посівів; надати реальну можливість брати участь у формуванні регіональних програм розвитку; розробити державну програму фінансової підтримки молодих фермерів; сприяти розвитку фінансової «самодопомоги» через кредитні спілки; забезпечити умови для розвитку мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; поліпшити систему й умови підготовки та перепідготовки кадрів для малого аграрного підприємництва; налагодити систему інформаційного забезпечення; економічно зацікавити суб’єктів малого аграрного підприємництва у розвитку тваринництва.

Вихід на європейські ринки та широке використання сучасних технологій створюють можливості для отримання нового досвіду та знань, які можуть бути ключовими факторами успіху малого аграрного підприємництва в майбутньому.

ПІСЛЯМОВА

Для подальшого розвитку малого аграрного підприємництва та забезпечення його позитивного впливу на розвиток сільських територій, необхідно сформувати: сприятливе конкурентне середовище, стабільну нормативно-правову базу, ефективну економічну та фінансову системи, підтримку підприємництва державними структурами на місцевому рівні, гнучку систему пільг у сфері кредитування та оподаткування.

Підсумовуючи результати дослідження варто зазначити, що:

1. Ефективність діяльності малого аграрного підприємництва значною мірою визначається потребами й можливостями місцевого ринку, обсягами та структурою локального попиту. Малі аграрні підприємства здатні у деяких аспектах діяльності конкурувати із великими аграрними підприємствами, підвищуючи рівень доходів сільського населення та забезпечуючи збереження земельних ресурсів. Відповідно активізація підприємницької діяльності малих підприємств в аграрній сфері є одним із шляхів підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, створення нових робочих місць та підвищення рівня доходів сільського населення.

2. Сукупність чинників агросередовища, зокрема нестабільні фінансові програми для малого аграрного підприємництва, мінливість законодавчо-нормативної бази, негативний вплив зовнішніх чинників таких як коронакриза та військова агресія, призводять до того, що діяльність таких господарств має нестабільний та часто не довгостроковий характер. Відповідно рівень ефективності виробництва окремих видів продукції зазнає динамічних змін і протилежних коливань.

3. У загальній кількості суб’єктів малого аграрного підприємництва Івано-Франківської області частка фермерських господарства становила 81,4%. Дані господарства обробляють 88,5% площі сільськогосподарських угідь, які займають суб’єкти аграрного підприємництва. Частка чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції малих фермерських господарств Івано-Франківської області в загальноукраїнському обсязі даного доходу становить 0,9%, в тому числі від реалізації продукції

рослинництва 0,9% та тваринництва 3,8%. Переважаючий обсяг доходу та прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції малими фермерськими господарствами Івано-Франківської області забезпечується в результаті реалізації продукції рослинництва, а саме 94,2% та 95,1% відповідно. Основними прибуткоутворюючими культурами в малих фермерських господарствах області є соя, ріпак та плодово-ягідні культури.

4. За результатами опитування суб'єктів малого аграрного підприємництва територіальних громад, які є представниками трьох різних природно-географічних зон, щодо мотивації до здійснення підприємницької діяльності в аграрній сфері встановлено, що для більшості опитаних підприємницька діяльність є насамперед джерелом доходу, велика частина респондентів позиціонують агропідприємництво як спосіб прояву ініціативності й активності, важливим мотивом також є відчуття свободи та незалежності. Серед чинників, які стримують розвиток підприємництва в агарній сфері, опитаними були виділені такі: високий рівень податкового навантаження, низька доступність до кредитів та інших форм зовнішнього фінансування, недостатній рівень державної підтримки та регулювання, низькі ціни та проблеми логістики, висока конкуренція на внутрішньому та зовнішньому ринках і ряд інших.

5. Суб'єкти малого аграрного підприємництва можуть швидко реагувати на потреби споживачів і пристосовуватися до зміни економічних умов, шукати найбільш оптимальні шляхи використання власних ресурсів, створювати нові робочі місця на селі, відзначаються високою маневреністю стосовно зміни ринкової кон'юнктури, мобільністю та динамічністю з погляду можливості їх перепрофілювання, згортання та релокації виробництва, проте їх розвиток потребує суттєвої державної підтримки, спрямованої на вирішення організаційних, фінансових, інформаційних і законодавчих проблем. Важливою передумовою успішного застосування державної підтримки є чіткість регулювання, тобто і органи влади, і суб'єкти підприємницької діяльності у сфері сільського господарства повинні розуміти, з якою метою запроваджено ті чи інші інструменти, який ефект для малих аграрних підприємства може бути реально досягнутий у процесі їх реалізації.

6. Позитивні зрушення у діяльності малих агарних підприємств, які є визначальним фактором розвитку територіальних громад,

вимагають реального сприяння та підтримки з боку місцевих органів самоврядування. Аграрний устрій має бути перш за все спрямований на створення в кожній сільській територіальний громаді конкурентоспроможних господарюючих суб'єктів із достатньою кількістю робочих місць і раціональним використанням ресурсних можливостей. Саме процес децентралізації дає змогу розвивати мале аграрне підприємництво, згуртовувати виробників і стимулювати їх до кооперації.

7. Дослідження досвіду підтримки малого агарного підприємництва показало доцільність виділення двох основних напрямів поліпшення державної політики регулювання діяльності даних суб'єктів господарювання. Перший – це захист інтересів малого аграрного підприємництва та створення сприятливих умов для його розвитку. Другий – це оптимізація адресної державної підтримки малого аграрного підприємництва. В межах кожного з них визначено сукупність механізмів, застосування яких є доцільним.

8. Вступ України до ЄС може бути вагомим стимулом для зростання торгівлі сільськогосподарською продукцією та виходу на якісно інший рівень розвитку малого аграрного підприємництва, дозволяючи нашим аграріям претендувати на суттєву частку коштів, які щороку виділяються у рамках Спільної аграрної політики. Водночас продукція малих аграрних виробників не конкурентоспроможна через її низьку якість і відсутність сертифікації. Крім того, урядовці країн-членів ЄС перш за все оцінюють втрати своїх сільськогосподарських товаровиробників від можливого вступу нашої країни до Євросоюзу, приймаючи рішення про надання Україні певних гарантій щодо членства у ЄС. Як засвідчує досвід інших країн і дослідження науковців, вступ країни до ЄС несе цілу низку ризиків і невизначеностей саме для малого аграрного підприємництва.

9. Інструменти фінансового стимулювання розвитку малого аграрного підприємництва, які використовуються в європейській практиці, доцільно застосовувати в українській практиці. Проте автоматичне перенесення методів, які застосовуються в інших країнах, на терени української економіки слід вважати недоцільним навіть за умов, що вони показали себе там ефективно. Фінансово-економічні механізми, які використовувалися в європейських країнах на різних етапах розвитку сільського господарства,

різноманітні та не завжди адекватні до українських умов, особливо у воєнний та післявоєнний періоди. Визначені заходи мають бути аргументовані, обумовлені законодавчо та підкріплені державним фінансуванням.

10. Правильним сьогодні є розуміння слабких і сильних сторін малого агробізнесу на регіональному рівні та в Україні загалом, а також поєднання позитивного досвіду та пошуку власних перспектив розвитку аграрної галузі, яка стане фундаментом для майбутнього країни. Виважена державна політика повинна бути спрямована на формування конкурентного підприємницького середовища в аграрному секторі, на створення сприятливих умов для функціонування на рівноправній економічній основі малих форм аграрного підприємництва, гармонізацію інтересів власників, найманих працівників та сільських громад.

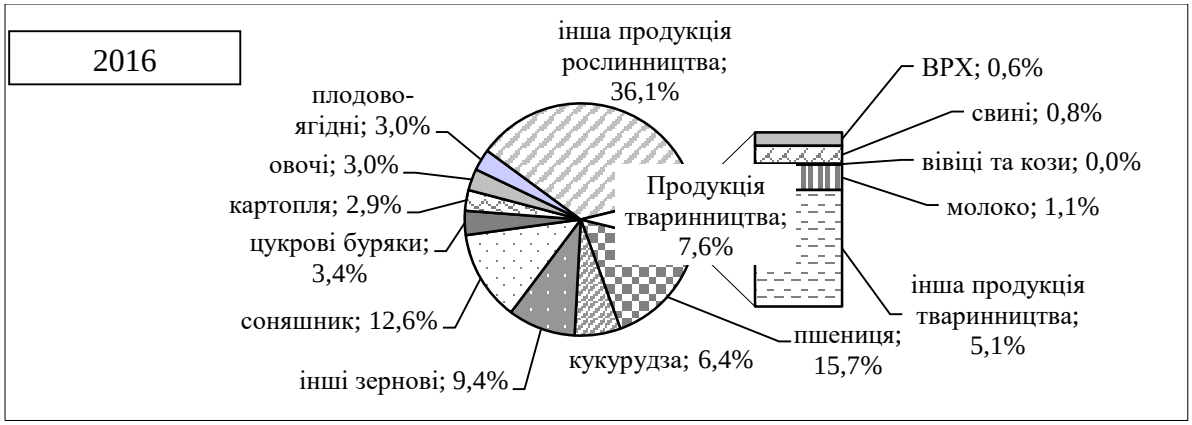
2016
інша продукція рослинництва; 36,1%
плодово-ягідні; 3,0%
овочі; 3,0%
картопля; 2,9%
цукрові буряки; 3,4%
соняшник; 12,6%
інші зернові; 9,4%
кукурудза; 6,4%
пшениця; 15,7%
Продукція тваринництва; 7,6%
ВРХ; 0,6%
свині; 0,8%
вівці та кози; 0,0%
молоко; 1,1%
інша продукція тваринництва; 5,1%

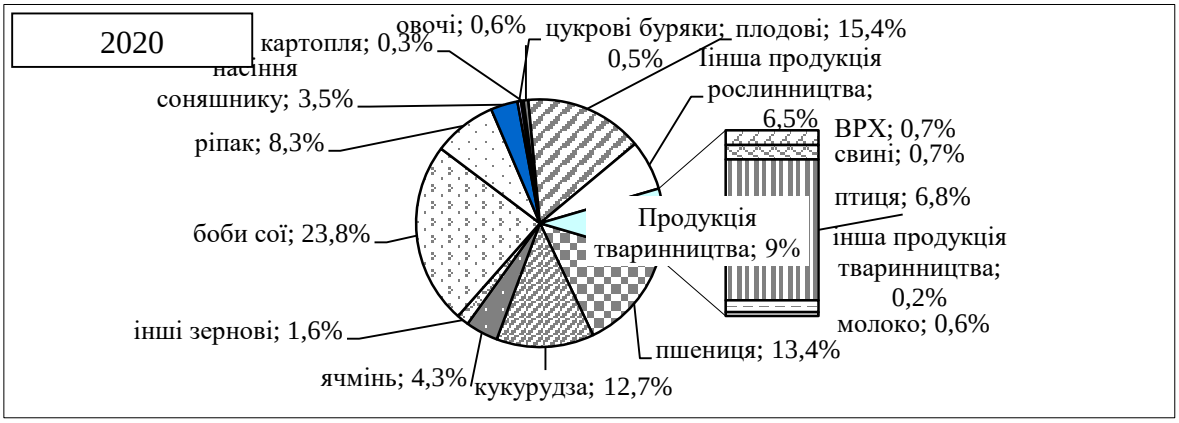
2020
картопля; 0,3%
овочі; 0,6%
цукрові буряки; 0,5%
плодові; 15,4%
насіння соняшнику; 3,5%
ріпак; 8,3%
боби сої; 23,8%
інші зернові; 1,6%
ячмінь; 4,3%
кукурудза; 12,7%
пшениця; 13,4%
інша продукція рослинництва; 6,5%
Продукція тваринництва; 9%
ВРХ; 0,7%
свині; 0,7%
птиця; 6,8%
інша продукція тваринництва; 0,2%
молоко; 0,6%

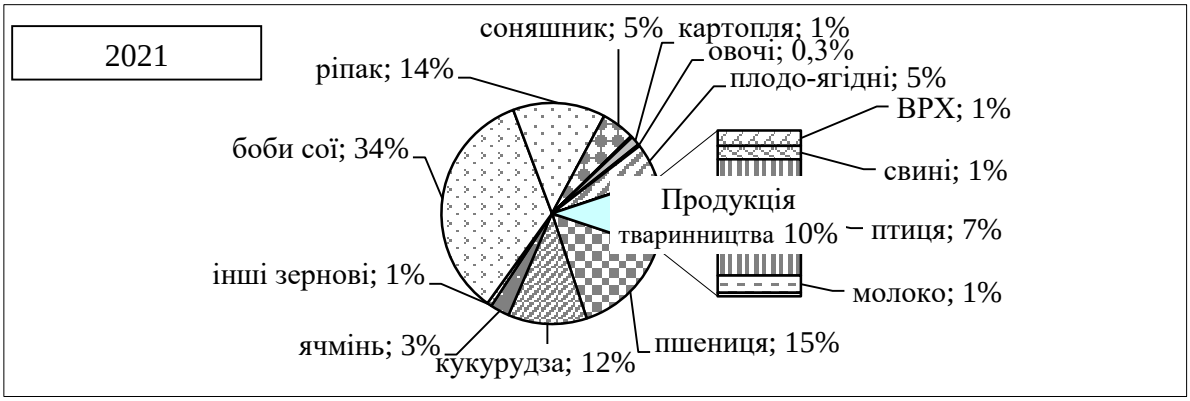
2021
соняшник; 5%
картопля; 1%
овочі; 0,3%
ріпак; 14%
плодо-ягідні; 5%
боби сої; 34%
інші зернові; 1%
ячмінь; 3%
кукурудза; 12%
пшениця; 15%
Продукція тваринництва 10%
ВРХ; 1%
свині; 1%
птиця; 7%
молоко; 1%

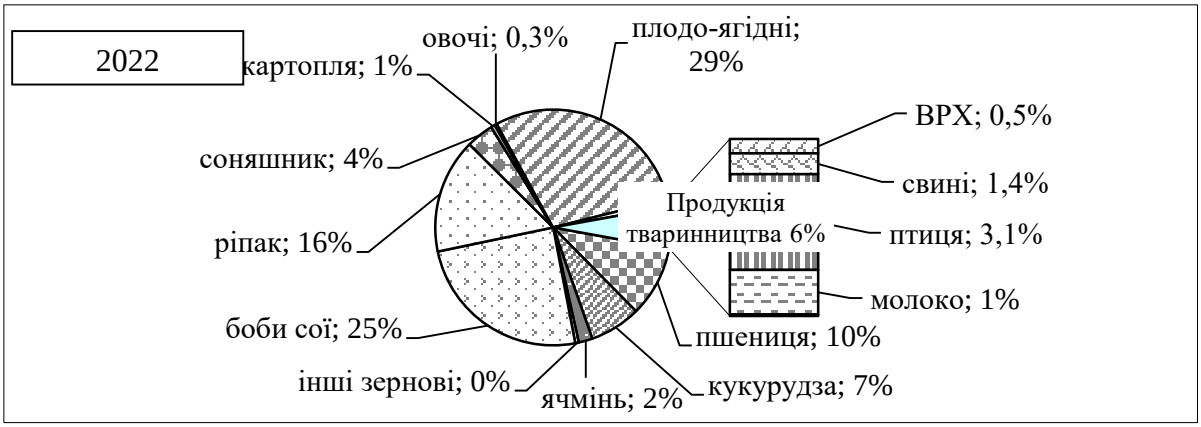
2022
овочі; 0,3%
плодо-ягідні; 29%
картопля; 1%
соняшник; 4%
ріпак; 16%
боби сої; 25%
інші зернові; 0%
ячмінь; 2%
кукурудза; 7%
пшениця; 10%
Продукція тваринництва 6%
ВРХ; 0,5%
свині; 1,4%
птиця; 3,1%
молоко; 1%

Додаток Б

Ефективність виробництва продукції у малих фермерських господарствах України та Івано-Франківської області у 2020-2022 р.р.

Види продукції	2020 р.						2021 р.						2022 р.					
	Україна			Ів-Франківська			Україна			Ів-Франківська			Україна			Ів-Франківська		
	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %	ціна 1 ц, грн	повна собівартість 1 ц, грн	рентабельність, %
Культури зернові та зернобобові – усього, *у тому числі*	478,54	362,20	32,1	481,67	390,42	23,4	611,58	406,50	50,5	600,34	462,58	29,8	543,29	413,01	31,5	571,58	436,42	31,0
пшениця	491,27	373,60	31,5	470,80	393,25	19,7	637,97	421,42	51,4	601,33	491,64	22,3	543,48	435,10	24,9	566,14	435,84	29,9
кукурудза на зерно	479,50	351,51	36,4	482,92	383,08	26,1	600,90	395,66	51,9	586,69	429,13	36,7	538,90	390,76	37,9	555,00	436,87	27,0
ячмінь	427,40	343,64	24,4	425,43	354,72	19,9	556,36	384,03	44,9	579,13	418,69	38,3	489,98	404,39	21,2	560,33	362,77	54,5
жито	428,13	331,07	29,3	0,00	0,00	0,00	447,19	326,50	37,0	0,00	0,00	0,00	437,11	341,89	27,9	0,00	0,00	0,00
овес	437,83	333,74	31,2	471,57	404,85	16,5	429,39	273,82	56,8	600,10	360,12	66,6	463,01	334,59	38,4	600,00	500,00	20,0
гречка	1307,38	889,33	47,0	1265,61	1078,66	17,3	1750,85	1078,50	62,3	1372,07	627,79	118,6	2263,72	1489,96	51,9	2172,75	1615,99	34,5
просо	546,62	418,50	30,6	0,00	0,00	0,00	611,94	404,52	51,3	0,00	0,00	0,00	652,43	511,77	27,5	0,00	0,00	0,00
культури зернобобові сушені	581,52	484,74	20,0	1456,31	803,02	81,4	759,15	522,67	45,2	2535,59	3405,41	-25,5	810,81	585,48	38,5	0,00	0,00	0,00
Боби сої	1047,09	738,55	41,8	1078,07	772,44	39,6	1464,70	917,83	59,6	1356,35	930,94	45,7	1236,69	909,12	36,0	1155,80	919,63	25,7
Насіння ріпаку й кользи	1070,43	785,87	36,2	1067,67	830,39	28,6	1612,26	965,25	67,0	1635,92	1067,09	53,3	1364,15	1037,07	31,5	1492,80	1116,63	33,7
Насіння соняшнику	1075,06	742,84	44,7	1156,03	844,95	36,8	1657,72	928,37	78,6	1534,30	1097,13	39,8	1396,65	948,86	47,2	1442,45	1037,94	39,0
Буряк цукровий фабричний	73,34	66,57	10,2	75,39	72,04	4,6	105,42	84,07	25,4	116,23	91,16	27,5	170,24	128,96	32,0	0,00	0,00	0,00
Картопля	526,86	394,84	33,4	471,29	396,18	19,0	498,01	498,64	-0,1	504,64	462,14	9,2	461,52	347,42	32,8	529,64	432,59	22,4
Культури овочеві	432,65	347,19	24,6	546,82	402,77	35,8	323,59	343,18	-5,7	637,10	470,60	35,4	1230,84	527,29	133,4	851,53	583,48	45,9
Культури плодові	765,47	445,85	71,7	269,86	150,22	79,6	522,83	304,12	71,9	128,41	83,42	53,9	688,43	565,88	21,7	763,03	545,54	39,9
Культури ягідні	4950,49	2204,61	124,6	6195,01	1862,04	232,7	5405,05	3204,43	68,7	8151,63	3721,35	119,1	6965,17	2306,45	202,0	7862,07	11112,85	-29,3
Велика рогата худоба на м’ясо	3317,84	3540,89	-6,3	3364,79	2984,19	12,8	4028,87	3209,82	25,5	4933,24	4221,26	16,9	3402,92	3187,72	6,8	4167,92	3643,40	14,4
Свині на м’ясо	3731,30	3388,06	10,1	3892,88	2518,39	54,6	3813,34	3993,80	-4,5	4543,01	2849,43	59,4	4413,62	4339,65	1,7	4505,60	3326,33	35,5
Птиця на м’ясо	2871,12	2518,09	14,0	2824,90	2442,01	15,7	3496,37	3244,25	7,8	3878,00	3499,97	10,8	3277,36	3316,47	-1,2	4626,65	3602,45	28,4
Молоко	827,96	623,37	32,8	878,67	787,55	11,6	971,12	814,35	19,3	1082,83	940,86	15,1	1000,49	801,76	24,8	1139,76	960,26	18,7
Мед натуральний	52,66	34,82	51,2	86,82	80,56	7,8	56,46	39,88	41,6	68,77	65,16	5,5	90,62	80,43	12,7	74,96	71,98	4,1

Наукове видання

Лопатинський Юрій Михайлович,
Гуменюк Мар'яна Мирославівна,
Неміш Дмитро Васильович

РОЗВИТОК МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН: МОНОГРАФІЯ

Монографія

Відповідальний за випуск Ю.М. Лопатинський
Технічний редактор
та дизайн обкладинки У.М. Мельник

Електронне видання.
Підписано до друку 01.05.2024. Формат 60×84/16.
Ум.-друк. арк. 10,1. Обл.-вид. арк. 10,8. Зам.1002.
Видавництво Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича,
58002, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002р.

ЧНУ
РУТА